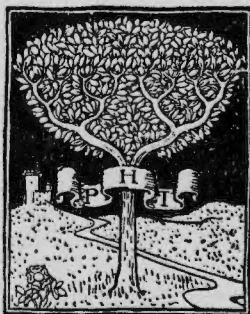

PERSONHISTORISK TIDSKRIFT

UTGIVEN AV

PERSONHISTORISKA SAMFUNDET

GENOM

BERTIL BROOMÉ

1956

ÅRGÅNG 54 · HÄFTE 1-2

INNEHÅLL.

	Sid.
Fil. dr ARVID BÆCKSTRÖM, Lidingö:	
John Hall — den infantile	1—46
Kyrkoherde MAGNUS COLLMAR, Rönninge:	
Den äldre vasatidens prästerskap i Torpa pastorat på Västra Rekarne	47—60
F. d. Lektor BIRGER GEZELIUS, Stockholm:	
En gammal prästsläkts sigill	61—67
Professor JAN ERIC ALMQUIST, Djarsholm:	
Fru Ebba Brahes släktanteckningar (1574—1633). Utgivna och kommenterade 68—80	
Amanuens GÖRAN SETTERKRANS, Uppsala:	
Hans Brasks släktbok. Handskriftsundersökning och datering	81—91
Rektor RAGNAR GULLSTRAND, Nyköping:	
Släkterna Skytte, Skyttehjem och Skyttenhjem	92—94
Docent BERTIL BROOMÉ, Stockholm:	
Personregistrering på Island	95—96

John Hall — den infantile.

Av Arvid Baeckström.

För min lic.examen 1913 hade Axel Romdahl förelagt mig såsom »skriftligt avhandlingsprov» ämnet: Gunnebo och dess arkitekt Carl Wilhelm Carlberg. Under några juliveckor 1912 vistades jag första gången i den lilla förnäma sommarvillan och blev liksom förhäxad i den och dess arkitekt. I fortsättningen kom emellertid mina forskningar att koncentreras kring Carl Wilhelm Carlberg, dennes far och farbror, alla tre i tur och ordning stadsarkitekter i Göteborg, och resulterade 1923 i doktorsavhandlingen »Göteborgs stads byggnads-historia före 1814» (C. W. Carlbergs dödsår). Angående Carlbergs härstamning känner man en del.¹ Men om denne märklige svenske arkitekt såsom person bakom byggnadsverken vet man förvånande litet. Ej ens ett porträtt av mannen tycks existera — det vore ett fint fynd att göra! Tills vidare får han tala uteslutande genom sina verk.

Mina studier rörande Gunnebohemmanets historia och ägare från Skara episkopat fram till Mölndals stad upphörde ingalunda, men kunde aldrig bedrivas i större sammanhang utan endast i korta perioder med mer eller mindre långa mellanrum vid sidan av tjänster, vid Nordiska museet och vid Konstakademiens bibliotek (kvällstjänst).

I raden av skiftande ägare fångslades jag snart av John Hall d. y. Det var sannerligen ingen stor och hel man utan en stackars människa full av gåtor. Och gåtor, som måste locka historiskt och psykologiskt intresserade sinnen till tolkningsförsök.

Hall var ett ingalunda ovanligt familjenamn i Göteborg under 1700-talet. I borgarlängden t. ex. finner man vid den tiden ej blott handelsmän utan också skräddare, snickare, bagare, skomakare med detta namn. Några rader i tidningen *Anmärkaren* 14/9 1822 ger säkerligen en anvisning på hur namnet då uttalades:

¹ Se bl. a. A. Baeckström, *Carlbergsalbumet* 1638—1732 (PHT 1920).

»Kuratorer, domare, hjälpen stackars Hall,
Hjälpen honom ur dess qwall!»²

Den i Göteborg mest beryktade Hall-släkten anses ha inflyttat till staden på 1730-talet, antingen från Skottland eller möjligen från Hull, där anförvanter levde under senare delen av 1700-talet och t. ex. i dec. 1764 hade en transaktion med »Robert, John och Benjamin Hall».³ Släktens genealogi har visat sig svår att definitivt klarlägga. Uppgifterna om handelsmännen Halls inbördes släktskap och firmabildningen växlar; olika källor gör olika förmodanden, olika gissningar. Man rör sig här på osäker mark — kanske framtiden kan ge nya fakta ur svenska eller engelska arkiv. Det vore av stort intresse.

J. Hall I uppges ha redan på 1740-talet arbetat i Göteborg, där han förestått sin bror Benjamin Hall d. ä:s kontor. Denne Benjamin hade fått burskap $\frac{22}{10}$ 1735 och dog i maj 1748. J. Hall I fick $\frac{7}{4}$ 1752 burskap och fortsatte nu under firma J. Hall & Co, men lämnade Sverige 1768. D. $\frac{8}{11}$ 1771 uppsade han, från England, sitt burskap i Göteborg.

J. Hall II, född $\frac{15}{2}$ 1735, förmodligen i Göteborg, var son till Benjamin Hall d. ä. och kallades först J. Hall d. y., men 1771, efter födelsen av sonen J. Hall III, övergick hans namn till J. Hall d. ä., medan sonen kallades och blev mest känd såsom J. Hall d. y. Det är så far och son kallas här.

J. Hall d. ä. lär ha erhållit sin första handelsutbildning hos Sahlgren och Alströmer och fick burskap $\frac{9}{5}$ 1755. Han blev delägare i Robert, John och Benjamin Hall — en firma, om vilken Peter Törngren skrivit i sina Biografica: »1754 antog min far Isaac Törngren (f. 1736) condition på Robert Halls contoirt i Göteborg, där han tjente i 10 år, under vilken tid Robert Hall ingått bolag med sine cousiner John och Benjamin Hall».⁴ Om denna notis är riktig, skulle Robert (burskap $\frac{4}{5}$ 1754, † $\frac{30}{11}$ 1763) varit kusin med J. Hall II och Benjamin Hall d. y. (burskap $\frac{2}{12}$ 1763, † $\frac{5}{8}$ 1766); de bägge senare var enligt andra författare bröder. Efter Benjamin d. y:s död drev John firman John Hall & Co från 1767 i bolag med Thomas Erskine, som $\frac{27}{2}$ 1767 fick burskap i Göteborg och 1775 blev »stor-

² Ättlingar av Clas A. Wachtmeister och Christina Hall inom Cederströmska släkten i Skåne uttalade Hall med långt a (meddel. av prof. B. Hildebrand). — Wachtmeister själv skrev i brev till sin måg G. A. B. Cederström ofta: Halen. A. Cederblad påstår i sin bok om Göteborg, 1884, s. 180: »Det Hallska namnets uttalande, så som om det skrevs med blott ett l, har sin förklaring i dess skotska ursprung.»

³ RA. Justitierevisionen. Akt 1826 3/4, bunt 8.

⁴ Mskr. hos fil. dr frih. H. H. von Schwerin, Skarhult.

britannisk» konsul. Erskine utgick ur bolaget, förmodligen 1795.⁵ J. Hall d. ä:s närmaste man var 1790—96 Jan Lamberg.⁶ Och därefter David Carnegie, vars far, George C. (intagen ²⁴/₁₁ 1757 i Göteborgs handels societet), varit en av J. Hall d. ä:s äldsta vänner och som själv en tid fr. o. m. 1786 haft anställning på det Hallska kontoret. Enligt Hall d. y. var Carnegie »upptagen och uppfostrad av min far, av honom inövad till handel». Enligt protokoll ⁸/₉ 1798 i rådhusrätten tillkännagav J. Hall, att dess handelsaffärer av honom ensamt besörjas under firma John Hall & Co.

Firmans verksamhet var i huvudsak: export av stångjärn, stål, spik, plankor, bräder och tjära samt import av stenkol, salt och spannmål. För den växande exporten behövdes ett eget uppland, och firman förvärvade så småningom stora domäner i Värmland och Dalsland, i Filipstads bergslag och Älvsborgs län. De flesta kommissioner, som ingick till Göteborg om järn- och trävaruskeppningar, kom under många år till Hallska kontoret vid Östra Hamngatan.

Om Hall d. ä. som människa känner man ofantligt litet — ej ett personligt brev, ej ett uttalande. Att han gick upp i sina affärer och vettlöst skämde bort sin son är så gott som det enda man vet. Man kan föreställa sig, att han var en högdragen natur med ett intresse för konst och litteratur, som dock kanske hade mer med skrytsamhet än med behov att göra. Att han haft en kärlekshandel med en flicka på ett sjömansvärdshus ute vid Klippan, förefaller föga troligt.⁷ I sällskapslivet tog han dock del. J. af Wingård (svärson till Björnberg) berättar t. ex. i sina Minnen följande bild från den stora balen i november 1799 på rådhusalen i Göteborg: »Jag ser ännu den sirlige gubben J. Hall d. ä. med sitt vita hår och sina stora sko- och knäspännen av guld såsom den rikaste dåvarande köpmannen i Göteborg dansa en menuett med överkommendanten de Freeses fru.»

D. ²⁰/₁₀ 1765 hade Hall d. ä. gift sig med Christina Gothéen, f. ⁴/₄ 1749, dotter till superkargören i Ostindiska kompaniet Anders

⁵ Om tidpunkten för Erskines utträde har lämnats olika uppgifter (jfr SBL, 14, s. 480 ff.). Hall d. ä:s änka skrev emellertid ⁷/₁₂ 1807: »Th. Erskine, som 1795 avgick, var den sista kompagnon min avl. man hade», och i Göteborgs rådhusrätts protokoll ⁸⁰/₇ 1808 läses: »Erskine trädde 1795 utur bolag med J. Hall, som sen till sin död var ensam under firman John Hall & Co.»

⁶ Jan Lamberg, f. ²⁰/₉ 1771, † ²¹/₉ 1834, var 1790—96 hos Hall d. ä.; 1796—¹/₁₀ 1801 hos Erskine & Co (d. v. s. David Mitchell); ²³/₉ 1799—sept. 1801 ombud för P. Backman; 1803 burskap; ¹³/₄ 1803 övertog Carnegie och Lamberg avl. Mitchells affärer under firma D. Carnegie & Co. Kommerseråd.

⁷ B. Schöldström i Svenska Familj-Journalen, 1872, s. 373.

Gothéen.⁸ Hon var en livlig, nöjeslysten och ej så litet ytlig dam. Hennes tillfälliga förbindelse 1787 med generalen Miranda från Venezuela är numera känd genom dennes öppenhjärtiga dagbok.⁹ Under Gustav III:s uppehåll i Göteborg vintern 1788—89 kom Elis Schröderheim att livligt intressera sig för henne — de var sysslingar, men hade aldrig förr träffats!¹⁰ »Hon var gracieuse — vi trodde oss ha levat länge tillsammans», skrev Schröderheim, »om hon bodde i Stockholm, skulle hon göra mitt liv lyckligare.» På 1790-talet råkade fru Christina in i ett svärmeri, ja, förälskelse, som dock av motparten på intet sätt besvarades. Hon var av en utpräglad hysterisk läggning. Av Carlanders sjukjournaler 1801—13 (i Sv. Läkarsällskapets arkiv, Stockholm) framgår, att hon då och då led av sömnlöshet, svindel och hysteri. Och ²⁶/₁₀ 1818 gav Pehr Dubb ett utlåtande, som, också med tanke på sonen John, förtjänar att citeras: »Hennes sjukdom är egentligen en stor kroppssvagheter uti vissa delar och nervsystemets för stora retlighet, som visar sig uti sömnlösa, yrsel, sanslöshet och fantastisk skrämsel. Hon har väl uti många år härav varit tidtals besvärad, men nu har detta anfall varat i mer än två år. Så snart det retliga nervsystemet genom skrämsel och oroande föremål uppretas till sorg och bekymmer, påkomma dåningar, konvulsiva rörelser, blodpressning åt huvudet, vilka synbarligen hota med en slagfluss för att göra slut på livet.»¹¹

Det måtte ej ha varit särskilt lyckliga konstellationer, som lyste på firmamentet över det Hallska huset vid Östra Hamngatan ²³/₁₂ 1771. Då föddes John Hall III, senare känd och ökad såsom John Hall d. y. D. ¹⁸/₁₁ 1773 fick han en syster Christina.

John Hall d. ä. såg sig om efter lämplig domän för en sommarbostad för sig och familjen. D. ²⁸/₉ 1778 köpte han av postinspektören assessor J. U. af Dittmer kronoskattehemmanet Gunnebo för 4 500 rdr specie. Dittmers hustru, född Burtz, var avlägset släkt med köparen, ty hennes brors hustru Maria var dotter till Robert

⁸ Äktenskapsförord ¹⁴/₁₀ 1765, där fästmannen ännu kallas J. Hall d. y. Lysning i domkyrkoförsamlingen ¹⁶/₉ 1765 för John Hall (»reformé») och jungfru Christina Gothéen.

⁹ Miranda i Sverige och Norge 1787. General Francisco de Mirandas dagbok från hans resa september—december 1787. Utg. av Stig Rydén, 1950.

¹⁰ Anna Charlotta och Christina hette två döttrar till teol. dr lektor Georg Schröder i Göteborg. Anna Charlotta S. blev gift med teol. dr biskop Herman S. och mor till biskop Göran Clas S. i Karlstad, vars son blev Elis Schröderheim (f. ²⁶/₃ 1747, adlad 1759, † ³⁰/₈ 1795). Christina Schröder blev gift med kyrkoherde C. Chr. Gadd och mor till Margareta Elisabet, gift med superkargör Anders Gothéen och mor till Christina Hall. Schröderheims svärmor, Maria Lucretia Dittmer, gift Stapelmohr, var dessutom syster till J. U. af Dittmer, före Hall ägare till Gunnebo. En morbror till Schröderheims gode vän Olle Malmgren, Kristian Lund, var gift med en syster till Hall d. ä.

¹¹ RA. Justitierevisionen. Akt 1826 3/4.

Hall. Dittmer hade köpt Gunnebo $29/4$ 1774. Hall erhöll fasta på sitt köp $19/6$ 1780. Sedan stadsarkitekt C. W. Carlberg 1782 hemkommit från sin nära femåriga utlandsresa, började Hall med dennes hjälp att planera, bygga samt anlägga trädgårdar ute på Gunnebo.¹² I 20 år hade Hall d. ä. dryga utgifter för att helt fullborda ej endast den genomarbetade, mycket påkostade huvudbyggnaden och dess inredning — huvudbyggnaden tycks i stort ha varit färdig 1796 — utan även trädgårdsanläggningarna. Många år fick dock byggherren inte njuta av sin lika vackra som dyrbara sommarboning — kanske höjdpunkten blev den midsommardag 1797, då ungdomar på någon parterre på Gunnebo uppförde det Divertissement, som skrivits av J. Hall d. y:s kusin Olof Benjamin Lund för att fira »Patronens namnsdag».

I föräldrarnas rika hem, dels i det, som låg i Göteborg omgivet av Östra Hamngatan, Sill-, Torg- och Kronhusgatorna, dels i det som under Carlbergs ledning skapats fram ute på Gunnebo, växte nu J. Hall d. y. upp med sin två år yngre syster som närmaste lek-kamrat. Hon blev dock redan $23/9$ 1792 bortgift med amiralen greve Clas Adam Wachtmeister af Johannishus (f. $16/8$ 1755, † $26/8$ 1828).¹³ Ur dennes brev till sin måg framgår, att han själv plågades av gikt och podager — gick tidvis med »bara en krycka» samt led sina senare år av stenpassion. Och hans hustru framstår som en bortskämd, spröd, mager kvinna med klen fysik och ömtåliga »Närfver». »Min hustru ligger på sin soffa», heter det ofta, »hon är då mycket matt och litet melankolisk». År 1817 och senare lät hon sig magnetiseras — »jag var två gånger närvarande, men somnade utav ledsnad att se alla de konsterna». (Schinkel-Bergman berättar, i *Minnen ur Sveriges nyaste historia*, III, 1853, s. 252, hur hertig Karl i januari 1796 lät sig flera gånger magnetiseras — i den vid denna tid florerande mysticismens tjänst). Hon leds på landet och är litet pjunkig och

¹² Om Carlbergs utlandsresa se A. Baeckström, *Studier i Göteborgs byggnadshistoria före 1814*, 1923, s. 133 ff. — A. Baeckström, *Gunnebo i Svenska trädgårdskonsten*, 2, 1931, s. 130—135.

¹³ Om Clas A. Wachtmeister se Sven Grauers, *Ätten Wachtmeister af Johannishus*, del III: 1, 1953, s. 333—340. Rörande J. Hall d. ä:s bouppteckning har förf. räkat ut för ett förargligt sifferfel s. 338: tillgångarna på landet värderades icke till 146,272, utan till 746,272 rdr rgs (specifikation visserligen ej i bouppteckningen, men tryckt såsom bilaga i kuratorernas klagan $11/8$ 1824). Behållningen i boet var alltså icke 308,781, utan 708,781 rdr bco (eller rätt räknat 708,181 rdr bco). — Förf. tycks ha förbisett, att säteriet Lerjeholm (se J. C. Linnerhielm, *Bref under nya resor i Sverige*, 1806, s. 86—7) i 19 år var i Clas Wachtmeisters ägo. Det var väl där och ej hos sin svärfar, som Wachtmeister tillbragt vintern 1794—95 (Grauers, s. 295). Åtskilliga bidrag till karaktäristiken av C. A. Wachtmeister såsom människa kunde ha fåtts ur hans brev till sin måg G. B. A. Cederström. De rör sig till stor del om honom själv och de närmaste familjemedlemmarna, om krämpor, om skörd, väderlek och hästar samt om affärer. Cederströmska samlingen, Lunds UB.

småsjuk jämt om vintern — »hon har alltid en faslig inquietude, så att man får vara varlig att ej uti det minsta göra eller tala henne emot». Hon var John Hall d. y:s syster! Då mannens bror Gustaf dog ²⁰/₇ 1826, brast hon ut »i strömmar av tårar — efter intagningen av kalmerande medel har jag likväl funnit sömn, oaktat ofta avbruten», skrev hon som tillägg i mannens brev ²³/₇ 1826. Vid denna tid plågades hon av blodspottning. »Min hustrus lust är att ändra i sina rum — hon liknar sin mor i den delen», skrev greven 1820. »Hennes bostad i Stockholm är nu färdig: hon har vunnit mera dörrar, mera drag, små krypin — denna ändring kostar inberäknat 2 kakelugnar 800 rdr rgs för att komma att bo litet sämre.» Trots denna tillfälligt irriterade ton tycks Wachtmeister haft ett ömt och överseende tålmod med sin hustru.

Vilken uppfostran fick John Hall d. y., den blivande arvingen till stora penningsummor och till faderns inbringande handelsrörelse? Han skämdes bort av alla — mest av fadern. Intensivt upptagen av sina in- och utländska affärer ägnade denne ej mycken tid åt sonen. Hans framgångar hade hos honom skapat ett högmod, som menade ungefär så: jag har råd att låta unge John göra vad han vill — han kan ändå ej bli fattig! Och modern vågade ej bryta mot faderns uppfostringsprinciper. Vad denne egensinnige gosse kan ha lärt sig av sin informator, som han hade en tid tills han blev 17 år, är svårt att säga. Någon gång sysslade han inne på firmans kontor i Hamngatehusets bottenvåning, men han tröttnade snart på det, bl. a. av den anledningen, att han ej tålde att bli korrigerad. Att lyda hade han aldrig lärt — han hade aldrig behövt. För disciplin — självdisciplin eller disciplin utifrån — blev han hela sitt liv fullständigt främmande. Så lärde han sig aldrig att förstå sambandet mellan kontorspapperens siffror och vad som låg bakom dessa, mellan arbete och intäkter. Han nådde aldrig fram till verkligheten. Det växte aldrig fram någon kärna av *man* inom hans labila sinnen. Han satt ibland i faderns bibliotek och läste naturvetenskapliga verk eller reseski'dringar. Sådant förde honom bort från den praktiska verkligheten. Eller han drev ensam omkring på Gunnebo och svärmade i skogarna däromkring i ständiga dagdrömmar, i mer eller mindre vaga tankar. Hans enda sätt att nalkas verkligheten blev att teckna, skissa både inomhus och utomhus.

I ett anonymt 12-sidigt kvartohäfte »Till Herr John Hall», tryckt i Stockholm 1818, heter det bl. a.: »Halls sysselsättning i sin ungdom, oberoende av föräldrars myndighet, bestod endast i en beständig jakt efter nöjen. Naturalhistorien, eller rättare fångande och upp-

stoppande av djur, fåglar och fiskar, inköp och uppställande av dylika samlingar, målning, ordensinrättningar, resor o. dyl. upptog dess ungdomsår, uti ofta i onåd fallna och ombytta smickrares sällskap. Kontorsgöromålen däremot roade honom aldrig och upptog därför högst sällan på några minuter dess tid, varför den fullkomligaste okunnighet uti allt vad en köpman måste känna var den naturliga följden av en sådan uppfostran, och som en fullkomlig ovana vid att lyda eller taga råd förenades med ett av naturen alldeles oböjligt sinne och en oinskränkt fordran av den djupaste undergivenhet och lydnad, kunde denna brist på egen kunskap på intet sätt ersättas genom de klokaste rådgivare, emedan dessa sällan hördes, aldrig åtlyddes och efter kort tid icke mer vågade tala.»

Som 20-åring vistades unge Hall några månader i Stockholm, där han lär ha roat sig grundligt utan att dock underlåta att skriva till modern på franska, till fadern på engelska. Dessa brev hade varit av intresse att få läsa, men av skriftliga meddelanden, personliga brev o. dyl. av den Hallska familjens medlemmar finns över huvud så gott som inga, det förefaller som om de velat sopa igen alla spår efter sig. Några brev från fru Christina till tre olika adressater finns bevarade, det är allt.

Emellertid, John skulle på bildningsresa utrikes. År 1796 på sommaren avreste han i sällskap med ögonläkaren L. Noring och en herr Kellberg via Lund genom Danmark — i Lilla Bält var resenärerna nära att drunkna — till Hamburg, Pyrmont och hem över Berlin. Krigiska förvecklingar hindrade deras plan att också bese Schweiz, Italien och Frankrike. Efter några månader var John åter hemma.¹⁴ Om några senare resor i främmande länder vet man föga med bestämdhet. I Finland trycktes 1852 en skildring av Halls hemresa juli—¹⁵/₉ 1801 från Åbo över Torneå till Stockholm.¹⁵ Tyvärr har författarens namn ej kunnat avslöjas — det vore av stor vikt, särskilt med tanke på Halls senare öden, att få sanningshalten av denna skildring klarlagd eller uppgift om var och när den ev. tidigare tryckts. Till Petersburg hade Hall rest »med en skön och beryktad aktris från Stockholm, som före honom återrest» (Inga Åberg). I Ryssland lärde han sig att låta skägget växa yvigt, och ytterst sällan klippte han det; han upphörde också att tvätta sig. Därtill kom en över huvud taget osund fysik. Att hans läkare Carlander

¹⁴ Laurentius Noring, ögonläkare (icke med. dr), ägde gården Örnberg vid Skara. Reste 1797 till Norge, dog i Kristiania ¹⁷/₈ 1797 »i dess 40 år» (Gjörwell, *Det lefvande Sverige*. I, 1798, s. 92 och 193). Om resan 1796 skrev Noring ⁹/₈ s.å. i brev från Berlin till Pehr Tham (KB, Ep. T. 8: s. 129).

¹⁵ Feuilletoner m. m., Helsingfors 1852, s. 49—92.

i sin sjukjournal t. ex. för 1804 ofta för John Hall antecknat »skabb» eller »skabb och smuts», bör ej förvåna. Just detta år blev greven av Artois inlogerad några oktoberdygn i det Hallska hemmet, där värden också till middagarna uppträdde i ryska halvstövlar och sitt ryska skägg (Arvid David Hummel, son till Hans H. nedan, i brev till Gjörwell ^{19/11} 1804, KB).

Men dessförinnan hade åtskilligt hänt. Efter en tids sjukdom avled John Hall d. ä. ^{2/10} 1802, ännu ej 68 år. Natten efter Halls död sades det ha spökat i hans rum: låsen till hans byråar hade sedan funnits »förvredne, så att de ej kunde upplåsas med nycklarna». Då sonen för att bl. a. få klarhet i, om hans far efterlämnat något testamente, 1811 instämde nio personer till vittnesförhör inför rådhusrätten, påstod två tjänstepigor sig ha hört, att något släpade i likrummet ovanför dem. Man kom dock aldrig till annat än att det kunde ha varit — en katt. Kistan med Halls kvarlevor sattes tills vidare in i domkyrkan, kanske i avvaktan på en ståtlig gravvård, men förintades i den häftiga branden ^{20/12} 1802, som av kyrkan endast kvarlämnade några sotiga murrester.

Så gott som omedelbart efter Hall d. ä:s död började kampen arvingarna emellan om hans efterlämnade förmögenhet. Det tycks ha varit ovisst, om den avlidne lämnat något testamente efter sig. »Efter Halls begravning», påstod sonen inför rådhusrätten, »framhades och genomsågs hans dokument uti dess bureauer i närvaro av mor, syster, svåger, mig, lagman Hummel och arkiater Engelhardt.»¹⁸ Något testamente hittades ej. Ännu i februari 1812 skriver dock Wachtmeister om ett testamente, som Hall »skolat långt innan dess död inlämnat hos magistraten».

Både modern och svågern begrep emellertid klart, att unge John omöjligen kunde hålla ihop firman och sköta dess ekonomi. John Hall d. ä. och hans maka hade ^{2/6} 1787 upprättat ett inbördes förordnande och testamente, varigenom »det oss emellan före vigseln upprättade samt till denna stadens rådstuvu-rätt ingivna äktenskapsförord av ^{14/10} 1765 å ömse sidor blir upphävt och dödat». Hustrun skulle enligt testamentet behålla »dess garderobe, handsilver, nipper och juveler jämte anständiga möbler i staden samt dessutom i dess övriga livstid, som änka eller omgift, dels få nyttja Gunnebo med alla dess tillhörigheter», sådant det vid mannens död befanns, dels ock »undfå till dess årliga revenue och hushållning 4 500 rdr specie», dem mannens arvingar och barn »åligga att varje år kvartalsvis till

¹⁸ Hans Hummel, f. ^{26/9} 1743, † ^{7/12} 1808, borgmästare, lagman, gift med en kusin till C. W. Carlberg. — Carl Didrik Engelhardt se s. 10 not 20.

hennes utbetalade och att även därefter i de efterlämnade fastigheterna taga säkerhet och inteckning henne meddela» — detta allt »i stället för giftorättsfördel och övriga hustrurättigheter» i boet. Fru Hall ville nu skaffa sig bättre villkor och ingick med sin son redan $27/10$ 1802 en överenskommelse, en arvförening. Genom denna avsåg hon sig sina rättigheter enligt 1787 års testamente mot att sonen tillförsäkrade henne 44 444: 21: 4 rdr bco, förband sig att årligen så länge hon levde till henne erlægga 8 000 rdr bco samt lämnade henne i ostörd besittnings- och förvaltningsrätt av Gunnebo, medan nödiga reparationer på denna egendom skulle av sonen betalas.¹⁷

J. Hall d. ä:s svärson Clas Wachtmeister hade från början vetat att slå mynt av sin svärfars högfärdsglädje att se dottern högadligt gift. Dagen före bröllopet skänkte Hall 100 000 rdr bco till den grevliga svärsonen, åtföljt $4/3$ 1798 av ett förordnande av ytterligare 200 000 vid givarens död. Allt säkerligen väskomet, greven hade stora skulder och skulle betala Lerjeholm vid Göta älv, ett säteri, som han 1791 köpt och 1810 sålde.¹⁸ Nu gällde det att i god tid bevaka detta svärfaders förordnande. Också greven och grevinnan ingick med svågern-brodern en arvförening, däri den senare förband sig att till Wachtmeisters med förskrivningar på bestämda betalningsterminer efter 6 % samt mot inteckningar såsom säkerhet betala vad som återstod av 250 000 rdr bco, sedan vad Hall d. ä. givit för Rottneros och Rottnedals bruks- och lantegendomar med smidesrättighet samt kvarnar, sågar och tegelbruk avdragits; nämnda egendomar skulle till Wachtmeisters överlämnas.¹⁹ Hall d. y. skulle även ofördröjligen i in- och utländska tidningar tillkännage, att han ensam iklätt sig och till uppfyllande övertagit alla sin fars oavslutade affärer och förbindelser.

De båda arvföreningarna åsyftade att lösa ut modern och systemen

¹⁷ Tillförsäkringen av de 44 444 skedde redan $18/11$ 1802, då hon av sonen fick förskrivningar i 4 poster på summan med 4 % ränta från $1/1$ 1803.

¹⁸ Se s. 5 not 13. I sin Resjournal (mskr. i Nord. mus.) skriver Johan Agrell $9/8$ 1800, att greve Wachtmeister fått Lerjeholm såsom gåva vid sitt gifte med fröken Hall — »en rik Midas spar ej sitt guld för att köpa sin dotter ett litet hörn av ett pergamentsblad». Köparen av Lerjeholm 1810 var Abr. Rob. Lorent (f. 1770, burskap i Göteborg $8/10$ 1809, † $17/8$ 1833 i London); ett par brev från Lorent till G. F. Wirsén (RA) i juli 1812 är skrivna från Lerjeholm. Lorent lär med hjälp av en skotsk trädgårdsmästare, David Ferguson, ha satt engelsk stil på den stora parken (Th. Thomson, Travels in Sweden 1812, London 1813, s. 16—17). Ferguson fick i oktober 1813 pass från Göteborg åter till England. Berzelius besökte Lerjeholm $21/8$ 1812 (A. Holmberg i Vet. akad: s årsbok 1955, s. 335).

¹⁹ I en »sluträkning» i Kristinehamn $10/8$ 1803 mellan Wachtmeister och Hall intygar den förre: »I början av 1803 har jag emottagit och tillträtt Rottneros', Rottneholms och Rottnedals lant- och bruksegendomar. För dessa har beräknats 71 666: 32 rdr bco». I en försvarsskrift 1809 upptar samme Wachtmeister samma 3 egendomar till 63 380: 24 rdr bco.

ur sterbhuset.²⁰ För att få Johns underskrift betonade de särskilt, att de genom arvföreningarna ville tillmötesgå dennes »oss meddelte åstundan att få övertaga och allena bli ägare av alla boets odelta tillgångar för att så mycket lättare och bekvämligare kunna oavbrutet fortsätta sin fars ut- och inländska handelsrörelse». Inför perspektivet att efter vissa förbindelser och siffror på två papper sedan fritt få äga och nyttja boets tillgångar och själv få styra firman, som gick så bra, övertalades lätt den 31-årige John att skriva under — innan ännu bouppteckningens siffror förelåg, som för honom borde ha legat till grund för hans vidare dispositioner. Här började hans ständiga omöjlighet, hans livslånga trassligheter.

Först ¹²/₈ 1803 blev man färdig med bouppteckningen, som uppger följande summor (en del i riksgäldssedlar, en del i riksdaler banco; här allt reducerat till rdr bco):

Kontant i kassan	5 764
Hus och gård med bodar 8 R: 24 och 30	} 15 000
Bakgård med tomt och trädgård 7 R: 63 och 64	
Hamnen i Masthugget med åbyggnad 11 R: 76	3 000
Inventarier i staden och på Gunnebo	6 833
Effekter och varor (bräder, järn, stål, spik)	220 375
Aktier i Trollhätte kanal A.B.	2 167
Fordringar enl. böckerna	220 530
Fasta egendomar på landet med lös egendom och förlag	
m. m.	<u>497 515</u>
	Summa tillgångar 971 184
	Gäld och skuld <u>263 003</u>

Behållningen i Hall d. ä:s bo var alltså, med en

dåtida feladdering på 900 rdr rgs rättad ... Rdr bco 708 181
eller Rrd rgs 1 062 877

Sedan enligt arvföreningarna 250 000 rdr bco tillförsäkrats Wachtmeisters och 44 444 rdr bco fru Hall, måste således Hall d. y:s ärvda

²⁰ Båda föreningarna undertecknades, jämte mor och son och Wachtmeisters, också av C. D. Engelhardt såsom »anmodat biträde för herr Hall» samt av C. Herpel och D. Carnegie såsom tillkallade vittnen. Carl Didrik Engelhardt hade varit Hall d. ä:s läkare och härför av Ankan fått 1 000 rdr rgs. F. ²/₇ 1722 i Hälsingborg; 1754 stadskirurg i Göteborg; 1789 titel arkiater; k. livmedicus; ²¹/₈ 1803 flyttad till sonen i Lund, prof. J. H. Engelhardt; gift med källarmästar Kitz's dotter Anna Justina (1742—1825); † ²⁰/₁₀ 1812. Sonen J. H. E. gifte sig med en dotter till Th. Erskine. — Cornelius Herpel, född c:a 1746 i Stockholm, handelsbokhållare i Göteborg från 1768, en av stiftarna 1769 av Bachelor's Club i Göteborg; bokhållare hos Hall d. ä., 1803 skötte han, enligt Hall d. y., »växlarna, varå han i min frånvaro äger mitt Hus-signatur», † ogift ²⁴/₁₁ 1805 (domkyrkoförsamlingen, Göteborg).

förmögenhet ha uppgått till 413 738 rdr bco, varur dock skulle tagas fru Halls årliga 8 000 rdr bco (svarande mot ett livräntekapital på 133 333: 16 rdr bco).

De fasta egendomarna på landet — i bouppteckningen även kallade »säterier och gods, bruksegendommar, sågar, kvarnar och skärgårdsverk m. m.» — utgjorde mer än hälften av behållningen. De var vid Hall d. ä:s död följande, enligt en förteckning och värdering, gjord i december 1802 och i februari, mars och maj 1803, underskriven av sonen John och bestyrkt $\frac{28}{6}$ 1803 av lagmannen och häradshövdingen Bengt Julius Ahlberg (Rättegångsskrifter till K. M:t från kuratorerna, Stlm 1824: egendomarna s. 142—3, bouppteckningen s. 143—4):

Kollerö järnmanufakturbruk med underliggande hemman och tillhörigheter	38 325: 20 —
Rådanefors järnbruk med dito	39 906: — —
Öxnäs järnbruk med dito	43 131: 38 —
Loviseholms järnbruk och manufakturverk med dito	23 663: 40 —
Rottene, Björkefors, Antonström och Löfstaholms egendom med dito	202 836: 6 —
Räfmarken, 1 mt frälse	2 500: — —
Åleby, 1 mt kronoskatte	1 500: — —
$\frac{1}{3}$ i Öfre Ransätters stångjärnshammare med tillhörigheter	31 749: 46: 11
Gårdsjö stångjärnsbruk med dito	52 029: 37 —
Ohlby dito med dito	44 769: 3 —
$\frac{1}{3}$ i Torsby dito	} 22 606: 33: 3
$\frac{1}{3}$ i Wälsfors manufakturverk	
Åstabyholms finbladiga sågverk med tillhörigheter	11 079: 31 —
Gunnerud $\frac{1}{4}$ mt säteri med stångjärnsbruk, manufakturverk samt tillhörande hemman och lägenheter	45 961: 23: 1
Lilla Edets sågbruk med tillhörigheter	115 707: 19: 4
Fartyg uti Fryken, Vänern och Göta älf	8 836: 16 —
$\frac{1}{3}$ i trankokeriet Djupviken	3 634: 44: 10
Sillsalteriverket Stora Stenviken	1 800: — —
Dito Porsholmen	9 288: 29 —
Upplag av stångjärn och spik	9 445: — —
Gunnebo 1 mt frälse	37 500: — —
Summa i rdr rgs	746 272: 3: 5
Summa i rdr bco	497 515: — —

På för:s förfrågan befanns det, att friherrinnan Märtha Koskull, Swenneby, Ringstorp, ägde detta miniatyrporträtt av Constance Hall, f. Koskull. Mästaren okänd. 5 × 5 cm. Foto 1955 SPA.

Rottneros, Rottneholms och Rottnedals bruks- och lantegendomar hade redan i början av 1803 överlämnats till Wachtmeister (lagfart $23/4$ 1803).

Många poster i denna bouppteckning, t. ex. de för egendomarna på landet, var ganska svävande. Man kritiserade också senare detta aktstycke bl. a. på grund av den bristfälliga och slarviga bokföring, som t. o. m. under Hall d. ä:s sista år fördes. Behållningen var ju för den tiden avsevärd, men myten om Hallens omätliga rikedomar hör nog till de myter, som rikligt vuxit upp omkring Hallska familjen. Hall d. ä. hade haft stora inkomster under goda konjunkturår — men också stora utgifter t. ex. till svärsonen och för Gunnebo, vilket sades ha kostat »omkring 38 tunnor guld».

D. $17/12$ 1802, straxt efter faderns död, skaffade sig John burskap såsom grosshandlare med lagmannen justitieborgmästaren Hummel och handlanden Carnegie såsom borgensmän, och 12 dar därefter kungjorde han, att han ensam ärnade fortsätta sin fars handelsrörelse under av denne nyttjade firman John Hall & Co, utan bolagsman. Den nye grosshandlaren var fullständigt okunnig i handelsyrket. Hans omdömen och beslut var mer grundade på ett barnsligt och labilt känsloliv än på förståndsmässiga tankar. Oerhört slarvig umgicks han på det oförsvarligaste sätt med sina pengar.

År 1805 tvangs den 17-åriga Anna Gustava Constanti(n)a (Constance) Koskull av sin fader, det mycket skuldsatta krigsrådet fri-

herre Gustaf Koskull, att gifta sig med Hall.²¹ Denne fick göra stora uppoffringar: fjärde gången han friade, hade han måst klippa sig (enl. J. Wolff, Sketches on a tour to Copenhagen, London 1814, se s. 69); före vigseln ¹⁹/₁₁ 1805, förrättad av prosten och kyrkoherden i Tyska församlingen Joh. Dav. Stein, undertecknade han dels ett äkten-skapsförord, dels ett morgongåvobrev på 50 000 rdr bco och lovade dessutom att till svärfadern överlåta en egendom värd 6 000 rdr bco samt till svärföräldrarna årligen i deras livstid betala 1 000 rdr bco. D. ²/₈ 1807 lär ett inbördes testamente ha upprättats mellan makarna. I sin sjukjournal för augusti 1807 noterade Carlander om sin patient fru Hall d. y.: »Förlöst d. 4 kl. 10 e. m. från en flicka». Dottern döptes i Tyska församlingen till Christina Charlotta Mariana (Marianne); bland faddrarna märktes kommerserådet Niklas Björnberg. I Halls konkurs var baron Koskull († ³/₅ 1813) borgenär och ombud för sin dotter.

Emellertid var Hall ute på gungande mark. Firman hade så stor del av tillgångarna bunden i egendomarna på landet och i arvföreningarna, att kontanterna ej syntes räcka till för alla de skulder och lån, som nu alltmer uppsades (bl. a. efter eldsvådorna i Göteborg 1802 och 1804). Skulder och lån började att bli obehagliga verkligheter för John Hall, som borde förstått, att det drog ihop sig till en krasch, men envisades att ensam »sköta» affärerna.²² Anhörigas och vänners förslag att han till kompanjon skulle anta Carnegie eller annan vid handelsärenden van person, förkastades. Från november 1806 till mitten av februari 1807 vistades han i Stockholm, där han bl. a. lyckades få lån av riksbanken, till vilken han nu stod i skuld för 117 847 rdr bco mot 15 st. skuldebrev och säkerhet i järn, som han hade i lager på Göteborgs, Karlstads och Kristinehamns vågar. Riksgäldskontoret vägrade däremot, då han där ville belåna hälften av sina fasta egendomar. I slutet av februari 1807 ägde han i sin kassa 143: 31: 6 rdr bco.

Måndagen ²/₃ 1807 gick kassören C. F. Habicht från Hallska kon-

²¹ »Med avseende på framtida välstånd har jag förnämligast, om icke endast, samtyckt till äktenskapet med Hall», bekände Constance ²⁹/₈ 1809 (Justitierevisionen. Akt 1810 ³⁰/₄). Marianne Ehrenström skriver i sina Memoarer (mskr. i Svenska akademins arkiv): »Hall, l'homme le plus effroyablement laid et dégoûtant que Dieu ait lancé sur notre planète, mais qu'elle (Constance) épousait de propre gré, tandis qu'il était riche».

²² Under sin femåriga regeringstid 1802—07 förbrukade Hall t. ex. 115 000 rdr bco på följande nyförvärv: Fournierska tomten i Göteborg (5 R: 50; J. A. Fourniers hus lades i aska i eldsvådan ¹/₁₁ 1804), lantegendomarna Lunnagården och Öjering, bruken Borgvik och Annefors samt sågarna nr 7 och 8 i Lilla Edet. Under denna period blev varken huvudböcker eller journaler förda. T. o. m. i konkurs gjorde J. Hall & Co egen-domsförvärv: ¹⁸/₂ 1811 ropade bolaget in sågarna nr 3 och 5 och ¹⁸/₂ 1812 sågarna nr 1 och 6 i Lilla Edet — båda inropen ledde till fleråriga processer.

toret över Stora torget till rådhuset och inlämnade till rätten ett förseglat konvolut. John Hall & Co överlämnade därmed »all bolagets egendom till samtliga borgenärernas administration under bolagets egen tillsyn». ²³ Hall blev därtill förledd, enligt sin senare förklaring, »genom löften om en förmånlig administration av sin egendom, varigenom hans borgenärer skulle bli gottgjorda och hans handelsrörelse därjämte bibehållas». Det blev icke sista gången Hall »blev förledd». Naturligtvis ångrade sig Hall någon dag senare. Men saken hade sin obevekliga gång. D. ¹³/₅ 1807 fick Hall vid rådsturättens dombord edligen bestyrka en »rättad» bouppteckningsuppgift (fru Hall fick »hemma i huset» avlägga sin ed): skulder 932 767: 42, tillgångar (utom fordringsposter på 1 984 rdr) 1 186 111: 42 rdr bco (Justitierevisionen. Akter 1810 ³⁰/₄; 1826 ³/₄, bunt 4). På inställelsedagen ⁵/₁₀ 1807 uppgavs: skulder 918 824: 38: 6, tillgångar 1 196 805: 17: 10 rdr bco (enligt tryck 1808). Enligt Hall (i rådhusrättens prot. ¹⁴/₁₂ 1819) var den bevakade gälden ⁵/₁₀ 1807: 745 568: 12: 1 rdr bco. Redan här vid utgångspunkten visade sig siffrorna diskutabla — de inledde ett nära 20-årigt bollande med summor, som såväl dömande myndigheter som parterna sinsemellan ofta angav olika för en och samma post.

Från och med nu fylldes Halls liv av processer, han började nu enligt sina egna ord »ett liv av fattigdom, husvillhet och nöd». Han skrev och avskrev inlagor och läste inlagor i en häxdans av processer, där den ena flätade sig in i den andra i nästan oöverskådliga förgreningar. Han sökte hjälp än hos den ene, än hos den andre. Med sin förste kontorsbokhållare Cornelius Herpel (s. 10) hade han redan ¹³/₁₂ 1802 ingått kontrakt för att denne från ¹/₁ 1803 skulle biträda honom. Med Carnegie slöt han ⁵/₇ 1803 kontrakt på 8 år (tryckt t. ex. i Göta hovrätts dom 1824, s. 112) och med Carnegie-Lamberg kontrakt ¹⁰/₃ 1808 angående exporten. ²⁴ D. ¹⁴/₈ 1805 hade han gjort kontrakt med v. häradshövding Gust. Bernh. Kleman, varigenom denne åtog sig att under 10 år bestrida hans rättegångsangelägenheter. En kort tid vid konkursens början biträdde han av assessor Petter Zacharias Nolleröth. ²⁵ Senare klagade Hall: »Planen till min

²³ Handelshusets skrift uppgav: skulder 810 177 rdr, tillgångar 1 136 697 rdr. Fru Hall d. y. ingav ¹⁹/₄ en förteckning på egna och av mannen erhållna »Nipper och möbler» (1 560 rdr bco) och ¹⁸/₄ förrättades bouppteckning å John Halls lösa bo i Göteborg (Justitierevisionen. Akt 1826 3/4).

²⁴ Dessa kontrakt och de anklagelser, som Backman (se nedan) gjorde Lamberg för dennes handhavande av Backmans affärer och egendom 1799—1801, framkallade häftiga processer mellan de två handelsbolagen Hall-Backman och Carnegie-Lamberg, processer, som sträckte sig långt in på 1820-talet.

²⁵ P. Z. Nolleröth (f. 1759, † 1819) fick assessors namn ¹⁸/₁₂ 1802. Gift med en yngre syster till Niklas Björnberg, Lovisa (C. Sjöström, Skånska nationen, Lund 1897, s. 362).

konkurs uppgjordes och verkställdes av ass. Nolleroth, som på en gång var mitt ombud och Björnbergs sväger» (Anmärkaren ¹⁴/₆ 1820). »Mitt biträde var snart utan ändamål», vittnade Nolleroth, som ¹⁸/₃ 1807 fått fullmakt av Hall, »på grund av Halls mot alla ådagalagda egensinniga och sällsamma förhållande och i anseende till hans osnygghet vid mina besök hos honom, synnerligast om morgnarna på fastande mage.» Nolleroth sade upp sig och kallades ¹³/₁₂ 1811 av Hall för Carnegies ledare och försvarare.

Men den som kom att betyda mest för Hall personligen och för hans processer blev Pehr Backman. Med honom ingick han kontrakt i olika formuleringar och med skiftande innehåll ¹⁶/₁₁ 1807, ²⁴/₅ 1808, ¹³/₂ 1811 och ¹¹/₇ 1812 (tryckta i olika sammanhang, det sista t. ex. i Argus Den Tredje ¹³/₁₁ 1825).

Denne Backman, född c:a 1764, hade omkring 1785 flyttat över från Lovisa i Finland. I Göteborg blev han en driftigt skeppsredare och grosshandlare, burskap ¹⁹/₆ 1795. »Hela nationen känner, att jag, Backman, varit den störste skeppsredare och en av de betydligaste handlande i Göteborg, som redan 1789—91 gjort ganska stora uppoffringar för kung och fosterland.» Före sina resor till London och Paris oktober 1799—¹/₆ 1803 anförtrorde han sin egendom, nära 10 tunnor guld, åt sin kontorsbetjänt Jan Lamberg (kontrakt ²³/₉ 1799, som Backman i början av september 1801 sade upp). Efter sin hemkomst väckte den processlystne Backman ²³/₅ 1804 åtal mot Lamberg, som då var kompanjon med Carnegie (D. Carnegie & Co). Sedan Backman vid den Hallska konkursens början i någon form varit rådgivare åt Hall, antogs han av denne ¹⁹/₁₁ 1807 till bolagsman. De registrerade sig ⁶/₇ 1808 såsom J. Hall j:r & Co, vilket dock ¹³/₂ 1811 ändrades till det gamla John Hall & Co. J. Hall d. y:s »senare handelsbolag» torde räknas från ¹⁶/₁₁ 1807. År efter år ledde nu Backman Halls processer förutom alla sina egna. Han satsade så gott som hela sin förmögenhet på Hall, ropade in på auktioner bl. a. dennes säng, stolar, skrivpulpet, hans älskade naturaliesamlingar samt en »engelsk Copie Machine». Under 20 år, klagade han 1828, hade han uppoffrat 200 000 rdr, frukten av natt och dags arbeten, för att betäcka kostnaderna för 56 särskilda mål och Halls enskilda behov — allt naturligtvis i hopp att få del av vad som, enligt hans mening, borde tilldömas Hall och i hopp att komma i besittning av Gunnebo.²⁶ Men han var »ett oroligt huvud», och lands-

²⁶ Backmans eget sommarställe hette Stora Karlslund i Öjersjö (nu inom Göteborgs stads område). Redan 1810 hade Arvid Carlsson in-teckning i Backmans Karlslund. Vid olika tillfällen fick Hall bo där. Efter Backmans död utbjöds stället till salu (Göteborgs Dagblad ²⁶/₅ 1829 med en kort beskrivning). Lär varit Wadmans »lilla vrå bland bergen».

hövding v. Rosen hade honom länge under hemlig bevakning; särskilt omkring 1810, vid tiden för de Hallska egendomsauktionerna.²⁷

Hall hade med sin inlaga $\frac{2}{3}$ 1807 åsyftat en »administration».²⁸ Borgenärerna i Göteborg kallades emellertid av rådhusrätten till ett sammanträde $\frac{7}{3}$, där B. Wohlfahrt föreslog att »med målet skulle förfaras efter konkursstadgan och gode män förordnas», vari Carnegie med ett skriftligt yttrande instämde.²⁹ Fyra gode män, sysslomän eller kuratorer tillsattes: Niklas Björnberg, David Carnegie, Fredrik Åkerman och David Low, av vilka Björnberg blev den ledande genom personlig, hänsynslös kraftfullhet och såsom ombud för Wachtmeisters (fullmakt in blanco $\frac{6}{3}$ 1807).³⁰ David Low gjorde konkurs $\frac{9}{3}$ 1818, deltog sen ej längre i Hallska boets förvaltning och avled i slutet av augusti eller början av september 1823, förmodligen på sin egendom Gullringsbo.³¹ K. m:t fastslog i konkursdomen $\frac{30}{4}$ 1810 bl. a. att med Halls egendom skulle förfaras efter konkursstadgan och att änkan Hall, med sitt livräntekapital 133 333: 16 rdr bco, skulle räknas till de oprioriterade borgenärerna. Men »det var Hall obetaget, att, om han tror sig kunna visa att hans till borgenärerna avträdde egendom ej blivit behörigen vårdade eller använde, därom utföra talan mot kuratorerna».³² Detta lät sig Hall ej sägas två gånger. John Hall & Co, d. v. s. Hall och Backman, började $\frac{20}{5}$ 1811 den redogörelse- och ersättningstvist, som svällde ut till något oformligt i både längd och bredd med kuratorerna, auktionskammaren i Göteborg samt 11 st. fordringsägare såsom svarande. Firman utsträckte $\frac{9}{10}$ 1811 sin stämning till samtliga fordringsägare. Det var det fortsatta bortauktionerandet av boets egendom, som satt lavinen i rörelse.

Kuratorerna hade ett halvår efter kvarstadsdagen satt i gång med auktioner. Både Björnberg, efter häftig påtryckning av Wachtmeister,

²⁷ A. P. v. Rosens brev till exc. v. Engeström 1810, se A. Ahnfelt i Ur svenska hovfets och aristokratiens lif, V, 1882, s. 228—231.

²⁸ Hall gjorde aldrig konkurs: det var andra som gjorde den åt honom (Granskaren $\frac{2}{10}$ 1821).

²⁹ Protokoll vid borgenärernas sammanträden från $\frac{10}{3}$ 1807 t. o. m. $\frac{8}{5}$ 1819 (ett 30-tal) trycktes 1819 (220 s.). Av särskilt intresse är de första sammanträdena, några ekonomiska tabeller samt borgenärernas och bolagets dragkamp i samband med egendomarnas försäljning, vars inrop bevakades med av borgenärerna fastställda minimipris ända till år 1813.

³⁰ »Jag håller honom för den sämste mannen i hela Göteborg på karaktärens sida», skrev v. Rosen i den osympatiska bild av Björnberg, som han i brev $\frac{25}{5}$ 1811 gav Lars v. Engeström (A. Ahnfelt, a. a.).

³¹ Om skotten Low se The Royal Bachelor's Club 1769—1944. Minnesskrift, 1947, s. 94.

³² I detta mål mellan J. Hall med hustru, kuratorerna och några borgenärer, kärke, och boets övriga borgenärer, svarande, hade rådhusrätten utlätit sig $\frac{30}{7}$ 1808 och Göta hovrätt $\frac{28}{3}$ 1809. RA. Justitierevisionen. Akt 1810 $\frac{30}{4}$.

Carnegie, på uppdrag av den störste utländske fordringsägaren J. Denison & Co i London, och B. Wohlfahrt, ombud för en rad borgenärer i Stockholm, påskyndade dessa försäljningar.³³ Mellan september 1807 och augusti 1813 blev allt bortauktionerat: egendomarna på landet utom nr 1 och 6 av konkursmassans 10 sågverk vid Lilla Edet och hus och hamn i Masthugget.³⁴ Också allt lösöre, t. o. m. John Halls säng och sängkläder. År 1809 såldes boksamlingen, gravyrer och andra samlingar. Det Hallska huset vid Östra Hamngatan såldes $\frac{26}{7}$ 1810. Skyndsamheten med dessa åtgärder, som gjorde försäljningarna till rena realisationer, där bl. a. Björnberg ropade in 6 av järnbruken, 4 av sågverken och en del lösöre till verkliga vrakpris, väckte på många håll, även i pressen, stark opposition — handelsbolaget självt, Hall och Backman, gjorde naturligtvis kraftiga försök att få auktionerna inhiberade eller åtminstone uppskjutna och vädjade gång efter annan till borgenärerna och till olika myndigheter med bevekande protester, bl. a. till konungen och till bondeståndet.³⁵

»I början», klagade Hall, »tilldelades mig 250 rdr i underhåll för mig och min familj, vilket snart minskades till 100 månatligen och upphörde alldeles med december månads utgång 1808. Sedermera har jag blott existerat genom den enskilda välviljan och välgörenheten» (Granskaren $\frac{2}{10}$ 1821).³⁶ Är detta en fullvuxen man, som nästan skryter med en ynkelig oförmåga att arbeta, eller är det ett barn, som behöver tas hand om?

Hur skötte Hall sin unga familj, Constance och lilla Marianne? Gustaf Mauritz Armfelt meddelar från Göteborg sin grevinna $\frac{15}{4}$ 1809 bl. a.: »Fru Hal har jag sett, store Gud i vad elände! Hon hade ej på flera dar haft ved att elda med och lever med sitt barn av potatis och kommissbröd. Jag har hundfilat kuratorerna, som ge henne intet och likväl taga sin betalning och hotat dem med att göra en

³³ Bernhard (Berndt) Wohlfahrt, f. $\frac{30}{6}$ 1742, † $\frac{1}{11}$ 1808, burskap som handlande $\frac{2}{12}$ 1763, ägare av en samling tavlor och gravyrer samt snäck- och insektsamlingar och ett herbarium.

³⁴ Borgenärerna överlade t. o. m. om att, på förslag av B. Wohlfahrt $\frac{5}{10}$ 1807, söka komma till uppgörelse med fru Hall d. ä. om försäljandet av Gunnebo. Kuratorerna ansåg dock, att borgenärerna ej hade rätt att tillträda Gunnebo förrän efter fru Halls död. — Granskaren förtecknade $\frac{8}{11}$ 1822 Halls bortsålda egendomar jämte uppgifter om deras produktion och dåvarande ägare.

³⁵ D. $\frac{7}{13}$ 1808 stod Hall inför Gustav IV Adolf för att anropa om hjälp. Ett sällsamt möte!

³⁶ Ur sin konkursmassa mottog Hall 1807 och 1808 sammanlagt 3 682: 15: 11 rdr bco. I december 1818 fick traktören Anderson 193: 4: 4 rdr bco i betalning för Halls logi och underhåll. »Förut hade en summa av 10 rdr i månaden varit bestädd» för Hall, då han i och för rättgång vistades i Göteborg, en summa, som borgenärerna 1819 ökade till 30 rdr.

et undantaga uti alt Gernmale uti
 Jamma. Göteborg d. 19 October 1810.
 Påminnelse till kallade Sysslomän för J. H. Hallström, Con. Maj.
 M. J. Norrby, M. Ahman, D. Carnegie David Low.

De fyra sysslomännens eller kuratorernas namnteckningar (under en handling ^{19/10} 1810 i Landsarkivet i Göteborg). De bekräftades ofta av sigill — i Carnegies läses: »Video alta sequarque».

publik subskription för henne. Hon bar sin olycka admirabelt. Om jag hade 100 rdr i månaden nu, sade hon, vore jag lyckligare än med hela Hals fortune; Hal är visst ej elak, men besynnerlig och svag samt högst oredig i sina affärer» (Finlands riksarkiv, Helsingfors).— Om den unge Armfelt, Alexander (Sascha), och dennes förhållande till Constance i Åbo 1813, se C. v. Bonsdorff, Från Alexander Armfelts ungdom (Historisk tidskrift för Finland, 1928) och samme författare, G. M. Armfelt, II s. 509 och IV s. 431—2.

Innan vi kommer till redogörelsetvistens första större dom 1820, vore skäl att omtala ett par mindre processer av en viss betydelse för målet och typiska för aktörerna.

Johns släktingar hade ofta blivit uppmanade att sätta honom under förmyndare. Först sedan arvföreningarna var gjorda och bouppteckningen uppgiven, inlämnade fru Hall d. ä. och hennes måg 1808 till rådhusrätten i Göteborg en ansökan, att John Hall måtte ställas under förmyndare. Rätten avlog förslaget, likaså hovrätten, likaså Högsta domstolen, resp. ^{13/7}, ^{16/8} 1808 och ^{16/4} 1810. I allmänhet ansåg man, »att Hall ej mera ägde någon honom själv tillhörig förmögenhet» — han låg då redan i konkurs. Enligt landshövdingeämbetet i Göteborg ägde han i februari 1810 »knappt kläderna på kroppen». Tyvärr hade förslaget kommit något år försent.³⁷

³⁷ I september 1820 föreslog Backman i brev till grevinnan Wachtmeister, att hon skulle komma till Göteborg för att sätta sin bror under hans förmyndarskap. Och ännu ^{22/2} 1825 framhöll kuratorernas ombud Staaff, att, om Hall kunde ställas under förmyndare, vore *ett* hinder för en förlikning undanröjt; s. å. säger sig Wachtmeister ha bett sin sväger att sätta sig under förmyndare, »då kunde han få veta sina skulder, men dess egenkärelek hindrar honom».

Hall förde $24/8$ 1808— $6/3$ 1812 en arvstvist med sin mor och svåger, en tvist som genom sina vittnesförhör bl. a. låter oss ana atmosfären straxt efter J. Hall d. ä:s död, och som ger en inblick i intrigspelet kring arvföreningarna 1802.

I juli 1809 hade Constance Hall övertalat sin man att skriva under, nu ej en förening utan en skilsmäsoansökan. Hos alla instanser — nej! Med stöd av en ny äktenskapsförordning $27/4$ 1810, däri bl. a. »slöseri» nämnes som en skilsmäsoorsak, inkom friherrinnan Koskull, som hon numera kallade sig, med en förnyad ansökan. Men det såg fortfarande mörkt ut. Först i statsrådet på Drottningholm $27/6$ 1811 tillstyrktes skilsmässan med en knapp majoritet, som dock ökades genom kronprins Karl Johans två röster.³⁸ D. $31/7$ 1811 lät domkyrkokonsistoriet i Göteborg utfärda skiljobrevet.³⁹

Och 1811—12 processade Hall med sin forna kontorsbetjäning om »orsakerna till gamla firman J. Hall & Co:s obestånd». Då Hall stämde kontorspersonalen att redovisa »för de pengar, växlar och varor» den haft omhänder, lämnade personalen en beskrivning $17/4$ 1811 över kontorets »ordning eller rättare oordning under och vållad av J. Hall d. y:s omedelbara styrelse».⁴⁰ Beskrivningen var undertecknad av D. Carnegie, C. F. Habicht, J. Gothéen, Fr. Damm, John Ross, Ralph Stockoe och Niclas Heegh. Två andra av kontoristerna var nu 1811 avlidna: Nicolas Heegh (Heeggh), som brukade uppgöra kontorets huvudböcker, dog i oktober 1805 och Cornelius Herpel $24/11$ 1805, s. 10 not 20⁴¹.

³⁸ En koncis skildring av skilsmässan t. o. m. $27/6$ 1811 har B. Wedberg givit i en av sina rättshistoriska studier i Tärningskast om liv och död, 1935, s. 151—168 (J. Hall och Constance vigdes enligt Kristine kyrkobok $19/11$ 1805, ej $20/11$, och Hall d. y. dog 1830, ej 1831). — Den gemensamma ansökan, som inkom till Justitierevisionen $25/7$ 1809, var bevitnad av Magnus Fredrik Brahe (gift 1:0 1779 med Ulrika Catharina Koskull, Constances faster; 2:0 1806 med Aurora Vilhelmina Koskull, Constances kusin) samt av Pehr Backman. D. $19/1$ 1811 fick lagman Georg Adolf Koskull, kusin till Constance, fullmakt att bevaka hennes rätt i skillnadsfrågan.

³⁹ Den i statsrådet på Drottningholm deltagande justitiekanslern, greve H. G. Trolle-Wachtmeister, var brorson till J. Hall d. y:s svåger och röstade mot skilsmässans beviljande. Enligt statsrådsprotokollet skulle »handlingarne till JustitieCantzlers Embetet öfverlemnas». Justitierevisionens besvärskarier (1809, s. 196) meddelar en uppställning av skilsmäsoärendets gång (rotulus). Handlingarna återfinns bland revisionens besvär- och ansökningssmål, akt 1811 $27/6$ — utom Halls förklaring, som inkommit $14/8$ 1811, men som möjligen dragits in i Halls mål mot amiralitetskaptenen greve Clas August Cronstedt (f. 1785, † 1860), som $19/1$ 1811 på landsvägen mellan Jönköping och Jära gästgivargård låtit »med våld taga Hall utur dennes egen skrin» och fört honom till Jönköping för att han där skulle delgivas hustruns skillnadsansökan (konseljprotokollet $27/6$ 1811). På Halls begäran nedlades målet mot Cronstedt $7/4$ 1812. — Hur Hall sökte invägga sig och andra i föreställningen, att han ännu ägde Constances ömbet och tillgivenhet, framgår av hans insändare $20/8$ 1812 i Aftonbladet (Göteborgs) åtta månader efter skilsmässan.

⁴⁰ Göteborgs kämnärsrätts prot. $17/4$ och $18/12$ 1811 samt insändare i Aftonbladet (Göteborgs) $15/3$, $20/2$ och $5/3$ 1812.

⁴¹ David Carnegie (f. $8/2$ 1772, † $10/1$ 1837) säger sig »jämte utländska korrespon-

»Uti Halls kontorspulpet», hette det bl. a. i beskrivningen, »var en den ynkligaste blandning av större och mindre sedlar, köpebrev, kvittenser, landskaps-, figur- och karikatyrmålningar, byggnadsförslager och ritningar, räkningar, inlösta reverser m. m., vilka herr Hall roade sig av att flera gånger om dagen liksom med grepar välla och sammanröra; och då något angeläget papper, som herr Hall däruti förvarat, fordrades, åtgick merendels flera dagar för honom att framsöka detsamma.» I sin helhet ger denna skrivelse, som säkert har ett stort sanningsvärde, en kuslig föreställning om det kaotiska tillstånd kontoret befann sig i under Hall d. y:s slarviga och huvudlösa ledning.

Med en barnslig svamlare som John Hall d. y. och en lättretad hetsporre som Backman på ena sidan och en råbarkad spelare som Björnberg och en hänsynslös streber som Carnegie på den andra, blev det nästan en naturlig sak, att parterna stämde varandra för »äreröriga utlätelser». Detta skedde t. ex. i tryckfrihetsmålet $18/6$ 1818 till $21/4$ 1820. I två instanser dömdes Hall-Backman till bl. a. böter, 4 dagars fängelse på vatten och bröd, ärans förlust och offentlig avbön. K. m:t upphävde dock båda utslagen.

Sedan åtskilliga skärmytslingar utspelats i alla instanser mellan parterna, mest i samband med kuratorernas redogörelser, som framkallade kärandenas anmärkningar och kuratorernas påminnelser och även muntliga förhör, företog rådhusrätten målet till slutlig prövning. Dess dom i redogörelse- och ersättningstvisten kom $24/8$ 1820, tryckt 1821, Sthlm (138 s.).

Denna dom, ett slags fortsättning av konkursdomen 10 år tidigare, blev egentligen det första försökét att överblicka och utreda det Hallska boets ställning vid Hall d. ä:s död 1802, Hall d. y:s affärsverksamhet från faderns död till konkursen i mars 1807 samt kuratorernas handhavande av konkursmassan.⁴² En särskild eller extra rådhusrätt hade av Göta hovrätt $10/8$ 1811 förordnats för detta komplicerade mål (den sammanträdde första gången $21/8$ 1811 och upplöstes av hovrätten 1821) och på denna rätts vägnar hade domen

dansen åtagit sig att föra löpande räkningar med husets bankörer». C. F. Habicht var från $1/8$ 1790 till november 1807 kontorets kassör; gjorde senare konkurs. Jakob Gothéen (f. 1762, † $28/12$ 1828) var fru Hall d. ä:s yngre, ganska vidlyftiga bror; burskap som handlande $10/4$ 1799; från 1807 flera år systemens ombud i hennes sons konkurs. Fredrik Damm (f. $29/1$ 1780), son till Hall d. ä:s systerdotter, var på Hallska kontoret dels från $18/11$ 1793 till februari 1801, dels från medlet av januari 1803 till juni 1808; burskap $26/10$ 1810. Om Ross och Stockoe saknas data. Niclas Heegh var möjligen son till ovannämnda Nicolas H.

⁴² Kuratorerna lämnade redovisningar för sin förvaltning följande data: $24/8$ 1814 (ogillad av rådhusrätten), $21/8$ 1815, $4/7$ 1818 och $30/8$ 1820. Vid sistnämnda tidpunkt var de prioriterade fordringarna betalda samt 85 % av de oprioriterade.

undertecknats av dess ordförande A. W. Tullgren och dess notarie Fr. J. Tullgren.⁴³ Förmodligen var det dessa bröder, som satte den huvudsakliga prägeln på domens innehåll och form.

Domen är uppställd i 13 avdelningar, som berör beloppet av Halls vid inställeledagen (proclamadagen) $\frac{5}{10}$ 1807 bevakade skulder, oindrivna fordringar, avskrivningar och påföringar, bruksdriften med dess detaljer i samband med bruksförvaltarna, smederna, kol-allmogen samt försäljningen, sågverksdriften, båtarna och Masthuggshamnen, kontorsbetjäningens löner samt änkan Halls livränta och Gunnebo.

Redan $\frac{25}{8}$ 1809 hade kämnärsrätten förklarat, att »John Hall & Co:s handelsböcker voro så orediga, att de ej något vitsord kunde tilläggas». Domen 1820 fastslog straxt i sin början, »att både Halls och kuratorernas bokföring saknar den väsentliga egenskapen av ordning och redighet, ligger för öppen dag». Gång på gång återkommer rätten till sin uppfattning, att kuratorerna »ådagalagt försumlighet i massans angelägenheter».⁴⁴ Hall har, heter det på ett ställe, »ostridigt överlämnat egendom av vida större värde än beloppet av hans skulder, och om grov vårdslöshet och oförsvarlig efterlåtenhet ej ägt rum under förvaltningen, hade av fast egendom överblivit flere än som behövs för den säkerhet fru Hall hade rätt att fordra, varför rätten förklarar, att försäljningen av fasta egendomar till det belopp, som svarar mot hennes livräntekapital, varit obehörig». Rörande bruksdriften anser domen, att kuratorerna »ådagalagt uppenbar vårdslöshet och efterlåtenhet både i förvaltningen och redovisningen samt förfarit olagligt vid effekternas avyttrande». Och i samband med sågverksdriften talar domen om »kuratorernas uppenbara vanvård

⁴³ Anders Wilhelm Tullgren var son av överinspektör Carl Magnus T. (f. 1749, † 1824) och Greta Mariana Leche († 1847) och föddes $\frac{10}{4}$ 1783 i Kågeröd. Efter en juridisk examen hösten 1803 blev han v. häradshövding och fick $\frac{10}{1}$ 1812 advokatfiskals namn. Gift 1814 med Lotta Landby (f. 1787, † 1815), dotter till en kyrkoherde. A. W. Tullgren avled på Bjernarp i Kågeröds sn $\frac{22}{4}$ 1824. — Hans bror Frans Julius T. var född $\frac{5}{2}$ 1789 i Kågeröd. Efter en juridisk examen $\frac{10}{3}$ 1806 blev han v. häradshövding och dog på Bjernarp $\frac{2}{2}$ 1852. C. Sjöström, Skånska nationen, Lund 1897, s. 503 och 525. — A. W. Tullgren undertecknade å rådsturättens vägnar t. ex. domen $\frac{28}{9}$ 1811 i målet mellan P. Backman och Mitchellska sterbhuset m. fl.

⁴⁴ Fantastisk verkar uppgiften i hovrättens dom 1824, s. 44, att kuratorerna skulle ha sålt Halls kassakista utan att därur taga boets viktigaste papper och handlingar. Då köparen låtit en smed öppna kistan, fanns däri två vårdslöst sammanlagda pappersbuntar, ett halvt kvarter tjocka vardera, som blev översända till massans kontor — dit de likväl enligt kontorschefen Jensen, aldrig framkommit. — Lorentz Jensen (någon gång Jönsson, ibland Jensén) anställd på konkursmassans kontor 1807—17, protokollist vid borgenärernas sammanträden fr. o. m. $\frac{8}{10}$ 1807 t. o. m. $\frac{11}{8}$ 1815. Möjligen död 1817, omtalas i varje fall avliden i domen $\frac{24}{8}$ 1820. För massans handlingar svarade närmast kamrer Lars Rob. v. Mell (f. $\frac{13}{1}$ 1755 i Åbo, burskap som handlande 1791, † $\frac{8}{2}$ 1821 i Jönköping). I kuratorernas skrift, ingiven till k. m:t $\frac{11}{8}$ 1824, belyser v. Mell i en bilaga daterad $\frac{1}{4}$ 1820 bokföringen på massans kontor.

och misshushållning». D. $\frac{26}{7}$ 1810 »var så många fasta egendomar försålda, att med köpeskillningarna för dem och för Halls lösöre-egendom de skulder kunnat vid en riktig förvaltning vara gottgjorda, vilka borde kontant betalas; och då detta oaktat $\frac{25}{10}$ 1810 likväl 7 bruk försålt, så hade massan med 1810 års slut bort vara utredd och likviderna avslutade. Varför kontorskostnaderna därefter, som påförts massan, borde J. Hall & Co gottgöras med 6 % ränta».

I domens olika avdelningar uttalar rätten sin uppfattning om och sitt beslut i resp. fråga — ofta såsom resultat angivande ett större eller mindre penningbelopp, som kuratorerna ansågs skyldiga att betala kändena. I flera fall kunde summan dock ej bestämmas, då fortsatt utredning var nödvändig. I slutet av sista avdelningen dekretas: »Som kuratorernas förvaltningsrätt av Halls egendom, i följd av vad rätten dömt, nu upphör, så åligger det Björnberg, Åkerman och Carnegie att genast till Hall & Co överlämna alla de under deras vård varande oförsålda kvarlevor av den avträdde egendomen, såväl i löst som fast, därtill även räknad karaktärsbyggningen av Gunnebo med därvarande Hall tillhörige husgeråd och möbler, sedan fru Hall och hennes borgenärer [$\frac{9}{5}$ 1819] avträtt begagnanderätten därav till f. d. kuratorerna i Halls massa.⁴⁵ Och som den nu prövade redovisningen blott sträcker sig till $\frac{1}{7}$ 1818, så åligger kuratorerna att för den därefter förflutna tiden och till denna dag inom 3 månader till rätten inge redogörelse för förvaltningen, vid vite av 100 rdr vardera.» Och allra sist i domen läses följande passus, som belyser, hur nästan grotesk situationen var: »Kändena, som i anseende till deras medellöshet erhållit från år 1818 expeditionerna i deras flera här vid rådhusrätten anhängiga och avgjorda mål utskrivna på ostämplat papper utan lösen och under tiden haft och begagnat tillåtelsen att inge och charterade bilagor, åläggas ersätta expeditionslösen med 580: 12 rdr bco och att i lantränteriet för Chartae-sigillatae-kontorets räkning inbetala 280: 18 rdr bco. Expeditionslösen förskjutes av K. m:t och Kronan, som därför gottgöres av kuratorerna i avräkning på vad dem ådömts; ävensom kuratorerna mot avräkning komma att i lantränteriet inbetala Chartae-medlen. För 1 ex. av rådhusrättens i saken hållne protokoller och denna dom skola kuratorerna gottgöra kändena med 611: 18 rdr bco».

Naturligtvis kom kuratorerna genom rådhusrättens dom i hård motvind. Ganska snart utkom också en försvarsskrift, en Berättelse om domens innehåll jämte anmärkningar därtill. Berättelsen trycktes

⁴⁵ Oförsålt var: hamnen i Masthugget och sågarna nr 1 och 6 vid Lilla Edet.

i Göteborg i två delar: den första (242 sidor) är signerad »Utgifvaren» 24/11 1820 och rör domens 7 första avdelningar; den andra trycktes 1821, rör domens 6 senare avdelningar och omfattar 278 sidor jämte 7 bilagor. Hela skriften är en plaidoyer punkt för punkt för kuratorerna, och man tar nog ej fel, om man gissar, att närmast under signaturen döljer sig Björnberg. Utgivaren finner domen i de flesta punkterna orättvis, partisk, inkonsekvent, motsägelsefull.

I Berättelsen uppges (II s. 265), att rätten påfört kuratorerna en skadeståndssumma på 647 439: 16: 1 rdr bco, »varav Hall tillkommer en förmögenhetsförbättring efter sitt fallissement av 386 286: 27 rd̄ bco, en summa, som han förut icke ägt». Parternas sammanlagda kostnader i och för rättegången anses ha varit 15 600: 45 rdr bco.

Efter domen vädjade båda parterna 28/8 1820 till hovrätten i Jönköping, och rådhusrätten fastställde samma dag de prestanda, som av kuratorerna (i 13 punkter) och av Hall & Co borde göras för fullföljandet av vadet. I september 1820 deponerade sålunda de tre kuratorerna (Low var i konkurs sedan 9/2 1818) egendom till ett värde av 672 622 rdr bco (Björnberg 287 131, Carnegie 262 228, Åkerman 123 263 rdr bco).⁴⁶ I samband med fullgörandet av domen ingav kuratorerna till rådhusrätten 28/9 1820 en förteckning på konkursmassans oavslutade rättegångar: 10 mål vid 7 olika domstolar.

Hall & Co skaffade sig nu borgensförbindelser för att tillgodogöra sig domens medgivanden. Frih. C. C:son Bonde och majoren greve G. Piper hade 30/9 1822 gått i borgen för de 70 933: 16 rdr bco av fru Halls livräntekapital, som Hall-Backman enligt rättens dom 1820 mot borgen skulle få lyfta och genom hovrättens utslag 4/8 1822 blivit dem tilldömda. Bonde (med fullmakt 13/7 1822) och Piper såsom ombud för bolaget fick slutligen också lyfta summan (enligt hovrättens utslag 28/4 1823).⁴⁷ Enligt k. m:ts dom 14/2 1823 fick Hall & Co tillträda dels sågverken nr 1 och 6 vid Lilla Edet med borgen av handlandena A. Carlsson och A. Hallgren, dels hamnen i Masthugget med Carlsson också bland borgensmännen.⁴⁸

⁴⁶ I stockholmstidningen Granskaren, utgiven sedan 4/7 1820 av expeditionsskreteraren H. A. Lindgren, redogjordes för de 13 punkterna och för kuratorernas olika depositioner, vilka ju sammanlagda kraftigt översteg vad som fordrats säkerhet för, nämligen, enligt tidningen, för 463 287 rdr bco. Granskaren 21/8 (med forts.) 1821; 15/11, 19/11 och 23/11 1822.

⁴⁷ En översikt av denna långdragna lyftningsfråga gjordes i Granskaren 20/8, 3/9, 24/9 och 15/10 1822.

⁴⁸ Arfwid Carlsson, f. 18/11 1761, först spannmålshandlande, hade sedan viktualiebod — där bl. a. Backman handlade c:a 1810—26 — och ägde betydande fastigheter. D. 12/1 1821 ropade han in arrendet av Hallska massans hamn och de två sågarna. Både Hall och Backman var skyldiga honom stora pengar — Hall sedan 1810 och 1811. Han dog 26/8 1832. Behållningen i boet var 15 017 rdr bco.

Slutligen kunde Hall & Co tillträda det tämligen förfallna, men eftertraktade Gunnebo. Förloppet tycks i sammandrag varit följande. Fru Hall var mycket svag för sina två bröder, Lars (f. 1750) och Jakob (s. 20) — efter arvskiftet 1802 gav hon dem var sin tunna guld (enligt Wachtmeister i brev). Dessutom lånade hon gång efter annan Jakob pengar. Men då denne 1818 gick i konkurs, tvangs också systemen några dar senare till cession $17/8$ 1818 (inställelsedag $18/5$ 1819 vid Askims häradsrätt): skulder 22 776: 12 rdr bco till 28 borgenärer och tillgångar 22 973: 16 rdr bco.⁴⁹ I slutet av april 1819 flyttade hon ifrån konsul Olof Beckmans byggnad vid Smala vägen i Masthugget (11 R: 54), där hon hyrt sedan $25/4$ 1815 (såsom vinterbostad?) och lämnade också Gunnebo sommaren 1819.⁵⁰ Fru Hall var vankelmodig, avsade sig sin dispositionsrätt av Gunnebo $8/5$ 1819, men ångrade sig, och i mer än ett år diskuterades nu denna rätt mellan henne, hennes borgenärer, Hall & Co samt deras kuratorer. Slutligen avsade hon sig $12/9$ 1820 definitivt till Hall & Co:s kuratorer sin rätt. Dessa var skyldiga att enligt rådhusrättens dom avträda Gunnebo till Hall & Co emot av firman ställd, godkänd borgen. Kuratorerna lät Carnegie $25/9$ 1820, i närvaro av fru Halls ombud, inventera silver, möbler, husgeråd m. m. på Gunnebo, varefter »nödvändiga ingångar till alla rummen av Carnegie förseglades». Särskilda magistraten åtog sig att förvara de »till Gunnebo karaktärsbyggnad hörande 11 st. nycklar i den i rådhuskansliet varande järnkistan». Kuratorerna överlämnade till Hall & Co $27/9$ 1820 »kvarlevorna av orangeriet».

Den stadgade borgen, ingången av A. Hallgren och A. Carlsson, ingavs $30/9$ 1820 av Backman till magistraten, som beslöt överlämna nycklarna till Backman (fastställt av k. m:t $14/2$ 1823). Denne, nu bosatt i Jönköping, tog Carlsson till sitt Gunnebo-ombud — $18/6$ 1827 påpekar Backman för kämnärsrätten, att Carlsson »genom fullmakt å mina vägnar mot kvitto fått tillträda Gunnebo egendom». D. $9/10$ 1820 rapporterar Carlsson till Backman: »Behörig inventering är redan förrättad på Gunnebo och ny försegling skedd med Jacobssons sigill. Även är en av mina arbetskarlar ditsatt att hålla vakt.» Utom Carlssons bokhållare Johan Jacob Jacobsson (från Åmål?) var över-skultarna Norberg och Dahlberg, två nämndemän och Carnegies betjänt närvarande vid denna uppteckning $8/10$ 1820 av all lösegendom

⁴⁹ Konkursmassans kurator blev rådmän Anders Brag, måg till fru Halls bror Jakob. I februari 1825 fick hon mot borgen lyfta de 10 000 rdr bco, som blev över sedan hennes borgenärer gottgjorts.

⁵⁰ Olof Beckman, f. $9/5$ 1767, † 1837. Ingick $1/8$ 1810 handelsbolaget Olof Beckman & Co med Anders Björnberg (bror till Niklas B.), som fått burskap 1807. Blev preussisk konsul och 1828 fru Halls sondotters svärfar. Åtminstone åren 1829—30 omtalas Olof B:s konkursmassa.

på Gunnebo, vilken enligt rådhusrättens beslut skulle av kuratorerna lämnas till Hall & Co. Backman förmanar Carlsson ²⁹/₁₂ 1823: »Tills hovrättens dom faller, täcktes Tit. fortfarande att låta vakta och vårda sakerna på Gunnebo. Att ingen får komma i rummen — att stället vaktas för tjuvar»⁵¹.

På inställeldagen i hovrätten i Jönköping ³/₁₀ 1820 var Björnberg, Åkerman, Lundström och Backman närvarande.⁵² Hall & Co förlade nu sitt huvudkvarter till Jönköping för att vara i brännpunkten. Det växlades nu — och trycktes — under de närmaste åren en rad stridsskrifter mellan parterna, och en del smärre rättegångar, i mer eller mindre anslutning till huvudrättegången, utkämpades. Hall vistades i Jönköping endast korta tider och irrade som vanligt omkring: 1821 och 1822 ofta i Stockholm, under 1820, 1823 och 1824 besök i Göteborg. »Till fots genomvandrade han riket, beroende av enskild välgörenhet, stillande sin hunger tack vare medlidande landsmän» (Granskaren ²⁴/₁₀ 1820). Backman uppehöll sig enligt egen utsago i 4 år i Jönköping; ⁹/₁ 1821 skrev han från Jönköping: »Hall vistats här tre dagar och nu expedierar jag honom till Stockholm med häradshövding Lundström för att få borgen»⁵³. I oktober 1821 blev Backman för skuld i Göteborg bysatt i Jönköpings slottshäkte, men han klagar ¹⁷/₁₀ 1821: »Jag måste bevaka våra världskunniga och högst betydliga rättegångar, vartill flera rum fyllas med skrifter och handlingar; bysättningsrummet kan ej hysa dem, och jag måste dagligen vårdas av min läkare, varför jag anhåller få sitta bysatt på mina rum under av mig bekostad bevakning och få besöka hovrätt och övriga domstolar samt Guds hus» (!). Vilket beviljades, men av någon anledning inmanades Backman ⁹/₁₁ åter i häktet, varur han lösgavs ²/₁ 1822.⁵⁴ Från häktet skrev Back-

⁵¹ Göteborgs stads kämnärsrätt, ineligg. handl:ar ²⁹/₆ och ¹¹/₆ 1827.

⁵² Samuel Lundström var född ²/₁₁ 1780 (i Skara?). Han titulerades häradshövding eller v. häradshövding, var gift med B. U. Arsenius och dog i Sthlm ²/₆ 1841. En författare påstår, att Lundström var »snedväxt och lam i ena armen». Vid tre tillfällen är han antecknad i Sthlm i överståthållarämbetets passförbudsbok (i febr. 1822, juli 1829 och okt. 1830) för häftande i skuld. Bouppteckningen uppger ringa inventarier (215 rdr bco), stora fordringar 43 436 rdr bco (reverser utskrivna 1832—41) samt skulder 29 763 rdr bco. Behållningen var alltså 13 888 rdr bco. Han var något av en procentare. Hans ende son Herman Georg L. var v. häradshövding och hade, enligt faderens bouppteckning 1841, »sitt hemvist vid Källeberg nära Falköping». Samuel L. hyste förmodligen flera gånger Hall på detta säteri (Vartofta hd, Åsledds sn). »Kielleberg den 21 Dec. 1823» undertecknade Hall en skrivelse till rådhusrätten i Göteborg. — Eventuella spår av L. i Skaraborgs läns lagmansrätt utplånades förmodligen ²/₁₀ 1850 på en åker utanför Skara i de flammande brasor av rättens arkiv, som påbjudits av k. m:t (avskrift av Skara Tidning 1850, nr 42, av Nat. Beckman i Landsarkivet i Göteborg).

⁵³ Backman till Carlsson. Göteborgs stads kämnärsrätts prot. ¹¹/₆ 1827.

⁵⁴ RA. Justitierevisionen. Akt 1822 ¹⁸/₆.

man ²⁹/₁₂ 1821: »Av alla nidingsgärningar fruktar jag nu blott giftets verkan, som ännu återstår för vederb. att försöka — jag skall aldrig glömma mitt vistande denna gången här.» Trodde han sig förföljd av kuratorerna?

Underrättelsen om Hallska husets konkurs 1807 väckte naturligtvis ett ofantligt uppseende både inom och utom Sverige. Men under den komplicerade och långdragna processen slappnade intresset för att efter rådhusrättens dom 1820 åter stegras. Och utom alla de fristående trycken kom nu dagspressen att spela en stor roll för att genom vidgad publicitet öka diskussionen om det märkliga målet — att vid studiet av ett mål helt förbigå pressen vore en grov underlåtenhetssynd (se s. 46). Flera stockholmstidningar engagerade sig i partitagandet: Granskaren (vars utgivare förste expeditionssekreteraren H. A. Lindgren genom ett engångsgage av 8 000 rdr bco och ett kontrakt av ²¹/₉ 1822 hade bundit sig och sin tidning vid Halls mål) liksom Fredrik Cederborghs Anmärkaren, gick tappert i elden för Hall och hans sak, medan Allmänna Journalen och i någon mån också Stockholms Posten förde kuratorernas talan.⁵⁵

Anmärkaren tryckte då och då stycken ur Halls inlagor. Hans Påminnelser rörande domen 1820 inflöt som ett slags följetong (¹⁷/₁₀ 1821—¹/₅ 1822), och i november 1821 började Cederborgh dessutom en subskriptionsinsamling för Hall »till underhållande av hans existens och bevarande av hans frihet». Han stod i skuld för tryckningskostnaden för rådhusrättens dom (376 rdr bco). Bysättningen uppsköts gång efter annan, men då tillräckliga medel ej inflöt, insattes Hall ⁴/₁₀ 1822 i Stockholms bysättningshäkte eller gäldstugan Hornsgatan 74 (nu 82 B). Både Granskaren och Anmärkaren gjorde ett särskilt upprop och c:a ⁴/₁₁ återfick han friheten. D. ¹⁵/₁ 1823 upphörde insamlingen, förmodligen den första i svensk press.⁵⁶ Den inbragte c:a 2 000 rdr bco. »Allmänhetens röst är icke på kuratorernas sida i denna ohyggliga rättegång och troligen icke heller den högsta domaremakts» (Granskaren ¹⁰/₁₂ 1822).

Redan ¹⁷/₃ 1815 »anmälde handelsbolaget J. Hall & Co boktryckeri; förmodligen stannade företaget i begynnelsen» (Klemming—Nordin,

⁵⁵ Om Lindgren se B. Wedberg, Högsta domstolen, II, s. 300. I bilagor till 20, 27 och 31 dec. 1825 av Granskaren tryckte Lindgren en redogörelse för sitt förhållande till Hall och för vad i Granskaren skrivits om Hallmålet fr. o. m. ²⁴/₁₀ 1820 t. o. m. 1825 med anledning av att Argus Den Tredje ³⁰/₁₁ 1825 återgett dels Backmans stämning ¹⁴/₁₁ av Lindgren till Stockholms Norra förstads östra kämnärsrätt och dels Lindgrens ovannämnda kontrakt med Hall.

⁵⁶ Bidragen från skilda delar av landet åtföljdes ofta av utjutelser på vers eller prosa, ibland med genomskinlig adress: »Se, Björnen lurar på ditt fall! Carnaljen vakar vid hans sida!» (Anmärkaren ⁹/₁₁ 1822).

Svensk boktryckerihistoria, s. 480). Och $^{20}/_{10}$ 1823 uttog Backman-Hall utgivningsbevis för en tidning Berättaren, som sedan tydligen aldrig utkom. Men $^4/_{11}$ 1823 började Nationalbladet utkomma i Göteborg (utgivare Sam. Fryxell). Efter 12 nummer trycktes en prenumerationsanmälan, undertecknad Jönköping $^{28}/_{11}$ 1823, J. Hall & Co. Denna tidning utgavs t. o. m. 1824, och dess 59 nummer fylldes mest av särskilda rådhusrättens protokoll fr. o. m. $^{20}/_8$ 1811 t. o. m. 1819 (B. Lundstedt, Sveriges periodiska litteratur, II, s. 300, och III, s. 65).

Under sin vistelse i Stockholm 1824 fick »brukspatron John Hall» $^{24}/_3$ passförbud för gäld, och $^{21}/_7$ konstaterade rådhusrätten i Stockholm, att Hall »ej ägde någon slags egendom att till värdering uppge». D. $^{22}/_4$ 1822 hade Granskaren framhållit, att Hall »snart i 14 år ej ägt en stol att sitta på».

Och $^{14}/_6$ 1824 kom hovrättens dom, i original 832 sidor, i tryck 160 sidor.⁵⁷ Siffermässigt sammanfattades den i en tablå hopställd av J. H. Backman sålunda: kuratorerna åläggas att redovisa 513 648: 24: 3 rdr bco, varav, sedan resten av fru Halls livräntekapital 62 400 rdr bco (av de 133 333: 16 rdr bco hade hittills blott 70 933: 16 avsatts) m. fl. uppräknade poster avgått med tillsammans 183 104: 16: 9, blev ett saldo Hall & Co tillgodo på 330 544: 7: 6 rdr bco.⁵⁸ Dessutom fastställde hovrätten rådhusrättens dom, att kuratelet skulle upphöra och att alla orealiserade tillgångar skulle lämnas till Hall & Co.

Nu blev kuratorerna nervösa — det gällde faktiskt större delen av deras förmögenheter. Med hovrättens siffror hade de aldrig räknat. Kuratorerna, genom sin befullmäktige Pehr Staaff, gick till Högsta domstolen med sitt överklagande (inkom $^{11}/_6$ 1824; i tryck 139 kvartsidor), varpå Hall-Backman svarade $^{28}/_6$, med en »Contradeduction» på ett par hundra foliosidor (den inledes med en historik, i Halls uppfattning, av processens uppkomst och utveckling). Referentskapet vid målet tillföll genom lottning i justitierevisionen $^{21}/_6$ revisionssekreteraren Nils W. Stråle af Ekna. Handlingarna transporterades från Jönköping till Stockholm efter 2 hästar; och det tog timmar för Stråle att $^{16}/_6$ packa upp de vidlyftiga akterna.

Kuratorerna planlade emellertid extra åtgärder, trots att de $^1/_6$ 1821, då ryktet om att de tillbjudit Hall någon förlikning utspritts, skrytsamt förklarar, »att vår heder ej tillåter oss att med Hall ingå

⁵⁷ D. $^{15}/_6$ 1824 stod en sammanfattning av domen i Jönköpings Tidning.

⁵⁸ Johan Harder Backman, f. 1790, † 1862. Sedan $^{14}/_6$ 1822 assessor vid Göta hovrätt, blev han referent där för Hallska målet, som krävde över 50 föredragningsdagar $^{21}/_{10}$ 1823— $^{17}/_6$ 1824. Wedberg, Högsta domstolen, 1940, II, s. 568—571.

någon annan uppgörelse än den domaren kan stadga» (Granskaren ^{28/9} 1821).

Så började ett intrigspel, man är frestad att skriva rävspel, vars alla trådar är — också säkert för alltid kommer att bli — omöjliga att helt klarlägga.

I andra akten (1820—24) och än mer i den tredje (1824—26) av det segslitna drama, som kallades Hallska redogörelse- och ersättningstvisten, figurerar en aktör, som säkert här spelade en huvudroll, nämligen den ovan nämnde Lundström. För kuratorerna gällde det att skilja den outtröttlige och förslagne Backman från Hall. Här spelade Lundström ett tydligt dubbelspel: gick kuratorernas ärenden och nästlade sig in hos Hall, över vilken han snart nog fick ett nästan hypnotiskt inflytande, samt gjorde sig samtidigt vän med Backman, vilken nu i två år huvudsakligen kom att uppehålla sig i Stockholm.

Från början hade Lundström helt vänskapsfullt varnat Backman för att stöta sig med Hall. Han skrev sålunda ^{13/3} 1822 till Backman: »Hall är för envis att kunna rådås — han måste mot sin vilja föras till räddning. Av dig, som en man med både klokhet och heder, väntar jag, att du i avseende på Halls olyckliga lynne förekommer ett brouillerie.» D. ^{30/7} s. å. framhåller han för Backman, att »Hall skall förlora lika mycket av en störd vänskap med dig som du genom fiendskap med honom; intet skulle troligen vara för edra motparter av större intresse än att kunna bereda en dylik skilsmässa.»⁵⁹

Straxt efter rådhusrättens dom 1820 började rykten cirkulera om en personlig förlikning mellan Hall och hans kuratorer (Granskaren ^{28/9} 1821, se ovan). Backman skrev från Jönköping till Carlsson ^{21/2} 1823: »Presidenten i hovrätten yttrade härom dan, att kuratorerna voro hågade ingå förlikning och bjuda 800 000 rdr — om det nu är allvarligt.»⁶⁰ Och en månad senare skrev Lundström till Backman: »Var säker att du ej har en mera varm och verksam vän än jag och att aldrig något steg emot dig tages genom förlikning utan ditt samtycke, som skulle sära min karaktär och heder.» Backman tycks nu lita så pass på Lundström, att han ^{11/5} 1825 åt honom »lämnade förtroendet att under min frånvaro bevaka bolaget J. Hall & Co:s talan och rätt» (justitierevisionens prot. ^{8/11} 1825).

Lundström släppte emellertid ej Hall någon längre tid ur sikte. Han var i olika perioder tillsammans med honom, särskilt i Stockholm och i Skara, och luckrade mer eller mindre medvetet sönder

⁵⁹ Brev från Lundström ingick i Backmans protestskrivelse till Högsta domstolen, inkommen ^{18/2} 1826 till justitierevisionen (tryckta i Argus ^{22/2} 1826).

⁶⁰ Brev från Backman till Carlsson i Göteborgs stads kämnärsrätts prot. ^{11/6} 1827, inneligg. handl.

vad som fanns kvar i Hall av tankeförmåga; under sommaren 1825 tycks en verkligt definitiv slöhet ha inträtt. Backman påstår, att »Hall under flykten sisl. augusti (1825) från Göteborg till Skara hos Lundström blivit våldförd». Vad därmed nu kan menas — något slags kidnappning? Hall fick pass i Göteborg ^{22/8} 1825 för inrikes resor. Från Skara skrev Lundström ^{1/10} 1825 till Backman: »Min bror, tack för sist. Hall håller sig nu undan och har varit här i 12 dar. Han är så krasslig, så att jag fruktar för livet. Sjuk till kropp och själ, är det fara värt, att han ej kommer till Stockholm. Denna sjukdom hindrar mig att kunna resa, ty i detta tillstånd kan jag ej lämna honom ensam. Din vän Lundström.» Och Backman uppger i samma skrivelse, föredragen i Högsta domstolen ^{10/11} 1825, att »Hall, missledd av sina ledare och rådgivare i Stockholm, ådragit sig en sjukdom, att han numera ej utan vanära och avsky kan vistas under tak med människor och som troligen skall lägga honom i graven tidigare än allmakten bestämt». Ingen motståndskraft var nu kvar, och han kunde nu lätt övertalas att skriva under vad som än förelades honom. Mindre än någonsin förr uppfattade han förpliktelsen med att signera en skrivelse.

Under 1825 gjordes försök både från parternas och Högsta domstolens sida med förlikning. Backman berättar i ett brev från Göteborg ^{13/7} 1825 till dåvarande statsrådet frih. G. F. Wirsén, att Karl Johan vid en audiens (i juni?) »yttrat sin önskan, att vänlig förening måtte sluta dessa obehagligheter och spara Högsta domstolen ett odrägligt och obehagligt arbete». ⁶¹ Omkring ^{1/7} 1825 tillställde Backman kuratorernas ombud i Göteborg, lagman Per Stenberg, en »offert att, emot 150 000 rdr bco och behållande dessutom av de oförsälda fastigheterna samt av det uppburna livräntekapitalet, förena och bilägga tvisten samt skilja kuratorerna från alla vidare anspråk». ⁶² Stenberg svarade, att »kuratorerna intet högre önska än att kunna glömma alla de obehagligheter och missöden, för vilka de under denna rättegång fått vara föremål och äro visserligen benägna att inlåta sig i förening, även med nya uppoffringar, men de ha förklarat, att det uppgivna beloppet är så överdrivet, att detsamma ej ens lämnar rum för något övervägande och att det således ej kan antas». Om Backman ville nedsätta sina anspråk, mottoge Stenberg »med största nöje ytterligare kommunikationer». ⁶³

⁶¹ RA. G. F. Wirséns brev. Backmans moster var då änka efter rådman Avén i Borgå, som var Wirséns morbror.

⁶² RA. G. F. Wirséns brev, där Stenbergs brev från Göteborg ^{9/7} 1825 till Backman är bil. till Backmans brev ^{18/7} s. å. till Wirsén.

⁶³ Enl. Backman hade sommaren 1825 representanter för Carnegie och Åkerman

D. $24/10$ 1825 inlämnade Hall till rådhusrätten i Göteborg fyra skrifter, daterade $20/10$. Hall infann sig personligen i rätten, och skrifterna var (ren)skrivna med hans egen karaktäristiska piktur — förmodligen för att dölja den verkliga drivkraften och författaren.

I en av skrifterna återkallade Hall den fullmakt han $22/5$ 1810 gett Backman att å Halls vägnar föra målet mot kuratorerna, »från denna dag äger Backman ej att något för mig tillgöra». Därmed skulle Backman vara ur spelet.

De tre övriga handlingarna, undertecknade J. Hall & Co, innehöll följande: kuratorerna beviljas rätt att återfå all sin till hovrättsdomens fullgörande uppgivna egendom, och bolagets anspråk på lyftning av försäkringsbeloppet för Masthuggshamnen förfaller; också den av bolaget äskade lyftningen av det guld och silver, som Björnberg och Carnegie uppgivit, samt av de kontanta pengar, som alla kuratorerna nedsatt, förfaller; Carnegie berättigas, sedan bolagets anhållan om lyftning nu återtages, att återfå det järn, stål och spik, som han uppgivit. Allt mot den borgen de ställt.

Alla dessa fyra skrifter utgjorde möjligen ett förberedande villkor för en definitiv förlikning. Första steget var i varje fall taget.

Sedan Hall $24/10$ 1825 begärt, att alla hans mål vid rådhusrätten skulle avskrivas, inkom $28/10$ en liknande anhållan till Göta hovrätt. D. $2/11$ ingavs i justitierevisionen Halls återkallelse av Backmans fullmakt $22/5$ 1810.

Det blev ett hårt slag för Backman. Han protesterade genast i en lång skrivelse, som inkom till justitierevisionen $5/11$ och var undertecknad: Pehr Backman, chef för handelsbolaget J. Hall & Co. »Efter vad som hänt i rådhusrätten i Göteborg och hovrätten i Jönköping, befarar jag, att samma listiga och bedrägliga försök att mig ohördan ingå förening med kuratorerna begagnas även hos Ed. K. M:t. Jag protesterar mot åtgärder av Hall i eget eller bolagets namn utan mitt hörande. — Hall har enligt ryktet låtit sina ledare och rådgivare i Stockholm förleda sig att utge över 100 000 rdr bco i reverser.» Och $8/11$ återtog Backman inför samma forum den rätt, som han $11/5$ 1825 gett Lundström att bevaka bolagets talan — han hade fått erfarat, hur pass pålitlig Lundström var.

Backman skrev $3/11$ 1825 till Carlsson, att i Stockholms sägs, »att Hall rvmt från Göteborg för att undgå bysättning. Han och Lund-

jämte Backman och Lundström sammanträtt hos Björnberg, som på kuratorernas vägnar framställde såsom föreningsanbud 183 000 rdr jämte de oförsålda egendomarna och utgörandet av fru Halls årliga livränta för framtiden samt borgenärernas förnöjande (Argus $21/1$ 1826). Formuleringen är tyvärr ej alldeles klar, men ännu kalkulerades med »borgenärernas förnöjande».

ström hålla sig nu undan och ingen vet var de finnas». Omkring 20/11 befann sig emellertid de båda herrarna i Stockholm.

Backman fortsatte att protestera. D. 10/11 inkom till justitierevisionen hans protest mot att Hall medgett Carnegie att lyfta sina prestanda. »I vad tillstånd var Hall, då han skrev under — jag bestrider, att Hall har rätt att utan mitt samtycke befatta sig med mål, som röra bolaget, tills Hall höres och utrett är, om han befines klok eller i ett förvirrat, dåraktigt och våldfört tillstånd, till vilket omdöme hans sjukdom och handlingar tyckas föranleda.» Hall borde med andra ord sinnesundersökas.

Och från Stockholm skickade Backman en protest 10/11 1825 till magistraten i Göteborg. Han opponerade sig »mot alla åtgärder rörande bolaget, som antingen i Halls eget namn eller i bolagets gjorts eller i dess svaga och sjukliga tillstånd mig ohördan kunna göras. Hall anses ju vara kommen uti ett vansinnigt tillstånd». Och samma dag skrev han till Carlsson fritt ur hjärtat: »Hall är nu mogen. Hans förhållande är så avskyvärt, att han bör anses för ett missfoster. Allt vad Hall gjort, är tillställt av kuratorerna. De få nog dyrt ångra deras ogärningar, över vilka himmel och jord spy ve och förbannelsen».

Och en månad senare meddelar han Carlsson, att »Hall och Lundström fingo i Göteborg 12 000 rdr för att begå de ogärningar, som äro gjorda. De ha disponerat av livräntekapitalet och andra medel över 50 000 rdr bco. Innan föreningen är träffad mellan mig och Hall, kan jag ej komma till Göteborg. Då jag antog deras högst obilliga anbud, blev jag övertygad att allt var blott chimère och bedrägeri». Kuratorerna betalade tydligen ut pengar åt Hall och Lundström — man kanske får kalla det mutor — och söka värva Backman att ej stå i vägen för deras planer.

Så dör änkan Hall, 76½ år gammal, 13/11 1825, »död av ålder» (domkyrkoförsamlingens dödbok), begravd 18/11. Förmodligen hade hon snart efter sin mans död flyttat bort från Östra Hamngatan till Lilla torget. Där ägde hon två hus: 5 R: 45 (trähus) vid Lilla torget och där bakom 4 R: 103 (stenhus) mot Drottninggatan.⁶⁴ Om hennes vistelse på Gunnebo och i Masthugget se ovan s. 24. Åren

⁶⁴ Husen, som 1768—81 ägts av hennes man, hade hon köpt av sterbhuset efter David Mitchell (f. 4/3 1764 i Montrose i Skottland, † 2/4 1803), vars affärer fortsattes av D. Carnegie & Co (Carnegie-Lamberg), se s. 3. »Fastigheterna blev jämte största delen av min enskilda egendom i aska lagda vid vådelden 1/11 1804», klagar änkan Hall och sålde tomterna. Kanske hon då köpte det hus i Hälsingborg, varpå hon — enligt Wachtmeister i odaterat brev — senare förlorade en halv tunna guld. En handling har hon daterat Hälsingborg 1808 7/8. — Om Mitchell se W. Bergs Genealogiska anteckningar (mskr. i Göteborgs Stadsbibliotek).

1819—21 tycks hon ha bott någonstans i »Majorna vid Göteborg», så signerar hon några acta från de åren. År 1821 hyrde hon ett mindre hus 12 R: 67 invid tullhuset utom Drottningporten; hon hyrde av överuppsyningsmannen därstädes J. M. Halling.⁶⁵ Där omgav hon sig med »ett sällskapsfruntimmer», en kammarjungfru, tre pigor och en dräng. Med all sannolikhet var det där hon avled. Bouppteckning upprättades $\frac{9}{2}$ 1826, i sonen Johns närvaro, och den visade en behållning av 12 130 rdr bco. Av hennes sex testamentariska bestämmelser var den, som rörde dottern, daterad på Gunnebo $\frac{6}{6}$ 1814. Slutscenen i sonens stora process fick hon ej uppleva — också hennes egen konkursmassa förde genom sitt ombud processer i samband med konkursutredningen. Vad hade ej den fru Hall fått genomleva, som i februari 1801 kunde skriva ett testamente, »ifall hon dog före sin man», däri hon donerade en sammanlagd summa på minst 341 333 rdr bco och som tjugofem år senare tämligen fattig dog i en hyrd lägenhet i en utkant av Göteborg.⁶⁶ Gravhällens psalmistord ute på Örgryte gamla kyrkogård kan man gott förstå: »Farväl, nu vill jag somna och fridens hem bebo!»

Emellertid kom $\frac{14}{11}$ 1825 k. m:ts utslag, som bl. a. dels uttryckligt förklarade, att Hall är att anses såsom huvudman med rätt att oberoende av Backman handla efter eget gottfinnande, en rätt varuti Halls tidigare utfästelser till Backman ej kunde medföra någon inskränkning, dels gav Hall den av honom $\frac{2}{11}$ s. å. begärda rätten att återkalla den Backman givna fullmakten av $\frac{22}{5}$ 1810 eller annat av Hall givet uppdrag.⁶⁷ Ännu $\frac{14}{11}$ 1825 kallar sig Backman »chef för handelsbolaget Hall & Co och innehavare av herr Halls rätt» (Argus $\frac{30}{11}$ 1825). Bolaget var dock på väg att sprängas, allt avgörande från det hållet låg för närvarande i Halls händer. Nu ansågs Hall mogen — man måste skyndsamt gå vidare.

Och den s. k. förlikningen, helt i kuratorernas regi, kom till stånd $\frac{30}{1}$ 1826 i Stockholm.⁶⁸ Den innebar, att Hall skulle få behålla den

⁶⁵ Tullhuset syns på A. Södergrens karta »Göteborg omkr. 1820» straxt utanför vallgraven i början av Stampgatan.

⁶⁶ Clas Wachtmeister skrev $\frac{9}{3}$ 1826 till sin måg: »Hilda har fått i testamente av min svärmor salig hr Halls porträtt med en guldkädia». Hilda var Wachtmeisters och Christina Hall d. y:s dotter.

⁶⁷ Som Journalen fann, att beslutet i detta utslag genom de allmänna rättsbegrepp, som låg till grund därför, var av viktigt intresse, tryckte tidningen $\frac{23}{11}$ 1825 handlingen in extenso. Även Argus Den Tredje återgav utslaget $\frac{28}{11}$ 1825 med kommentar.

⁶⁸ Artur Attman, John Hall och Co:s konkurs, PHT 1953, s. 41 ff. Författaren, som tidigare utgett D. Carnegie & Co, Göteborg 1953, har såsom en exkurs sedan sysslat med John Hall & Co och i samband därmed funnit några avskrifter av acta, som rör slutuppgörelsen i Hallska processen. Min kännedom sedan länge dels om datum för uppgörelsen — »föreningen 30 jan. 1826, däri bl. a. Hall fått den oförsälda delen av hans påstådda egendom, bestående i två sågar vid Lilla Edet och Gunnebo med

av honom redan lyftade delen av moderns livräntekapital (s. 23) samt den oförsålda egendomen (hamnen och sågarna) och Gunnebo. Kuratorerna skulle betala honom 100 000 rdr bco och Hall befrias från att betala de 67 390 rdr bco, som utgjorde den återstående oprioriterade skulden (15 %). Ett kontantbelopp till Hall på 6 000 rdr bco samt ett par redan lyftade poster skulle ingå i de 100 000 och den lilla summa, som sedan blev kvar, deponeras hos kommerserådet J. Lamberg i form av reverser av Björnberg och Carnegie. Omgiven av dåliga rådgivare tvangs Hall att mekaniskt skriva sitt namn under något han ej förstod.⁶⁹

Av ett visst intresse vore att verkligen veta, vilka personer, som vid tillfället omgav honom. Lundström var säkert där, eventuellt kvitterade han ut för Halls räkning.

Hade kuratorerna juridisk rätt att avskriva borgenärernas resterande fordringar? Fann dessa sig sedan i att berövas sina 15 %?

Hur effektuerades sedermera förlikningsvillkoren? Hur mycket fick Hall behålla själv av de futtiga, från början hårt intecknade 100 000?

möbler och inventarier» (se s. 43 not 89) — dels om förlikningssummans storlek, gjorde att jag aldrig direkt sökt efter föreningspapperet. Var föreningen skedd, kan vara tämligen likgiltigt. Och uppgiften om de 100 000 hade redan några månader efter Halls död 1830 gått ut över Sveriges land genom Fr. Cederborgh (s. 26). Det var hans »Berättelse om J. Hall», vilken spreds som skillingtryck i flera upplagor (två 1831, en 1838) och sen med någon variation i texten trycktes i Cederborghs Ungdoms tidsfördrif, III, 1834, i Svensk National-Kalender 1839, i P. G. Bergs Folkskrifter 1857 och i Valda skrifter av Cederborgh 1882 i alla 7 upplagorna omtalades de 100 000 (se nedan s. 35). En uppgift som sen upptogs av andra författare t. ex. av Lundin—Strindberg i Gamla Stockholm, 1882, s. 245, och av Cederblad i dennes Göteborgsbok, 1884, s. 182. Att allt vad kuratorerna redan fått återlämna, mot borgen med tanke på slutgiltig dom, nu vid privat uppgörelse utan dom skulle av Hall få behållas, var ju självklart. Dit hörde 70 933: 16 rdr bco av fru Halls livräntekapital och Halls av kuratorerna ännu oförsålda egendomar. Enligt min personliga uppfattning var påträffandet av föreningspapperet ingalunda av den betydelse, som gavs genom text och bilder ^{9/12} och ^{10/12} 1954 i tidningar i Stockholm, Göteborg och Malmö. Journalistiska rubriker, som använde ord som »sensation», »bragd», »mysteriet J. Hall har lösts», »arkivfynd avslöjar affärsgåta och klarlägger jätteteknisk», är i hög grad missvisande. Varje arkivforskare vet, att man genom metodiskt arbete eller genom en slump kan finna ett viktigt aktstycke, som kanske ej förut publicerats — men sådant är ingen bragd. Mysteriet John Hall har sannerligen ännu ej lösts, och jättetekniskursen har ingalunda klarlagts genom ett papper, vars innehåll man nästan kunde ana och vars förverkligande man ej vet något om. Kan en uppgörelse på ett hemligt papper mellan några hänsynslösa affärsmän inför en hotande ekonomiskrasch å ena sidan och en infantil själssjuk å andra sägas klargöra en jättetekniskurs? »I dag kl. 12», började en göteborgstidning ^{14/2} 1955 — men spänningen på fortsättningen upplöste sig snabbt, då denna fortsättning lød: »blev det för första gången offentligt, varför John Hall ingick den häpnadsväckande förlikningen». Om jag under mitt arbete fått detta förlikningspapper i händerna, skulle jag ej erfarit tillnärmelsevis samma glädje som t. ex., då jag på sin tid bladdrade mig fram till lösningen av den viktiga, men dittills olösta frågan om inventarierna på Gunnebo (A. Bäckström, Gunnebo rediviva i tidskriften Byggmästaren 1951, s. 115). Se nedan s. 43.

⁶⁹ Om Carnegies sätt att genom personlig kompromiss förhindra en för honom farlig rättegång på 1820-talet berättar J. E. Rydqvist i sin självbiografi i Svenska akademiens handlingar, del 45, 1934, s. 12—14.

Både Lundström och Backman, både en del rättegångskostnader och de senaste årens långivare skulle väl ha sitt?⁷⁰ Angående förlikningssumman må sägas, att ryktena i det längsta nämnde ganska höga siffror: 250 000 rdr bco (Dagl. Alleh. $20\frac{1}{2}$ 1826), ja, c:a 500 000 (Granskaren $21\frac{1}{4}$ 1826).

Det finns ett par uppgifter om mötet $30\frac{1}{1}$ 1826, men tyvärr av olika trovärdighetshalt.

Edvard Beckman är visserligen känd såsom författare till några skrifter, som kallats paskiller, men han stod de ledande göteborgsfamiljerna tillräckligt nära för att veta en hel del fakta.⁷¹ I »Göteborgs Grädde» förlägges ifrågavarande sammanträde till Blå porten i Stockholm. Sex personer påstås ha varit närvarande: Hall och Lundström, Carnegie med advokat samt »två främmande herrar såsom inviterade vittnen». Lundström skulle ha fått Hall att skriva fullmakt för sig att kvittera ut och uppbära förlikningssumman av Carnegie och särskilt lovat Hall att lösa ut dennes beslagtagna »favoritställe Gullebo». Gunnebo var tydligen det huvudsakliga agnet på kroken. »Dagen därpå», skriver Beckman, »var Hall fattigare än förut.»

Backman, Halls trogne kompanjon, ger bl. a. följande uppgifter i en skrivelse $29\frac{1}{9}$ 1828 till lagmansrätten i Borås: »Jag har i nära 20 år arbetat nätter och dagar till Halls och bolagets förmån och under denna tid uppoffrat min välfärd tillika med min och andra vänners förmögenhet, utgörande nära 200 000 rdr. Utan avseende på dessa uppoffringar och 20 års trälldom återkallar Hall sin mig lämnade fullmakt för dess andel i bolaget och avslutar utan mitt tillstånd eller vetskap förening med sina kuratorer samt uppdrar åt häradshövding Lundström uppbärandet av bolagets förvärvade stora förmögenhet, som, kommen i denna äventyrars händer utan redovisning, antingen blivit förspilld eller lämnad till Koskullska familjen, vilken gjort Hall känd med Lundström och övertalt Hall att antaga honom till sin ledare, genom vilken galenskap Hall såväl som jag blivit utplundrad och Hall nödgad att även bedraga mig och andra samt skydda sin personliga frihet uti stora skogar och ödemarker, då Lundström, straxt efter det han uppburit föreningssumman, i

⁷⁰ Redan 1825 lär Hall åt Lundström ha utfärdat förskrivningar på 50 000 rdr bco (Argus $21\frac{1}{12}$ 1825). Hur Backman soulagerades för sina år av arbete och ekonomiska uppoffringar för Hall, är ej känt — det räcker tyvärr ej att veta, vad Hall lovat.

⁷¹ E. Beckman, f. $15\frac{1}{2}$ 1805, äldste son till Olof B. (s. 24), blev löjtnant vid Värmlands regemente, gift $9\frac{1}{9}$ 1828 med John Hall d. y:s dotter Marianne, skild $5\frac{1}{4}$ 1842, † förmodl. i Tyskland. Han hade en faster, gift med David Carnegie, och en farbror, gift med en dotter till Björnberg (skilda 1821). Beckman anses vara förf. (möjl. i samarbete med sin yngre bror Charles Emil) till Göteborgs Grädde, Hamburg 1851.

stället för att efter dess åtagande därmed inlösa Halls och bolagets skulder, lämnat alla Halls bysättningsutslager oinlösta och mig uti tillstånd att med uppoffring av min enskilda förmögenhet inlösa hans skulder och åtagande efter föreningen, vilken Lundström även ställt till och såsom vittne underskrivet, utan att tillkännage, att föreningen med kuratorerna var så ställd, att Lundström skulle få uppbära hela föreningssumman. Lundström har, då jag uppehöll mig i Jönköping under 4 år, biträtt Hall att få lyfta kuratorernas uppgivna prestanda, vilka fördelar, sedan de blivit vunna, han förmått Hall att utan min vetskap mot några tusen riksdalers åtkomst återkalla och efterskänka kuratorerna, utom livräntekapitalet, som Lundström även ställt till, att det kommit i juris dr baron Bondes händer utan att jag därav fått ett runstycke, ehuru ett uttryckligt förbehåll gjorts, att dessa medel borde hållas till min och Halls disposition till betalande av bolagets skulder.»⁷²

Att här skilja sanning från förmodande är ej så lätt. Men både i Beckmans och Backmans version spelar denne Lundström en dominerande roll.

Härtill kommer uppgifterna i Fr. Cederborghs Berättelse (ovan s. 33): Hall skulle få 100 000 rdr bco, varav 50 000 till fullmäktige (åsyftar Lundström), 25 000 till en pretenderad kompanjon (åsyftar Backman) och till creti och pleti som skrivit och tagit skuldsedlar c:a 30 000 rdr.

Wachtmeister hade naturligtvis med intresse följt hela processen från dess början — »jag gör ingenting utan att konsultera Sylvander, ty man bör söka all försiktighet, då man har att göra med en så stor karnalie som Backman».⁷³ I brev ¹⁶/₂ 1826 berättar han, att Björnberg kommit till Stockholm och tydligen redogjort för föreningen ³⁰/₁ : utom de 100 000 rdr bco av kuratorerna, 70 000 av livräntekapitalet och den oförsålda egendomen (tillsammans över 200 000 rdr bco i värde) »får Hall nu själv ackordera med sina kreditorer — på de pengarna har han kontant fått 20 000 rdr bco».

Så virvlade siffrorna runt, även bland de initierade.

Ryktet om en träffad ensidig förening drev Backman att ¹⁶/₂ 1826 tillskriva Högsta domstolen och understryka, att han såsom — också av k. m:t erkänd — bolagsman och sakägare fört bolagets rättegång

⁷² D. ²/₁ 1810 hade Hall undertecknat en notarialakt så lydande: »Och lovar jag på min frimuraretro och hedersord att utan herr Pehr Backmans kunskap och samtycke aldrig avsluta någon förening, varigenom det bolagskontrakt rubbas som vi med varandra ingått.»

⁷³ Josua Sylvander (f. 1769, † 1833), justitieråd 1818, president i Svea hovrätt 1826, friherre 1830 — se B. Wedberg, Högsta domstolen, II, 1940, s. 424—434.

och nu protesterar mot en förening utan hans samtycke. »Hall bör höras om sin namnunderskrift på överenskommelsen, författad och skriven av dess ledare häradshövding Lundström. — Jag försäkrar att jag även med stor förlust skall antaga en förening, som överensstämmer med lag, billighet och rättvisa.» Undertecknat »John Hall & Co genom Pehr Backman». ⁷⁴

Men redan dagen förut, den ¹⁵/₂ 1826, hade till justitierevisionen inkommit en skrift från Hall, vari han, med omnämmande av den uppgjorda föreningen med kuratorerna, nedlägger hela den talan, som genom honom anställts och genom rådhusrättens i Göteborg och Göta hovrätts domar prövats, samt anhåller, att hela detta mål och alla utslag, som av nämnda domar föranletts, må avskrivas och förfalla såsom hade ingen tvist någonsin uppstått. »Av kuratorerna har jag rönt verkliga prov av välvilja och tillgivenhet — jag har funnit dem förtjäna min högaktning.» ⁷⁵ Skriften var undertecknad av »John Hall å egne och mitt bolags vägnar». Den egenhändiga och »frivilliga» underskriften bestyrktes av lagmannen häradshövding Samuel Arsenius och rådmän M. B. Nolleroth. ⁷⁶ I en handling till lagmansrätten i Borås ²⁹/₉ 1828 nämner Backman »Halls avbön till sina kuratorer, vars författare, efter Halls uppgift, varit dess ledare häradshövding Lundström och lagman Stenberg, vilka förmått och tvingat honom att underskriva den. Denna akt vittnar om en ursinnig galenskap och gränslös oförskämdhet.» Wachtmeister skrev ⁹/₂ 1826 till sin måg, att han hoppades, att förlikningen skulle bli stadfäst av Högsta domstolen och att han stryker sin fordran av 3—4 000 rdr bco samt ränta på hela fordran på 16 år. »Väl att det blir slut en gång,» tillfogar han.

Naturligtvis protesterade Backman såsom »chef för handelsbolaget John Hall & Co»; d. v. s. att Hall skriver »å egne och mitt bolags vägnar — det är rätt, även jag såsom hans bolagsman är sakägare. Men avbönen inför kuratorerna — också å *mina* vägnar! Jag önskar livligt en förening. Men att godkänna Halls avbön, vore att själv avkunna fördömdelse över min karaktär och mina handlingar under

⁷⁴ Den långa protesten trycktes ¹⁸/₈ och ²²/₂ 1826 i Argus.

⁷⁵ Denna syndabekännelse med sina platta ursäakter och ömkliga avbönslänkande komplimanger till kuratorerna publicerades första gången i sin helhet ¹⁸/₂ 1826 i Argus. — På den tiden nåddes göteborgspubliken ej så snabbt som nu av en sensation — handlingen ¹⁵/₂ omnämndes i göteborgspressen veterligen först ²⁷/₂ genom att Aftonbladet i Göteborg då tryckte av vad Dagligt Allehanda i Stockholm ²⁰/₂ i all korthet sagt om dokumentet ifråga.

⁷⁶ Bengt Samuel Arsenius, f. 1778, † 1844, lagman. Gift 1815 med A. Chr. Silfversparre, f. 1784, † 1824. Han var möjligen släkt med Lundströms hustru, f. Arsenius. — Mich. Baltz. Nolleroth, f. 1764, † 1834, rådmän ¹⁷/₁₂ 1803. C. Sjöström, Skånska nationen, Lund 1897, s. 412.

18 år av min levnad och det vore att med otacksamhet bemöta det deltagande och rättvisa hägn, varmed enskilde, domstolarna, nationen, ständer och Ed. K. M:t värdigats omfatta mina och min bolagsmans olyckor» (prot. tryckt i Argus ²²/₂ 1826).

I den tredje och sista delen (1824—26) av dramat hade givetvis pressen deltagit mera livligt och ingående än någonsin. Särskilt Granskaren och Argus Den Tredje tog sig an Halls sak. Man kan förstå Argus' bitterhet efter Halls skrift ¹⁵/₂ 1826. Tidningen skriver ²²/₂ bl. a.: »Det måste väcka förundran — att ej säga annat — att Hall utan åtskillnad offentligt återkallar och gör avbön för alla sina i 19 år upprepade klagomål såsom ogrundade och överdrivna och så driver ett slags gäckeri med sina egna ord och med alla de enskilda och myndigheter, som så kraftigt visat medlidande och uppoffringar för hans sak.»⁷⁷ Samma tonläge i Dagligt Allehanda ²⁰/₂ 1826: »Återkallelseskraften är ett av de kuriösaste dokument, som någonsin framlagts. Den som i så många år så ivrigt och djärvt beskyllt sina motparter för de grövsta saker, sjunger nu ett 'pater peccavi', vars like ingen sett. Herr Backmans protest gör, att Hall och hans f. d. kuratorer torde få i förening uppträda mot en kontrapart och börja en ny, kanske lika invecklad rättegång.»

Men just detta ville kuratorerna undvika. Och det gällde, att definitivt avveckla Backman. D. ²⁰/₃ kunde Argus meddela, att ¹⁷/₃ en förening kommit till stånd mellan Hall och Backman med det resultat, att Backman avstått sin påstådda sakägarerätt i målet och sålunda blivit skild därifrån, varigenom den av Hall gjorda återkallelsen av rättegången ej heller numera borde möta några vidare hinder. Vilka medel, som använts för att på några veckor förvandla den protesterande Backman till den medgörlige Backman, är en av de många gåtorna i denna process. Kanske han kommit till den uppfattningen, att det är bättre att få *något* än ev. intet.⁷⁸

Enligt nämnda förening, bevittnad av Lundström samt gillad och stadfäst av k. m:t, skulle Hall inlösa alla skuldsedlar han i bolagets namn utgett. Backman fick ett par redan uppburna och deponerade summor samt 33 333: 16 rdr bco »ur den summa, som tillkommer Hall hos kuratorerna efter föreningen». Backman befriades från alla krav mot det att han återställde till Hall Gunnebo, de två sågarna

⁷⁷ Också Skara Tidning citerar ²/₃ 1826 ur Halls återkallelseskraft.

⁷⁸ D. ¹⁴/₃ 1826 hade såväl Björnberg-Lamberg-Backman som Hall-Lundström besökt Stråle (föredragande i målet i Stockholm) — kanske föreningen då diskuterats. Föreningen Hall-Backman trycktes till den större och viktigare delen i Rättegångshandlingar till lagmansrätten i Borås ²⁹/₃ 1828. Jönköpings Tidning observerade ²⁵/₂ och ²³/₃ 1826 skrifterna av resp. ¹⁵/₂ och ¹⁷/₃.

och hamnen, egendomar, som Backman innehade, och ej krävde ut vad han betalad sedan 1807 för Hall och processer samt avstod från alla anspråk i samband med bolagskontrakten.

Argus meddelade $\frac{22}{3}$ 1826, att vid muntligt förhör $\frac{20}{3}$ inför justitierevisionen hade Backman bestyrkt »att han genom förening med Hall frånträtt sina anspråk på sakägare rätt i redogörelsetvisten och att Backman, då Hall numera å bolagets sida ensam vore målsägande, ej vidare ägde någon laglig rätt att godkänna eller klandra Halls nedläggande av målet, varför också Backmans ingivna protester förföllo».

Stråle (f. 1787, † 1853) förde 1/7 1821—26/12 1852 en personlig dagbok. Om denna märkliga oktav-volym och dess innehåll har B. Wedberg skrivit i sitt verk om Högsta domstolen (II, s. 500—507) — han var då ägare till dagboken, som han 1951 skänkte till K. biblioteket i Stockholm (I. s. 48 b.). »Läsaren får titta i ett kulturhistoriskt kaleidoskop» (Wedberg). Tyvärr måste boken läsas med förstoringsglas på grund av författarens ytterst nitida handstil. Den vore värd att, helt eller i sammandrag, publiceras.

I denna dagbok skrev Stråle $\frac{20}{3}$ 1826: »Allting förlikt.»⁷⁹

Sedan alla parter gett sitt samtycke till målets nedläggande i hela dess vidd, anmälde Stråle måndagen $\frac{3}{4}$ 1826 målet till avskrivning i Högsta domstolen, där förlikningen och nedläggandet av rättegången med sällsynt tillfredsställelse bifölls. Att Stråle den dagen gav middag med 21 gäster, kan man gott förstå. Vid justitierevisionens sammanträde $\frac{5}{4}$ 1826 var kuratorernas ombud advokatfiskal Pehr Staaff, häradshövding Lundström och handlanden Backman, närvarande — de ägde att mot kvitto uttaga begärda räkenskaper, brev och handlingar.

Bland nedre justitierevisionens acta i riksarkivet förvaras ett 40-tal buntar med handlingar från en rad av Halls processer. Huvudparten — 24 buntar; 2,5 hyllmeter — upptages av akten 1826 $\frac{3}{4}$, d. v. s. redogörelse- och ersättningsmålet.

Då jag under några vårmånader 1950 plöjde igenom detta väldiga, ingalunda lättöverskådliga material, förvånades jag över, att det så

⁷⁹ B. Wedberg, En ceber förlikning, i Svensk juristtidning 1937, s. 310. Det har sitt intresse att följa Stråles korta notiser: 1825 besöktes Stråle $\frac{27}{2}$ och $\frac{10}{4}$ av Björnberg; $\frac{14}{12}$ av Backman. Och Stråle besökte $\frac{1}{7}$ och $\frac{1}{6}$ Björnberg i Göteborg. Först $\frac{9}{2}$ 1826 läses: »Hallska målet förlikt» (åsyftar väl mötet $\frac{30}{1}$). 1826 besöktes Stråle $\frac{12}{2}$ av Backman; $\frac{4}{3}$ av Björnberg-Lamberg, senare s. d. av Backman; $\frac{7}{8}$ av Lundström och Backman; $\frac{8}{3}$ av Björnberg; $\frac{9}{3}$ av Backman; $\frac{10}{3}$ av John Hall; $\frac{13}{3}$ av Backman; $\frac{14}{3}$ av Björnberg och Lamberg, Backman samt av Hall och Lundström. — Som ett sekelminne skrev E. Hörman i Göteborgs Handelstidning $\frac{30}{3}$ 1926: En man föll i rövarehänder — en snabbskiss av processen.

föga utnyttjats. Vid ett samtal c:a 1915 i Göteborg med Sophie Elkan angående hennes källor för John Hall-romanen, nämnde hon ej den stora akten i RA. De få forskare, som kontaktat detta material, har gjort det mer eller mindre summariskt.⁸⁰

För att ända till botten utnyttja alla hithörande handlingar skulle egentligen fordras tre forskare: en kulturhistoriker med tanke på vad som gömmer sig i bouppteckningar, andra förteckningar m. m., en nationalekonom som kunde i detalj klarlägga det ifrågasvarande speciella förloppet och ge detta en såväl svensk som internationell bakgrund genom att belysa den tidens konjunkturväxlingar och kriser samt — ej minst viktigt — en historiskt intresserad jurist, som visste att bedöma den juridiska rättvisan i alla domar och utslag. Skada att Birger Wedberg, som i sitt arbete om Högsta domstolen och i sin ovan citerade uppsats om förlikningen tangerat det vidlyftiga ämnet, ej kom att fullgöra en sådan grundlig utredning. Det finns ju svårigheter, som kunde avskräcka från att intränga i denna labyrint, så full av motsägelser, i denna djungel, så full av slarv. Huvudorsakerna till alla svårigheterna, både för dramats aktörer och eftervärlden, var två: utgångshandlingarnas, d. v. s. Hallska kontorshandlingarnas ofullständighet och oreda, samt den särskilt genom prestanda- och lyftningsfrågor förorsakade tidsutdräkten, som drog in skiftningar i myntsort och myntfot och fluktuerande egendomsvärden i parternas olika kalkyler.

Redan samtiden kunde se kritiskt på själva de juridiska procedurerna. Framför allt Granskaren och Argus gjorde angrepp på rättskipningen. I aug. 1821 kunde man i Granskaren läsa bl. a.: »Vårt lagverk borde överses; denna skandalösa rättegång är en outplånlig skamfläck på vår lagstiftning. Vill man med denna rättegång driva gäck med förnuft och rättvisa? Vill man göra en fabel eller roman av vår lagstiftning? Vill man öka den allmänna indignationen mot Halls kuratorer?» I nov. 1822 heter det: »Hall har två medhjälpare: Lagen och Rättvisan.»⁸¹ Och i en vädjan till allmänheten (Granskaren 5/11 1822) hoppas Hall, »att resultaten av min rättegång ej skall bli utan nytta i framtiden. Måhända skola brister i våra lagar upptäckas».

⁸⁰ Det finns ju andra platser för handlingar rörande Halls konkurs och processer: ett stort antal av de tryckta finns i K. bibl. i Sthlm, i Göteborgs Stadsbibliotek och i Universitetsbibl. i Uppsala; de viktigaste av de handskrivna i dubletter i Landsarkivet i Göteb. (Rådhusrättens arkiv, konkursakt 1807, nr 19: 1—8.). Mycket rörande processerna 1807—26 kom ut i fristående tryck, inemot 2 000 kvartosidor, utom vad som förekom i pressen. Tryckalster hade utgått från 21 tryckerier (i Sthlm, Göteb., Karlstad, Jönköping och Vänersborg).

⁸¹ Courieren utgav Sthlm 1821 genom S. L. Theorell »Ett polemiskt häfte», där bl. a. några av de juridiska procedurerna i Hallska rättegången kritiserades.

Starkt pessimistiskt såg exc. greve A. F. Skjöldebrand på sin tids svenska justitia. »Jag har sett», skriver Skjöldebrand i sina Memoarer (III, s. 144), »otaliga missbruk av domaremakt fritt och opåtalt förövas» och nämner några exempel, främst Halls öde. Skjöldebrand säger sig ha talat med rikets högst uppsatte domare (förmodligen dåvarande justitiestatsministern Fr. Gyllenborg) om en parterna emellan tvistig summa och »frågade, hur det var möjligt, att hovrätten, emot klar lag, vägrat Hall att, då han hade två domar för sig, få mot borgen lyfta denna tvistiga summa. Han svarade: 'Vad skall han med den — den stollen?' Jag blev förskräckt och ropade: 'Vad finns då för säkerhet för liv och egendom, om domaren får fråga: vad skall han med en summa? då det skall avgöras, om summan lagligen tillhör honom eller en annan?'»

Hur blev Halls liv efter $\frac{3}{4}$ 1826? Han skulle existera på den slant, som lämnades honom övrig vid förlikningen och på vad han kunde pressa fram ur de egendomar han nu återfått: hamnen, sågarna och Gunnebo. Men utan processer blev hans liv ingalunda. Backman utgick från följande villkor i föreningen med Hall $\frac{17}{3}$ 1826: Backman skulle, *mot att Hall uppfyllde sina förbindelser och åtgärder*, återställa till denne »de egendomar Backman innehar, nämligen Gunnebo, hamnen och sågarna». Intill dess att Hall med kapital och ränta fullt ut betalt bolagets skulder och infriat alla sina uti eget och bolagets namn utgivna förbindelser, ansåg sig Backman såsom ägare av nämnda egendomar och var beredd att processa. Och i dragkampen om de sista skärvorna av Halls tillgångar figurerar nu Backman, Carlsson och i bakgrunden Lundström.

Hallska hamnen i Masthugget hade av Carlsson arrenderats sedan 1821.⁸² Åbyggnaderna brann ned $\frac{13}{8}$ 1821. Genom k. m:ts dom $\frac{14}{2}$ 1823 tillträdde John Hall & Co tomten, och Hall sålde denna till grosshandlaren Johan Magnus Lundberg.⁸³

De sista och sämsta av bolagets ursprungliga 10 sågar vid Lilla Edet, nr 1 och 2, hade kuratorerna bortarrenderat 1818. Carlsson arrenderade dem 1821. I följd av nyssnämnda dom $\frac{14}{2}$ 1823 fick Hall tillträda dem. Redan $\frac{1}{5}$ 1825 köpte emellertid Carlsson de två sågverken av Hall för 20 666: 32 rdr bco.⁸⁴ Hall fick dock inga

⁸² Enl. auktionskammarens prot. $\frac{13}{1}$ 1821 inropades då hamnen av Carlsson emot 1 215 rdr bco i årligt arrende.

⁸³ Det med Hall upprättade köpebrevet omtalas i kämnärsrättens prot. $\frac{5}{11}$ 1827. Lundberg fick burskap $\frac{30}{3}$ 1808. År 1830 utbjöds hans hus 10 R: 7—8 vid Lilla Bommen för boets under administration varande räkning; i juni 1832 utlystes auktion för försäljning av Lundbergs för gäld utmätta stenhus och tomt. Han avled $\frac{19}{12}$ 1837. Hans bo-uppteckning visar: ingen fast egendom, tillgångar 2 059: 42, skulder 6 353: 18: 11 rdr bco.

⁸⁴ Lagfartsprot. vid Flundre häradsrätt $\frac{12}{6}$ 1827. Bl. a. säges däri, att köpet blivit godkänt av Backman.

kontanter, utan Carlsson återlämnade i byte några 1811 och 1819 av Hall utgivna skuldsedlar. Att tvingas att infria sina papperslöften — det var nog en transaktion ganska främmande för Hall. Häradshövding Samuel Lundström kvitterade köpeavhandlingen.

Både hamnen och sågarna hade nu sålts av Hall eller kanske rikstigare av Lundström försedd med fullmakt. Och samtidigt $\frac{1}{5}$ 1826 överlämnade Carlsson »nycklarna till Gunnebo jämte silvret» till Lundström (kämnrättsens prot. $\frac{15}{10}$ 1827). Den stridsvane processmakaren Backman stämde i skrivelse $\frac{8}{6}$ 1827 Carlsson inför kämnärsrätten i Göteborg och anlade samtidigt ett eget tryckeri. Innan årets slut utkom från den Backmanska officinen: »Rättegångshandlingar i målet mellan grosshandlare P. Backman och handlanden A. Carlsson, 1827», 48 sidor. Protokoll återges däri från $\frac{2}{6}$ t. o. m. $\frac{10}{12}$ 1827 — någon fortsättning trycktes ej — och huvudsakligen berörs Carlssons förmenta lagstridiga förfaranden rörande sågarna, hamnen och Gunnebo.

I Borås Weckoblad $\frac{26}{2}$ 1828 anmäler Backman, att »Göteborgs Dagblad utges på mitt i Göteborg nyligen anlagda tryckeri tre dar i veckan från $\frac{19}{2}$ »; han hade fått utgivningsbevis $\frac{22}{1}$ 1828.⁸⁵ Och 1828 utkom på Backmans tryckeri en skrift: »Rättegångshandlingar inlämnade till lagmansrätten i Borås $\frac{29}{9}$ 1828 av grosshandlaren Pehr Backman rörande Gunnebo egendom med därtill hörande effekter, meubler och tillhörigheter emot hrr John Hall och dess ombud, v. auditören Selldner, Cancellisten Hafström och auditören Noréen, som i synnerhet lämna upplysning om Halls förhållande emot Backman och dess förening med curatorerna, samt v. häradshövdingen Lundströms åtgärd och administration av bolagets medel och egendomar.»⁸⁶ Skriften hade åtföljts av bilagor littererade A—K, av vilka tyvärr endast A hann bli tryckt, innan Backman insjuknade. Några originalhandlingar tycks beklagligtvis ej längre existera.

D. $\frac{1}{10}$ 1828 stämde Backman Carlsson till Askims höstting, och Carlsson stämde Backman till samma ting.⁸⁷ Carlsson säger sig bl. a. ha att möta följande obefogade rättegångar från Backmans sida: två anhängige vid kämnärsrätten, denna vid Askims häradsrätt samt

⁸⁵ Prenumeration skulle ske på Backmans kontor i hörnet av Göt- och Kronhusgatorna, 8 R: 12. Efter Backmans död övertog hans son v. konsul Charles Backman tryckeriet och tidningen.

⁸⁶ Första instansen för tvister rörande Gunnebo var Askims häradsrätt i Kärra. Därifrån kunde väjas till Elfsborgs läns lagmansrätt med Göta hovrätt som ev. nästa instans. Utslag i ovannämnda rättegång avsades i Borås $\frac{25}{10}$ 1828.

⁸⁷ Backmans ansökan, tryckt i Göteborgs Dagblad $\frac{14}{10}$, blev förmodligen det sista Backman tryckte.

ytterligare två förestående angående sågverk vid Lilla Edet i Flundre härad och angående en hamntomt på stadens grund.

Emellertid tillkännagav Götheborgs Dagblad ²¹/₂ 1829, »att Gud, efter en långvarig sjukdom behagat stilla hädankalla grosshandlaren Pehr Anton Backman ²⁰/₂ i dess 65:e år. Sorgens beklagande undanbedes». I flera år giktbruten och under de senaste åren tidvis sängliggande och plågad av frossfeber, dukade han nu under för »en tärande sjukdom» (domkyrkoförs:s dödbok) och fick stilla lämna sina svåra missräkningar och tallösa processer. Han måtte dock ha varit en man med många intressen. Bouppteckningen ⁴/₄ 1829 i huset 8 R: 12 nämner utom den franskfödda hustrun, 10 barn, kontanter 1 rdr 8 sk., diverse musikinstrument, åk- och körredskap (bl. a. ridsadlar), jakt- och fiskredskap, ett 20-tal tavlor samt skulder, som med 900 rdr bco översteg tillgångarna.⁸⁸ D. ²⁰/₃ 1829 kungjorde änkan Julie Backman å egna och omyndiga barns vägnar, att »vi sterbhusdelägare förklara, att de rättegångar Backman gjort vid kämnärsrätten i Göteborg och vid Askims häradsrätt mot Arvid Carlsson låta vi alldeles förfalla».

Redan före förlikningen med kuratorerna ³⁰/₁ 1826 hade Hall besvärliga borgenärer efter sig. D. ²³/₁ 1826 förbjöd magistraten Hall att avresa från Göteborg — han skulle inför magistraten ²⁸/₁ svara för sina skuldsedlar, d. v. s. Lundström fick fullmakt att svara i hans ställe. Sedan Hall genom Lundström ¹/₅ 1826 mottagit Gunnebo (s. 41), sökte kreditorerna sin säkerhet i värdet av denna egendom. På grund av mot Hall och Backman samfällt och mot Hall enskilt »av åtskilliga domstolar och verk utfärdade domar och utslag i lagsökningsmål» blev det utmätning på Gunnebo ⁶/₁₂ (en exekutionsbetjänt i Stockholm hade krävt Hall på 1 264 rdr). Då tjänstefolket på stället ej kunde uppge, var Hall vistades eller när han återkomme, ansåg sig förrättningsmännen — en befallningsman och två nämndemän — oförhindrade att företa utmätningen. Nycklarna till rummen var ej att tillgå och dörrarna dessutom med sigill försedda, varför utmätningsmännen beslöt ta hela den fasta egendomen i mät (värderades till 11 111 rdr bco). Till samma häradsting ¹³/₃ 1826, dit utmätningshandlingen inkom, inlämnades en skrift av Backman, däri denne »bestrider sökta inteckningar och utmätningar för sådana skulder, som rör Hall enskilt, ty Gunnebo tjänar mig och borgenärerna till säkerhet, tills Hall uppfyllt föreningen med mig».

⁸⁸ »Backman ägde 1790—92 en samling oljefärgstavor, c:a 50 st., inköpta i Paris under revolutionen; en del nu hos sonen Charles», omnämnde prof. C. Palmstedt i ett tal ¹⁴/₃ 1842, tryckt som bilaga i »Förhandlingar vid konstnär- och ritlärare mötet i Göteborg 1869».

Nu börjar en juridisk dispyt kring frågan: vem äger Gunnebo? Backman ansåg sig ha äganderätten med förmenta åtkomsthändingar dels i förlikningsakten mellan Hall och kuratorerna $30/1$ 1826, dels i föreningen mellan sig och Hall $17/3$ 1826.⁸⁹ Så fort någon sökte få inteckning i Gunnebo, protesterade Backman med ett bryskt veto. En av borgenärerna, landskanslisten O. J. Hafström, stämde emellertid Hall och Backman $27/10$ 1827 angående äganderätten till Gunnebo för att komma till klarhet i inteckningsfrågan. Häradsrättens utslag $3/4$ 1828 (fastställt av Göta hovrätt $10/11$ 1830) blev: Hall och ej Backman äger Gunnebo. Redan samma dag beviljade rätten tre borgenärer 5 inteckningar i Gunnebo för tillsammans 13 033: 16 rdr bco.

Och $9/2$ 1828 tog Hall det sista steget i exploaterandet av sina föräldrars och Carlbergs sköna Gunnebo: han sålde all i Gunnebo befintlig lösegendom till sin dotter och måg, löjtnant Beckman, för 2 011: 32 rdr bco, Beckman avyttrade denna lösegendom till kronolänsman D. M. Gädde, som i sin tur på Gunnebo auktionerade bort bl. a. en del av detta lösöre.⁹⁰

D. $9/12$ 1830 — Hall levde då i Stockholm — kungjorde landshövdingeämbetet i Göteborg, att Gunnebo, utmätt för inestående kronoräntor för 1827, 1828 och 1829 (tillsammans 154: 8: 9 rdr bco), utbjudes till försäljning genom exekutiv auktion $23/3$ 1831, vilken auktion dock uppsköts. Hall hade avlidit $20/12$ 1830. Bouppteckningen förrättades $4/3$ 1831 på Gunnebo, och häradsrätten stämde $20/3$ sterbhusdelägarna, d. v. s. löjtnant och fru Beckman, vilka begärt bli urarva, och borgenärerna, ett 30-tal, till rätten $22/10$. Efter tre upprepade, men resultatlösa auktioner för »avl. brukspatron John Halls urarvabos räkning» såldes slutligen Gunnebo på auktion $16/8$ 1832 till slaktarmästaren J. Carlsson för 6 786 rdr bco (laga fasta $10/10$ 1833).⁹¹

⁸⁹ Enligt mina anteckningar, som jag nu ej är i tillfälle att kontrollera, inlämnades vid häradsrätten: extrakt ur förlikningsakten (med dess datum): $2/8$, $20/11$ (vid två mål) och $20/11$ (då vi bestyrkt avskrift) 1827 samt delar av föreningen: $12/8$, $30/11$ (vid två mål) och $20/11$ 1827, $9/4$ och $20/9$ 1828; föreningen i fullständig avskrift $14/12$ 1827 samt i original och avskrift $15/3$ 1828. *De 1954 tillrättakomna akterna var alltså inneliggande handlingar: förlikningsakten $30/1$ 1826 till inteckningsprot. $30/11$ 1827 och föreningsakten $17/3$ 1826 till prot. $14/10$ 1827 eller $16/8$ 1828.*

⁹⁰ Askims dombok $22/10$ 1831 och $9/8$ 1832. — M. Ch. Borgenstiernäs släkttavla över »Släkten Giädde», Gtbg 1928, upptar en Daniel Matheus Gädde utan data. Hans far Hans Georg G. (f. 1731, † 1815), kyrkoherde i Navestad, hade 20 barn med 4 hustrur. Daniel Matheus hade 2 bröder, 3 brorsöner och 1 brorsönsöner, som var länsmän, och 2 kvinnliga släktingar, gifta med länsmän. — T. Gedda uppger i Släkten Gedda från Bohuslän, Skövde 1953, s. 134—5, att Daniel Matheus 1829 kallades rustmästare samt att senare uppgifter om honom saknas. — En Carl Peter G. ägde 1869 fyra litografier av John Hall (nu i Göteborgs Stadsbibliotek) och har gjort anteckningar i Stadsbibliotekets exemplar av Göteborgs Grädde. T. Gedda uppger i sin nyssnämnda bok, s. 308, att Carl Peter G. (f. 1804, † 1885) var lärare i Majorna.

⁹¹ Johan(nes) Carlsson, f. $24/8$ 1799 i garnisonsförsamlingen i Göteborg, hette ännu 1816 Modig. I lära $11/4$. 1816— $1/8$ 1821, gesäll till $20/8$ 1827, då han blev mästare,

I häradsrättens konkursdom $19/10$ 1832 förklarades Beckmans urarva. Vidare uppräknades i vilken ordning fordringarna skulle utgå inom ramen för Gunnebos försäljningssumma. Därvid blev två av inteckningshavarna helt tillgodosedda, en tredje endast till en mindre del (dessa inteckningar dödades $2/11$ 1833). Den oguldna inteckningsfordringen dödades enligt inteckningsprot. $24/1$ och $7/2$ 1834. Och Hallska förmögenheten ebbade därmed ut i en rad av obetalda skulder efter två konkurser.

Varav levde Hall sina sista år? Medlen från förlikningen med kuratorerna räckte kanske ett eller annat år — hur mycket Hall då verkligen personligen hade förunnats, förblir nog alltid förborgat. Vad hans mors $7/10$ 1825 skrivna förordnande kan ha givit honom fr. o. m. $13/3$ 1826, är okänt. Fru Hall hade bestämt, att sonen 4 månader efter hennes död kvartalsvis skulle åtnjuta årliga räntan efter 5 % av behållningen av hennes sterbhus, sedan detta blivit utrett. Dessutom skaffade han sig pengar genom att »utge reverser spridda ikring hela riket». Och slutligen drog han sig fram, såsom han redan gjort i ett 20-tal år, med hjälp av medborgares deltagande och nådegåvor.

Var vistades Hall sina sista år? »Som ett skelett har jag vandrat i det juridiska hospitalet — varit tvungen uppehålla mig vid olika domstolar i Göteborg, Jönköping, Stockholm, Karlstad, Åmål, Lidköping och Venersborg — omkringirrande har jag levat av deltagandet», klagade Hall en augustidag 1824 skriftligen inför k. m:t.⁹² Av skuldsedlarna blev tre utskrivna på Gunnebo $1/7$, $3/7$ och $31/8$ 1826 och en i Skara $30/8$ 1827.⁹³ Man torde i stort sett kunna påstå, att

borgarbrev såsom slaktarmästare $12/10$ 1827. Gift $24/11$ 1822 med Maria Lovisa Fahlström (f. i Göteborg $16/11$ 1797, † $22/11$ 1874). Carlsson sålde Gunnebo $17/2$ 1838 (fasta $23/8$ 1839) till John Barclay för 16 666:3 rdr bco. Han ägde fastighet i Göteborg samt från 1841 landeriet Göteborg, men flyttade 1857 till Tölö, där han avled $2/7$ 1865. — Också sonen Johan Fritz C. blev storslaktare i Göteborg: f. 1823, mästare $4/8$ 1847, burskap $5/1$ 1849. Enligt fabriks- och hantverksordningen $22/12$ 1846 upphörde de svenska skråna, och på sitt sista sammanträde i oktober 1847 beslöt Göteborgs slaktarmästare att samsamman mellan bortauktionerna ämbetets lösa egendom. Skrålådan med alla dess ineliggande handlingar ansågs av C. såsom en klenod och inropades av honom. I protokollsboken, påbörjad $3/6$ 1673, skrev han $9/10$ 1847: »Jag, Johan Fritz Carlsson, den yngste och även den siste utexaminerade slaktarmästaren i Göteborg och tillika i hela Sverige — avslutar denna journal för evärdelig tid och testamenterar lådan med journaler och handlingar till Göteborgs museum för att där väl förvaras och vårdas för eftervärlden, dem till nöje som sig därför intresserar.» Heder åt ett dylikt historiskt intresse!

⁹² Wachtmeister ger i brev 1825 en förklaring till kringflackandet: »Hall är antastad av sina björnar för de löpande sedlar han så dumt utlämnat — han tors ej vara 14 dar på vart ställe; han vet ej, vad han är skyldig.» Men alla kände igen honom. En resande skrev i sin dagbok $15/7$ 1825: »Denna afton mötte jag på gatan i Göteborg den lika besynnerlige som skäggige John Hall, vars process är rikskunnig» (J. M. Bergman, Valda smärre skrifter, s. 74).

⁹³ D. $1/7$ 1826 lånade han av sin arrendator Håkan Kjellgren, fjärde arrendatorn på Gunnebo, sedan fru Hall $30/8$ 1808 på 6 år antog en arrendator eller inspektor (Lind-

Skt. P. 1. B. E. h. h. 1827

Sjunde Maj den 5 April 1827

Till Auditören Herr H. Seldener
 Med Order betalas en devt och enad Talf
 Managler efter nedanstående blato
 D^r till Frändrade N^o med Lagas
 väntas till Estalning Med Valuta Seldener
 mit som Rewerswas. Gunnebo 231 Aug 1826
 Tifwa D^r 700 N^o
 med Lagas väntas. —
 J. Hall

John Hall d. y:s egenhändiga skuldsedel på 700 rdr bco till auditör H. Seldener. Utskriven på Gunnebo ²¹/₈ 1826. I privat ägo.

Hall vagabonderade på Gunnebo från maj 1826 till slutet av november 1827 med en vintervistelse i Skara (hos Lundström?) från december 1826 några månader in i 1827. Då Hall i november 1827 gjorde sina sista promenader på det vanhävdade Gunnebo, fanns nog ännu, fast i förfallet skick, den en gång så stilfulla orangeribyggnaden. De dyrbara växterna där hade arrendatorn redan i oktober 1819 enligt order (av kuratorerna?) förstört. En ofta upprepad sägen uppger, att denna byggnad skulle brunnit helt ned 1829 — ett bindande svar på när? och hur? detta skedde, skulle vara ett verkligt fynd. Om det var en olyckshändelse eller ett attentat.

Man kan anse, att Hall från hösten 1827 höll till i Stockholm. Han var en skäggig, snuskig figur, som drev omkring på gatorna i trasiga och smutsiga kläder, ibland säljande något blad, som han litografiskt fått göra hos någon stentryckare efter egen teckning.⁹⁴ Kuratorerna uppgav i september 1821, »att Halls syster och hennes man

ström). Och ²¹/₈ 1826 lånade Hall av auditör Henrik Seldener (Selldner, Seldner), som kanske då fick de 9 av låntagarens skissböcker, som han åtminstone senare en tid ägde. Seldener var under Halls frånvaro dennes ombud och fick ²⁰/₇ 1829 Halls fullmakt att bevaka dennes angelägenheter. Vid Gunneboförsäljningen var han arrendator där. Skuldsedeln till Seldener, se bild ovan.

⁹⁴ P. E. Bergstrand, John Hall, i »Sverige. Fosterländska bilder», 1877—78, s. 196. Porträttet där visar John Hall d. ä., icke sonen.

ha erbjudit Hall betydliga årliga understöd, som hans stolthet avslagit».

Och i feber dog han borta på Norra Tullportsgatan (nu Döbelngatan 63—65), som det sägs uppkrupen på en ugn i tvättstugan över gården. Det var den 28 december 1830, Menlösa barns dag; han hade fem dagar tidigare fyllt 59 år.⁹⁵ Kyrkoherden i Adolf Fredriks församling L. P. Tunelius jordfäste honom $\frac{4}{1}$ 1831 i kyrkans gravkor, och han sänktes ute på kyrkogården i »1:sta Quarteret». Klockorna ringde över en sällsynt olycklig människa, som nu hade fått sluta sina processer, men in i det sista gäldbunden. Hans liv hade varit utan varje annan gärning än ett envist och olyckligt försvar av ärvda tillgångar.

Man kan fråga sig: hade Halls öde kunnat formas annorlunda? Det är möjligt, att om han *före* sin konkurs satts under förmyndare eller om han till kuratorer fått män, mera osjälviska än de hänsynslösa Björnberg och Carnegie — att han då utan alla upprivande processer kunnat få sitta som gossen John och leka med sina samlingar eller teckna i sina skissböcker eller ströva i skogarna. Nu tvangs han ut i en verklighet, som krävde handling och ansvar, som krävde mannagärning och disciplin — en verklighet helt främmande för den infantile.

⁹⁵ I Stockholm meddelade Aftonbladet $\frac{31}{13}$ 1830: »Det berättas, att hr John Hall som ej mindre genom sitt antika yttre, än för sina vidlyftiga och långvariga rättgångar vunnit en nästan europeisk namnkunnighet, för några dar sen avlidit här i Stockholm.» Jönköpings Tidning omnämnde fränfallet $\frac{15}{1}$, Skara Tidning $\frac{22}{1}$ 1831.

Förf har genomgått ett betydande antal tidningsårgångar från den berörda tiden. För vad som därav kommit till användning i denna studie redovisas genom följande sammanställning med hänvisningar till resp. sidor ovan:

Borås Weckoblad.....	41
Göteborg:	
Aftonbladet	19,36
Berättaren (utkom aldrig)	27
Göteborgs Dagblad	15,41,42
Göteborgs Handelstidning	38
Nationalbladet	27
Jönköpings Tidning.....	27,37,46
Skara Tidning	25,37,46
Stockholm:	
Aftonbladet	46
Allmänna Journalen	26
Anmärkaren	1,15,26
Argus (Den Tredje).....	15,26,28,30,32,34,36,37,38,39
Courieren	39
Dagligt Allehanda	34,36,37
Granskaren	16,17,23,25,26,28,34,37,39
Journalen	32
Stockholms Posten	26

Den äldre vasatidens prästerskap i Torpa pastorat på Västra Rekarne.

Av **Magnus Collmar.**

I Nils Aurelius 1785 tryckta Strengnäs stifts herdaminne medtogos (s. 81—88) Carlskyrka och Torpa församlingars pastores [et] comministri. I den 1899 tryckta tredje delen av K. A. Hagströms Strengnäs stifts herdaminne återfinnes likaledes (s. 432—449) prästerskapet i Kung Karl och Torpa. Orsaken var i båda fallen, att pastoratet vid herdaminnenas författande tillhörde Strängnäs stift. Meningen var också, att det skulle ingå i det nya herdaminnet för samma stift, som f. n. befinner sig under utarbetande. Men liksom pastoratet, såsom framgår av vad ovan nämnts, under århundradenas gång skiftat namn, i det att ett ursprungligt Torpa förändrats först till Carlskyrka och Torpa och sedan till Kung Karl och Torpa, beroende på att en del av Torpa moderförsamling successivt avsåndrades och med tiden blev huvudförsamling, så har pastoratet också flera gånger förts fram och åter mellan Strängnäs och Västerås stift. Den ursprungliga samhörigheten med Strängnäs stift bröts första gången under den liturgiska stridens dagar, och Torpa hörde sedan till omkring 1650 till Västerås stift. Trehundra år senare, i samband med den stora kommunregleringen överfördes dåvarande Kung Karl och Torpa åter en gång till sistnämnda stift. Vid detta laget hade det av G. Ekström påbörjade nya Västerås stifts herdaminne redan hunnit utkomma med tvenne delar åren 1939 och 1949, givetvis utan att pastoratet där beretts plats, vilket dock i verkets fortsatta delar, behandlande den efterreformatoriska tiden, nu måste ske. Pastoratet kommer därför ej att medtagas i det nya herdaminnet för Strängnäs stift. I samråd med redaktionen för Personhistorisk tidskrift och teologie doktor G. Ekström har det under sådana omständigheter funnits lämpligt, att här till trycket befordra resultatet av de forskning, som bedrivits av Strängnäs stifts herdaminneskommitté och kunna sägas föreligga färdiga för den äldre vasatiden.

Kyrkoherdar

Johannes [1547]

Bevistade riksdagen i Strängnäs 1547.¹ Osäkert huruvida han är identisk med kyrkoherden Jon Åstridsson (se nedan). I Kungsörs räkenskaper för 1550 är en herr Hans antecknad som fånge på kungsgården.²

Jon Åstridsson [1555—1563]

Herr »Joenn i Torp» deltog i kostgården 1555,³ varvid han antecknats bland Västerås stifts prästerskap.⁴ Det senare är fallet även i registret på dem, som 1556 hade sin kostgårdsleverans till Sven kornskrivare, i vilket sammanhang han dock felaktigt benämnes Jören.⁵ Genom utvald konung Eriks brev, utfärdat i Eskilstuna 28/11 1555, förlänad tre pund råg av tiondet vid sin egen kyrka som ersättning för ett nattläger.⁶ Den 28/2 och 28/2 samma år kvitterade Lasse Persson, fogde vid Kungsör, spannmål av herr Jon.⁷ Utgjorde 1560 i silverskatt fyra lod silver.⁸ Hans fullständiga namn Jon Åstridsson möter i den för hans räkning av dåvarande kaplanen Peder Erici 18/6 1563 skrivna och med dennes sigill beseglade brudskattelängden, vari pastors skatt uppgavs till femton marker och hans vederlag till en pundläst spannmål.⁹ Av fadersnamnet frestas man antaga, att herr Jon var son till lagläsaren och frälsesmannen Åstrid Jönsson till Ekeby i Torpa socken,¹⁰ men i de vidlyftiga arvstvisterna mellan lagläsarens ättlingar ha icke påträffats några uppgifter om en son

¹ SRA [ser. 1], 1: 2, s. 533.

² KA: Västmanlands handlingar, i fortsättningen förkortat VsH, 1550: 6.

³ KA: Strödda äldre räkenskaper.

⁴ Uppgifterna om samhörigheten med Västerås stift vid denna tid äro av rent katedral, icke av kyrklig natur. I ett från omkring 1540 härrörande register på prästerskapets årliga taxa (KA: Kyrkor, skolor, hospital, 79) räknas Torpa socken, som påförts sju marker örtuger, till Strängnäs stift. Detsamma gäller 1556 års länregister (KA: Rosenbladiska samlingen, 3). Torpa överflyttades jämte några andra socknar i Västerrekarne och norra Närke till Västerås stift först under den liturgiska stridens dagar. Förflyttningen var lätt gjord, enär de socknar det gällde hörde konungadömet och icke hertigdömet till. Om biskop Laurentius Paulinus Gothus' ivriga strävan att återförvärva till Strängnäs stift de förlorade socknarna omvitnar bl. a. hans 1613 sammanskrivna »bewijs» för deras samhörighet med Strängnäs (tryckt i KÅ 1911, s. 140 f.). Där uppgives att »d. Laurentius i Torpa» var förskickad dit från Strängnäs.

⁵ KA: Strödda äldre räkenskaper. Länregister 1551—1557.

⁶ RR och RA: Utg. kansliarier, 5.

⁷ KA: Prostarnas tionderäkenskaper. Strängnäs stift.

⁸ KA: Silverskattelängder.

⁹ KA: Brudskattelängder. 1563: 1. Som beräkningsgrund för skatten lågo bl. a. pastors tiondeinkomster av bönderna, vilka i detalj redovisas. Hans egen handstil återfinnes i mantalsuppgiften för Torpa socken 1555 (KA: Prostarnas tionderäkenskaper. Strängnäs stift).

¹⁰ Om denne se exkursen.

Jon.¹¹ Brukade under prästgården en äng Lideberga,¹² vilken vid rannsaking om densamma senare i tiden befanns vara efterlåten av konung Gustav.¹³

Peder Erics [1565—1571]

Hans handstil och sigill, som hade initialbokstäverna P. E. över ett enkelt bomärke, återfinnas redan i den $\frac{16}{6}$ 1563 daterade brudskattelängden,¹⁴ varför han då måste ha varit kaplan här. I salt-räkenskaperna från det nordiska sjuårskrigets dagar¹⁵ står i 1565 års räkenskaper »her Päder i Torpa» antecknad för inköpet av en tunna salt. Som ifrågavarande räkenskaper löpa från $\frac{20}{10}$ 1564 kan han ha tillträtt gället redan sistnämnda år. Utgav 1569 i silver-skatt åtta marker penningar¹⁶ och har själv skrivit och med eget sigill beseglat hjälpskattelängden för Torpa.¹⁷ Står i en följande år skriven längd på prästerskapets inventarieboskap¹⁸ påförd tre kor, åtta får och sex svin. Utgjorde samma år en häst i den då pålagda hästgården.^{18a} Den prästerskapet åvilande skatt, som benämndes taxan och utgick efter antalet helbesuttna bönder i gället, uppgick för Torpa pastor till tio marker och är honom påförd 1570 och 1571.¹⁹ Ett punds vederlag har i räkenskaperna antecknats för honom 1570 men såväl honom som successorn herr Lars 1571.¹⁹ I den $\frac{4}{7}$ 1571 daterade kontributionslängden till Älvsborgs lösen²⁰ har hans skattepliktiga lösegendom uppgivits vara trettio lod silver, sju lispund koppar, sex kävlingsoxar, åtta kor, ett tre års nöt, tre två års nöt, tio får, fem svin och ett sto om åtta markers värde. Längden är undertecknad av Laurentius Birgeri, vilken tydligen några år varit kompastor²¹ åt herr Per. Den $\frac{1}{7}$ 1573 hade den senare helt lämnat

¹¹ Detta kan förklaras med att Jon Åstridsson varit ogift eller avlidit som barnlös änkling samt före Åstrid Jönsson. Visserligen upphöra uppgifterna om denne senare redan 1562, men inget talar emot, att han levat längre.

¹² VsH 1556: 1, 1557: 17. Jfr KA: Arv och eget, 5.

¹³ VsH 1577: 3.

¹⁴ KA: Brudskattelängder 1563: 1.

¹⁵ KA: Saltränskaper.

¹⁶ KA: Räntekammarböcker 1568—69.

¹⁷ KA: Hjälpskattelängder 1569—70.

¹⁸ KA: Sandbergska saml. S 4 fol. 5055.

^{18a} VsH 1570: 13 a.

¹⁹ VsH 1570: 13, 1571: 7.

²⁰ KA: Älvsborgs lösen 1571. Västmanland 11.

²¹ Det var under 1500-talet — måhända tidigare? — och ett gott stycke in på 1600-talet ingalunda ovanligt, att en av krämpor eller ålderdom arbetsförmögen kyrkoherde tog en yngre kollega, ofta sin son, till medhjälpare. Denne delade med den ordinarie ämbetsinnehavaren lönen och titeln och svarade i gengäld för hela eller huvudparten av arbetet. »Kompastorn» tillträdde som regel med tiden hela tjänsten. Den äldre dog eller fann efter några år för gott att helt avgå från tjänsten, varvid skälet bedröfligt ofta var oenighet prästerna emellan om fördelningen av gällets och prästgårdens av-

tjänsten, ty i ett Johan III:s brev nämnda dag²² får »her Peder Erics, som haffwer waridtt kirckieherde vdi Tårppa» men »för sinn siukdom skuldh icke kann stå sitt kall före», tillåtelse att upptaga ett ödeshemman Torpunga i Torpa socken och beskåres han ett års frihet på detsamma för alla utskylder. Han återfinnes även i årliga räntan för nämnda skattehemman samma år,²³ men därmed upphöra alla uppgifter om honom.

Laurentius Birgeri 1570—[1598]

Till vad ovan redovisats om herr Per åren 1570—1571, komma de uppgifter om herr Lars, som förråda att Torpa de nämnda åren och möjligen ända till 1573 hade tvenne kyrkoherdar. Herr Lars uppbar 1570 kvicktiondet från den under Ulvesund lagda Runna ladugård²³ och har satt sitt namn under tiondelängden »pro anno 1571».²⁴ Har vidare med fullständigt namn och sigill, som hade initialbokstäverna L. B. över ett bomärke, redovisat hållet borgläger för 1571 års taxa.²⁴ På tydligaste sätt kommer kompastoratet till synes i kontributionslängden för Älvsborgs lösen 1571.²⁰ Den är under-tecknad av Laurentius Birgeri men upptager tvenne »pastores»: »her Per» och »her Lars ibidem». Den senares skattepliktiga lösegendom uppgavs till tjugo lod silver, fyra lispund koppar, en kävlingsoxe, sex kor, sex får, en häst värd tolv marker och tre ston värda tjugofyra marker. Herr Lars förekommer under sin tjänstgöringstid flitigt antecknad i Ulvesunds räkenskaper, beroende på att en del av predikoskyldigheten vid kapellet²⁵ åvilade honom, han vid gården lyfte skaft och kvicktionde och deltog i de årliga inventeringarna. Gästades av de skottska legöknektarna vid deras tåg genom landet sommaren 1573. Sju man utspisades i prästgården under två dygn, varvid åtgick två tunnor öl, ett halft lispund bröd, ett lispund smör och två får.²⁶ Under hans tid blev från kronans sida tal om att frånhända

kastning. Under det pågående arbetet med ett nytt herdaminne för Strängnäs stift ha kompastorer hittills kunnat beläggas i Bettna, Botkyrka, Kumla, Västerlång och Österåkers pastorat. I Hardemo gjorde biskop Johannes Matthiæ ett misslyckat försök att låta tvenne bröder efter faderns död dela gället. Till frågan om kompastorsproblemet se även H. Hermerén, Nya bidrag till Uppsala ärkestifts herdaminne (PHT 1939—40, s. 24).

²² VsH 1573: 3. Kungabrevet i original.

²³ VsH 1570: 13. Se även 1583: 9 med sina uppgifter att detta tionde gick tillbaka på salig konung Gustavs muntliga tillsägelse, och att ladugården bildats på hans tid av åtta skattehemman, som förut lågo under Torpa prästgård.

²⁴ VsH 1571: 7.

²⁵ Den ¹⁶/₁ 1570 utgick order från Johan III till Matts Holst att låta bygga ett kapell vid Ulvesund (RA: Utg. kansliidiarier, 6). Enligt en sen tradition skall detta kapell ha legat »nere i ena hörnet utav den gamla kyrkogården mot landsvägen» (C. G. Eckerberg, Kung Karls kyrka. Till hembygden 1907, s. 80). En förteckning på dess inventarier finnes i VsH 1593: 2.

²⁶ VsH 1573: 13.

prästgården den kronoäng, som länge, man efter man, fritt brukats av pastorerna. Till herr Lars hjälp förskaffade sig socknens bönder häradets sigill under ett deras brev $\frac{9}{1}$ 1576, att Lideberga, som var fyra öresland jord, av ålder fritt brukats som ängvall under prästgården. Om förenämnda äng icke legat till prästbordet, hade ingen präst kunnat bli behållen i Torpa, »förty thet ligger wtij en stoor alzmands wegh». ²⁷ I 1577 års räkenskaper refereras till detta brev och anmärkes i marginalen, att man i gamla räkenskaper funnit, att »konung Göstaff thet nådigst effterlätit hade». ²⁸ Genom Johan III:s brev $\frac{20}{4}$ 1584²⁹ igenkallades trots detta kronojorden i fråga, men det kungliga brevet sattes ur kraft genom ett brev 1585 av ståt-hållaren Erik Sparre, ³⁰ varpå följde ett nytt kungligt brev $\frac{9}{10}$ 1586.³¹ I detta sistnämnda konfirmerades herr Lars för 1586 i antecessorernas frinjutning av utjorden. Den vidare utvecklingen ledde dock till, att Lideberga äng frånhändes pastor i Torpa.³² Herr Lars utgjorde 1579 i brudskatt till prinsessan Elisabet tre daler tio öre³³ och deltog 1582 med fyra daler i lånet till Johan III, vilka följande år återbetalades med ett pund malt,³⁴ samt med sex daler i 1589 års penninghjälp.³⁵ Till den prästerliga gården 1591 beräknades gårdarna i gället vara $56\frac{1}{2}$ besuttna, en obesutten och en öde.³⁶ Utgjorde 1596 i den skatt, som utgick efter sockenmantalets samt underhålls- och vederlagsspannmålens storlek, fyra daler tolv öre.³⁷ Framförde jämte ämbetsbrodern i Tumbo Nicolaus Gullonis klagomål till Erik Sparre, att de både fingo utgöra salbergshjälpen och hålla borgläger för sin taxa.³⁸ Var $\frac{27}{11}$ 1582 i Arboga en av löftesmännen för Nils Larsson, som för häststöld dömts till döden men på Kungl. Maj:ts nådiga behag skonades med tolv dalers böter.³⁹ Vittnade vid häradstinget

²⁷ VsH 1576: 12. Om den svåra gästningstunga, som åvilade prästgårdarna då-tilldags, främst dem, som lågo vid stora allfartsvägar, se M. Collmar, Vid allsomtörste allmänne väg. Ett bidrag till de sörmländska gästgivarprästernas historia (Sörmlandsbygden 1949), dens., Till frågan om Närkes vägbelägna prästbord (Medd. från för. Örebro läns museum 1949) och dens., Botkyrka prästgårds gästningsbesvär (Täljebygden 1952).

²⁸ VsH 1577: 3. Se även KA: Strödda äldre räkenskaper. Kammarrens restantieräk. 1575—78.

²⁹ VsH 1584: 7, KA: Strödda kamerala handl., 76.

³⁰ VsH 1585: 3.

³¹ VsH 1586: 15. I 1589: 2 finns en utförlig redogörelse för kronohemmanet Lidebergas uppdelning på tretton olika skattehemman under konung Gustavs tid.

³² VsH 1606: 4 vederkänd under arv och eget, 1613: 12 lagd under Ulvesund »til engeboll».

³³ VsH 1579: 4.

³⁴ VsH 1583: 9.

³⁵ VsH 1589: 2.

³⁶ VsH 1591: 7.

³⁷ VsH 1596: 7.

³⁸ VsH 1586: 15.

³⁹ Arboga stadsarkiv A I: 2.

i Västerrekarne $17/6$ 1591 om den försvunna pigan Britta Jakobsdotter.^{39a} Underskrev som präst i Västerås stift såväl pergaments- som pappersurkunden till bekräftelsen av Uppsala mötes beslut 1593^{39b} och är $17/6$ 1595 i Västerås domkapitels protokoll⁴⁰ antecknad för att ha köpt ett exemplar av det tryckta Concilium Upsaliense. Sista uppgiften om prästmannen i fråga härrör från mitten av april månad 1598, då han gästade Ulvesund.⁴¹ — Sedan Torpa sockenbor uppvakttat Johan III och supplikerat om hjälp till restaurering av deras kyrka, som mycket begynte förfalla, erhöilo de genom konungens brev $10/3$ 1576 fyra tunnor spannmål.⁴² Följande år utgick såväl till Torpa som Barkarö kyrkor bräder och spån till förbättring av deras tak.⁴³ Något torde härav kunna utläsas om herr Lars omsorg om sockenhelgedomen.

Johannes Joannis Gevaliensis 1599—1610

Enligt Västerås domkapitels protokoll⁴⁰ i april 1599 befordrad hit som kyrkoherde, och hade enligt lagmanstingets protokoll i Strängnäs $8/3$ 1609⁴⁴ förut varit biskopens kaplan i Västerås. Såsom sådan hade han tjänstgjort i Lundby pastorat i Västerås stift 1593—1594.⁴⁵ Predikade och inventerade såsom företrädaren vid Ulvesunds kungsgård och lyfte där skaft- och kvicktionde.⁴⁶ Hans sigill, innehållande initialbokstäverna H. I. över ett bomärke, återfinnes under det den $26/3$ 1606 upprättade inventariet vid gården.⁴⁷ Deltog i 1604 års gärd med beräknade $61\frac{1}{2}$ behållna mantal i pastoratet⁴⁸ och utgjorde liksom ämbetsbröderna i Tumbo och Öja sexton daler i månadspenningar under 1606 och närmast följande år.⁴⁹ Deltog i kröningsgården 1606,⁴⁷ i hjälpen till befästningarna i Livland 1607⁵⁰ och soldatgården 1608.⁵¹

^{39a} VsH 1591: 10 a, avtryckt i Sörmländska häradsdomböcker från 1500-talet, utg. av M. Collmar (1953), s. 113.

^{39b} SRA [ser. 1], I: 3, s. 129.

⁴⁰ Västerås domkap. arkiv A I: 1.

⁴¹ VsH 1598: 3.

⁴² VsH 1576: 12. Kungabrevet i original.

⁴³ VsH 1577: 3.

⁴⁴ ULA: Strängnäs stadsarkiv A I: 3.

⁴⁵ G. Ekström, Västerås stifts herdaminne, 1: 2, s. 25.

⁴⁶ Medan det tidigare (VsH 1583: 9) blott varit tal om tionde från Södra ladugården, vilket som regel belöpte sig till två pund skafttionde, understundom något däröver, talas det 1608 (VsH 1608: 17) om båda ladugårdarna. Den andra var den i Kungsbarkarö belägna s. k. Norra ladugården. Tiondet var nämnda år $1\frac{1}{2}$ tunna morötter, ett lispund $12\frac{1}{2}$ marker humle, åtta tunnor spannmål och en oxe. Kwicktiondet utgick med en tjur, oxe eller ko vart annat eller vart tredje år (VsH 1589: 2, 1615: 2).

⁴⁷ VsH 1606: 4.

⁴⁸ VsH 1604: 4.

⁴⁹ VsH 1606: 4, 1607: 2, 1608: 17, 1609: 1.

⁵⁰ VsH 1607: 2.

⁵¹ VsH 1608: 17.

Kyrkans lillklocka göts 1603 och har bl. a. inskriptionen »Johannes Gevaliensis, pastor i Torpa».⁵² Med kyrkklockans anskaffande bidrog herr Hans tydligen till lösande av en fråga, som sedan lång tid tillbaka varit brännande i församlingen.⁵³ — Vid lagmanstinget i Strängnäs $\frac{8}{3}$ 1609⁴⁴ rannsakades vidlyftigt om hans hustru Karins misstänkta umgänge med Nils Knutsson, skrivare vid Gripsholm. Båda ansågos överbevisade om horsbrott, ehuru de icke förmåddes att bekänna, varför de sattes i fängsligt förvar tills dess Kungl. Maj:t »uidere ther om uarder tilkenne gifuitt». Herr Hans ansågs till följd av »sitt fyllerij och drinkerij» icke vara utan orsak till att det gått så olyckligt som det gjort. »Derföre synns oss, att han må uare af medh predikestolen, till thet ther om uarder H. K. Ma:t z i wnderdånigheett tilkenne gifuitt». I det tyvärr rätt dunkelt avfattade protokollet från lagmanstinget $2\frac{8}{2}$ 1610⁴⁴ säges att förra årets dom granskats av riksens råd. Skrivaren och prästhustrun synas båda funnits skyldiga till döden, skrivaren hänvisades dock till att söka konungens nåd. Prästhustruns syster Lisbetta, som var gift med Nils Elfsson till Räffla, och som från början också var misstänkt för delaktighet, hade under tiden mellan de båda rättegångarna avlidit och frikändes post mortem. Hon hade »på åtskillige tider sigh högeligen försuorett, och synnerligen när hon på sitt ytersta skildez ifrå thenne uerden stelte sin obrätzigheett til Gudh then högste domaren». Vad herr Hans vidkom, så hade han av konungen i Eskilstuna och vid 1609 års lagmansting blivit förbjuden att utöva prästkallet förrän hans sak var lagligen slutförd, och detta förbud hade domkapitlet i Strängnäs (!) konfirmerat. Detta till trots hade han dock »stigit till predikestolen», vilken försyndelse han hänvisades till att »förfegta och försuara» inför Kungl. Maj:t. Detta försvar gick dåligt. Den 17/7 1610 utfärdades av konungen fullmakt på kyrkoherdetjänsten för Nicolaus Benedicti.⁵⁴ Då herr Hans genom Gustav Adolfs brev $\frac{8}{1}$ 1611⁵⁵ erhöll tjugo tunnor spannmål, sig till hjälp, titulerades han »fordom kyrkeheerde i i Torpa sochen». Tolv av tunnorna utkvitterades vid Kungsör den $\frac{15}{2}$ samma år.⁵⁵ I processhandlingar, som härstamma senast från 1619,⁵⁶ hänvisas som vittne

⁵² C. G. Eckerberg, Torpa kyrka. (Till hembygden 1912, s. 83.)

⁵³ Den $\frac{31}{3}$ 1549 avslog Gustav Vasa sockenbornas önskan att få utbyta en av sina klockor mot en större i Eskilstuna kloster (RR). Innehållet i Johanna Åstradotters skrivelse av $\frac{9}{2}$ 1576 (KA: Rött nr 355) är ett intygande, att hennes salige man Jon Västgöte tog till låns av Torpa kyrka en klocka om ett skeppunds vikt, som fördes till Ulvesund och där blev sönderringd. Den sändes till Anders grytgjutare i Stockholm för att omgjutas men löstes aldrig igen.

⁵⁴ RR.

⁵⁵ VsH 1610: 6. Hertig Gustav Adolfs brev i original.

⁵⁶ KA: Rött nr 378 med gammal påteckning »Wäsmanland. Fälingsbro. 1619 N:o 15».

till »her Hans, gamle kyrkioherdhen», och uppgives Västerås som hans bostadsort.

Gift med *Karin* (se ovan).

Nicolaus Benedicti 1610—1619

Prästvigd $\frac{4}{8}$ 1600 i Västerås,⁴⁰ då han benämnes Tumboensis. Det är dock ovissst huruvida därmed hans födelseort angives. Lika troligt är, att därmed antydes, att han omedelbart efter prästvigningen sändes som kaplan till Tumbo, där han dock uppträder i källorna först 1604.⁵⁷ Erhöll kunglig collation till Torpa $\frac{17}{7}$ 1610.⁵⁴ Tumbokyrkoherden Laurentius Benedicti var troligen hans broder.⁵⁸ Använde tvenne signet, både med initialbokstäverna N. B. över bomärken, som icke äro helt likartade i de olika sigillerna.⁵⁹ Lyfte i likhet med företrädarna på kyrkoherdetjänsten tionde vid Ulvesund, 1615 i räkenskaperna motiverat med, att »han håller kyrketiensten huar annen sundagh uthj cappellet».⁶⁰ Återfinnes i samtliga sex kontributionslängder för Älvsborgs lösen 1613—1618.^{60a} Bevistade 1616 års synod i Västerås.⁶¹ Hans tid i församlingen förbittrades av strider med Hans Brask och dennes son Nils Hansson Brask i Ekeby. Till den förre kårade herr Nils vid tinget i Västerrekarne $\frac{20}{10}$ 1608,⁶² med anledning av att Hans Brask skällt honom »ehn liugare». Vid samma

⁵⁷ VsH 1604: 4 och 1605: 2, där han i Ulvesunds räkenskaper ömsom kallas herr Nils kaplan i Tumbo, ömsom herr Nils i Övlingeby, det sistnämnda efter ett av honom inköpt skattetorp i Tumbo. (RA: Acta ecclesiastica, 51). Han är i kungsgårdens räkenskaper svår att särskilja från den samtida kaplanen i Torpa Nicolaus Olai Fax. Omnämnes även i det $\frac{12}{7}$ 1604 daterade brevet från kyrkoherden i Svedvi Henricus Johannis till Laurentius Benedicti, kyrkoherde i Tumbo (RA: Brev till rikskanslern Axel Oxenstierna, Svenska prästers skrivelser. Västerås stift.)

⁵⁸ Till denna fråga skall förf. i annat sammanhang återkomma. Herr Lars i Tumbo släktskap och giften äro nämligen, trots rikedom på uppgifter, en till ytterlighet tilltrasslad historia. Om en del av problemkomplexet, se M. Collmar, Till frågan om Petrus Schmaltzius (Släkt och hävd 1955). Där tryckta forskningsresultat ville förf. här gärna komplettera med en arbetshypotes, som måhända kan vara de många Schmaltziusforskarna till hjälp: Den Jon, som hustru Kerstin, kyrkoherde Lars' fosterdotter och Petrus Schmaltzius' mor, första gången var gift med, kan tänkas identisk med den Jonas Erici Maximus Helsingius, vilken är känd som domkyrkosysselman i Strängnäs 1594—96 och som rektor i Örebro 1597—1603. Han försvinner från arenan i behaglig tid för att änkan skulle kunna gifta om sig med kyrkoherde Abel Petri, och hans tjänstgöring i Strängnäs gör troligt, att hustrun var barnfödd där. Hon skulle då kunna vara dotter i ett föregående äktenskap till herr Lars' i Tumbo till namnet ej kända hustru, som från sin barndom hade sig åtskilligt bekant om kyrkliga förhållandena i Strängnäs (J. A. Drysen, Strängnäs läroverks arkiv s. 43, åtföljande årsredogörelsen för Strängnäs m. fl. läroverk 1875—1876). Förf. är angelägen betona, att det blott rör sig om en arbetshypotes.

⁵⁹ VsH 1613: 12, KA: Älvsborgs lösen 1613 vol. 44.

⁶⁰ VsH 1615: 2.

^{60a} KA: Älvsborgs lösen 1613 vol. 40—44.

⁶¹ Västerås domkapitels arkiv A I: 2, fol. 30.

⁶² RA: Renoverade domböcker. Västmanlands län r c. Om Hans och Nils Brask, se vidare exkursen.

tillfälle förliktes de båda männen om något silver till elva dalers värde, som herr Nils framlidna hustru fått av Brask, prästmannen ovetande. Vid tinget i samma härad $\frac{9}{12}$ 1616⁶³ kärade herr Nils till Nils Brask, för att denne förliden sommar vid salig Johan Svenssons⁶⁴ begravning i Säby slagit honom och skällt honom för en rackare och prackare samt en del andra prästmän för skälmar och brukat många andra äreröriga ord. Svaranden, som befanns tvetalig inför rätta, dömdes med anledning härav ärelös. På sistone bådo dock herr Nils och de andra prästerna för honom, och Brask slapp med fyrtio dalers böter för läpppegäll. Hade liksom efterträdaren i tjänsten besvär med Hagstabönderna rörande prästgårdens ägor och fiskevatten, varför han måste påkalla häradssyn, såsom 1637 omvittnades av en av synemännen.⁶⁵ I sin dagbok⁶⁶ har Säbykyrkoherden Ericus Andreae antecknat, att då kyrkoherde Abel i Örebro begrovs den $\frac{5}{5}$ 1614 voro kyrkoherdarna Laurentius i Tumbo och Nicolaus i Torpa med bland dem, som bevistade begravningen. Fem år senare lyda anteckningarna: »Anno 1619 S. Ericks dagh om våren begroffs then salighe mannen i Herrenom Dominus Nicolaus Benedicti, pastor i Torpa. Gudh hans siel nådhe ewinnerlighen. M. Petrus Drivius, pastor Arbogensis, predikade».

Gift 1) med *Margareta*, som levde $\frac{12}{7}$ 1604, då Svedvikyrkoherden Henricus Johannis i brev till Tumbokyrkoherden Laurentius Benedicti⁶⁷ hälsar till »her Nilz och hustru Margareta». Död före tinget $\frac{20}{10}$ 1608. Gift 2) med *N. N.*, som efterlevde och av Västerås domkapitel efterläts att kvarsitta i prästgården till valborgsmässotid 1620. Omgift med kaplanen här Petrus Petri Björskogensis.⁶⁷ Vid visitationen i pastoratet $\frac{17}{1}$ 1622⁶⁸ beslöts, att salige herr Nils arvingar skulle för målningen i herrestugan och överbyggningen antingen hava en halv spann säd »av huar ther i Torpa soknn», eller skulle arvingarna äga rätt att taga den nya foderladan och det nya fähuset, som herr Nils lät uppsätta »näst för sin död».

Son *Daniel Nicolai Recarius*, som intogs i Örebro skola 1615.⁶⁹

⁶³ Dito 1 d.

⁶⁴ Om denne, som var gift med en dotter till landsprosten i Strängnäs stift Elf Pauli och dennes maka i andra äktenskapet Anna Olofsdotter, se i not 63 angiven källa fol. 798. Elf Paulis andra dotter i samma äktenskap, Kristina, var gift med Jöns Svensson Rahm. Se vidare exkursen.

⁶⁵ ULA: Torpa kyrkoarkiv O: 1.

⁶⁶ UUB: E 297.

⁶⁷ Västerås domkap. arkiv A I: 2, fol. 38, 39, 40, 43. Se även KÅ 1915, s. 347.

⁶⁸ Dito arkiv A I: 3, fol. 21.

⁶⁹ K. F. Karlsson, Blad ur Örebro skolas historia (1871), I, s. 8. — J. F. Muncktell, Västerås stifts herdaminne, III (1846), s. 114, 115; uppgiver, att också kyrkoherden i Västra Färnebo Nicolaus Nicolai Prytz, som säges vara född i Torpa 1605 och avlidit 1689, var hans son. Året 1605 var dock Nicolaus Benedicti ännu kaplan i Tumbo!

Gårdskaplaner vid Kungsörs (Ulvesunds) kungsgård.⁷⁰*Erik* [1561—1564]

Antecknad av Ekström 1561 och 1564 men återfinnes även i löningsregistret för Västerås stift 1562 och 1563.⁷¹

Matts [1565]—1566

Saknas hos Ekström. Uppbar 1565 årslön med trettio marker och följande år halv årslön med sexton marker.⁷¹

Anders 1566—1573

Lyfte 1566 halv års lön med sexton marker⁷¹ och har uppenbarligen detta år efterträtt kaplanen Matts. Gift med *Anna*, som i 1573 års räkenskaper antecknats ha bekommit tre par dubbelskor och tre alnar lärt.⁷² Se i övrigt Ekström.

Hans 1583

Se Ekström.

Lars Bengtsson 1588—1589

Se Ekström.

Sockenkaplaner.*Peder Erics* [1563]

Se kyrkoherdarna.

Att denne sistnämnde hade flera barn än Daniel står å andra sidan fast. I Västerås domkapitlets prot. ²⁶/₈ 1619. (KÅ 1915) talas om *en* barn och the faderlöse barna, och i gårdsbyten med kronan uppgives kyrkoherde Laurentius Benedicti i Tumbo av sina styvbarn löst till sig en del av Övlingeby (RA: Acta ecclesiastica, 51).

⁷⁰ Uppgifterna om gårdspredikanterna äro blott kompletteringar till Ekström, a. a., 1: 2, s. 214—216. Gården och dess kapell synas tidigast varit belägna i Kungsbarkarö församling. Sedermera utsträcktes gårdens jordområden även till Torpa socken, och under Johan III byggdes kapell där. Namnet var till en början Ören eller Kungsör, så Ulvesund och sedan åter Kungsör. Se i artikeln här passim lämnade uppgifter, UUB: Palmkiöldska saml. nr 287, s. 8—9, 22, 849—870, dito nr 284, s. 132, Ekström, a. a., 1: 2, s. 214 f., och Historiskt-geografiskt och statistiskt lexikon öfver Sverige IV (1863), s. 289—290, Kungsör. Om hur kapellet sedermera ersattes av Karl XI med en kyrka och hur detta medförde Torpa sockens klyvande i tvenne församlingar och namnändring på pastoratet, se O. Grau, Beskrifning öfver Västmanland (1754), s. 423 ff., C. G. Eckerberg, a. a., (1907 och 1912) och R. Josephson, Tessin I—II (1930, 1931), passim. Den framställning, som lämnas i K. A. Hagström, Strenghäls Stifts herdaminne III (1899), s. 432, vittnar om grov missuppfattning av händelsesammanhanget vid Kung Karls församlings tillkomst och upphöjande till pastoratets huvudförsamling.

⁷¹ KA: Löningsregister.

⁷² VsH 1573: 3.

Laurentius Birgeri 1570—1571

Under ovan angivna år kompastor. Se vidare kyrkoherdarna.

Nicolaus Olai Fax 1603—1610

Kaplanen Nils i Torpa förekommer i Ulvesunds räkenskaper från midsommartid 1603⁷³ till midsommartid 1610⁷⁴ och kvitterar vid gården korn, råg och malt för den tjänst han där gör.⁷⁵ Vid inventeringen ²⁷/₈ 1608⁷⁶ har han beseglat med sitt sigill, som hade initialbokstäverna N. O. över Z med inskrivet O. Det senare är säkerligen ett vid graveringen av sigillet felaktigt ställt N med inskrivet O. Kan härigenom identifieras med Nicolaus Olai Fax, kyrkoherde i Lerbäck i Närke från ³/₈ 1620,⁷⁷ död där »några weckor» före ⁶/₅ 1645, enligt församlingens supplikerande angående hans efterträdare.⁷⁸ Mannen får i de suppliker som ingåvos synnerligen vackra vitsord.

Gift med *Elin Olofsdotter*, som efterlevde med »många faderlösa barn».⁷⁸

Exkurs.

Ekeby i Torpa socken — ett bortglömt säteri.

Säteriet Ekeby i Torpa socken på Västerrekarne har hittills i litteraturen städse sammanblandats med säteriet med samma namn i Stora Rytterne socken i Snävringe härad. Det senare innehades tydligen av den Joen Jonsson skrivare, som adlades av Gustav Vasa och till en tid njöt dennes gunst men slutade sina dagar i djup onåd. (Ur den rika litteraturen om mannen se i första hand Peder Swart, Konung Gustaf I:s krönika, utg. 1912 av N. Edén, s. 124—125; J. Schefferus, *Memorabilium sueticæ gentis exemplorum liber singularis*, 3:e uppl. 1827, s. 194; A. M. Strinnholm, *Svenska folkets historia under konungarna af Wasaätten*, 3, 1823, s. 149—152; F. U. Wrangel, *Anteckningar om Rytterns socken*, 1886, kap. Stora Ekeby, s. 95—112; J. A. Almquist, *Den civila lokalförvaltningen*, 4, 1922—1923, s. 104, med viktiga rättelser av felaktiga uppgifter i den äldre litteraturen; G. M. Elgenstierna, *Ättartavlor*, 1, s. 219; Ekström, a. a., 1: 1, s. 278, 287, 290, 477; J. E. Almquist, *Lagsagor och domsagor i Sverige*, 1, 1954, s. 146. För upplysning om Joen skrivares fullständiga namn står jag i tacksamhetsskuld till professor

⁷³ VsH 1604: 4.

⁷⁴ VsH 1610: 6.

⁷⁵ VsH 1604: 4, 1605: 2.

⁷⁶ VsH 1607: 2.

⁷⁷ Strängnäs domkapitels arkiv D VI. Han efterträdde där en Petrus Gustavi, som var det 1594/1595 nybildade pastoratets förste kyrkoherde (KA: Närkes landskaps-handlingar 1595: 1, Östergötlands landskapshandlingar 1595: 3, RA: Hertig Karls. registratur ⁶/₄ 1595).

⁷⁸ Strängnäs domkapitels arkiv E II: 1.

J. E. Almquist.) Efter hans död, som $16/2$ 1536 omtalas i GVR (II, s. 38—39, strödda uppgifter om mannen i föregående delar från år 1526), övergick detta Ekeby hastigt nog till Johan Pedersson [Bååt] till Tidö, vilken bevisligen innehade Stora och Lilla Ekeby 1571 (KA: Älvsborgs lösen 1571), möjligen redan 1558, då med konungen fördes på tal ett aldrig fullbordat byte av Ekeby och några andra gårdar (KA: Arv och eget 18). Sammanblandningen av detta ovannämnda säteri med Ekeby i Torpa socken synes ha Hans Forssell (Sverige 1571, 1872, s. 283, text och not 2, bägge lika felaktiga) till upphovsman, och felet återkommer sedan hos J. A. Almquist (Frälsegodsen 2, 1935, s. 90, 288, 320 och 807) vid redovisningen för de gods, vilka innehades av »Åster Jonsson till Eka», liksom hos J. E. Almquist (a. a., s. 117, 120) i samband med uppgift om samme mans underhärads hövdingstjänster. Det Eka-Ekeby, som Åstrid Jönsson innehade, var nämligen beläget i Torpa socken. (Frälsemannens förnamn uppvisar i källorna en mångfald former, av vilka Åstrid dock torde vara den språkligt riktigaste.)

Tyvärri påträffade förf. några av de viktigaste källorna till det i Torpa socken belägna Ekebys historia först så sent, att tid icke fanns till fullständig utredning här av säteriets historia. Vi nödgas inskränka oss till att redovisa källorna och skissera en släkttavla till ledning för fortsatta forskningar.

Källorna utgöras i första hand av processakter. Först är att nämna protokollet från lagmanstinget i Tuhundra härad $16/1$ 1596 (RA: Lagmansdomböcker och handlingar före 1614). Striden stod då mellan herr Thomas Laurentii i Munktorp, som var gift med Kerstin Æstridsdotter (se om dem Ekström, a. a., I: 2, s. 132—135), och Hans Brask, som, sedan han äktat Margareta Olofsdotter, tillskansat sig släktens alla gårdar. Om hertig Karls ingripande i fejden, se Hertig Karls registratur $14/11$ 1598 (RA). Striden fortsattes av munktorpskyrkoherdens dotter Märta, gift med Andreas Petri Torpensis, kyrkoherde i Rytterne (se om dem Ekström, a. a., I: 2 179—181, huruvida hon förut varit gift med de i Ekeby-släkten ingifta Olof Jönsson skrivare vid Kungsör och Olof Germundsson kräver närmare undersökning), med Nils Hansson Brask som huvudman på svarandesidan. Av Märta Thomasdotter föreliggas icke mindre än tre suppliker i ärendet. Den tidigaste inlämnades i Svea hovrätt $3/8$ 1625 (RA: Svea Hovrätts arkiv, Liber supplicatorum 1622—1625, f. 401 ff.). Av de båda andra är den ena ställd till konungen och den andra till drottningen och föranledde ett brev av Gustav Adolf $1/8$ 1626 med befallning om rannsaking. (Samtliga akter jämte ett tingsprotokoll av $1/8$ 1625 i RA: Skoklostersamlingen, avd. II, vol. 6 folio). Den stora arvstvisten förde åtminstone tvenne gånger till rannsaking inför Svea hovrätt, men utförliga akter ha blott uppsparats från 1636. Det gällde då en prövning av Nils Hansson Brasks och hans halvbroder Jöns Svensson Rahms adliga börd och därmed sammanhängande rätt att njuta frälsefriheter (RA: Svea hovrätts arkiv, Liber causarum vol. 78 med en mångfald bilagor, bland vilka den av Brask för Jonas Bureus dikterade släkttavlan på såväl fädernet som mödernet och därtilt av honom fogade kommentarer tillhöra de allra viktigaste källorna för säteriets äldsta historia). En del bevis på frälsebörd, som insamlades av Brask och Rahm, återfinnas i Biographica på nämnda släkter (RA). Viktiga upp-

gifter stå även att hämta ur Röda nummerserierna (KA): 355, som innehåller ett brev av Johanna Åstradotter, och 378, med en rätt omfattande aktsamling från Nils Brasks (?) processer omkring 1619. Stickprovsundersökningar i tiondelängder och jordeböcker (KA) samt frälse- och rusttjänstlängder (RA och KA) visa, att processakternas uppgifter i vid omfattning kunna kompletteras vid en noggrann genomgång av dessa och andra akter. Almquist, Frälsegodsens, 2 (s. 90, 288, 320) redovisar släktens godsinnehav på Åstrid Jönssons tid till — utom Ekeby — en gård i vardera Högsta och Skyllinge i Torpa socken, en gård Malmberga i Västermo socken och en gård Malmö i Jäders socken, den senare även i akterna kallad Lilla Malmö och Malmberg. Processhandlingarna tala också om en del skattejord, byten och försäljningar m. m. Almquist, a. a., s. 288 och 320, har även uppgifter om åtskilliga släktmedlemmar och gårdsöden efter Åstrid Jönssons bortgång, delvis i förbryllande sammanhang, som kräva närmare utredning. Samme förf. har i Lokalförvaltningen, 4, s. 67, uppgifter om Hans Brask, som kunna kompletteras, och *ibid.*, s. 117, om Jöns (Jon) Västgöte, om vilket detsamma gäller tack vare hans giftermål med Johanna Åstradotter.

Utöver de käll- och litteraturhänvisningar, som ovan lämnats om släkten Brask är att tillägga: Vid hovrätten uppgav Nils Brask, att stamfadern hette Böriel. Dennes son Halvard Börielsson, som i sitt vapen hade en uppbetslad häst och fem strutsfjädrar i hjälmen, blev slagen i Stockholm, då staden bestallades på konung Kristians tid. Sonen Böriel Halvardsson »bleff för sin skickelighet vpsatt till konungen Gostaffs then förstes hoffjuncker». Han skulle ha varit bosatt på Torp i Lerums socken i Vättle härad i Västergötland. Hans son Hans Börielsson Brask »blef kallet effter sin far modhers fadher biskop Hans Brask i Linköping». När Jonas Bureus skulle yttra sig om detta, förklarade han sig ingen kunskap ha om vapnet i fråga och tillade: »Att och Biskop Hans Brask skulle haft nogon ächte dotter hafver iagh aldrih hört eller läsit, vthan det måste hafwe varit nogon annan af slechten». Nils Brask uppgav vidare, att Karl IX:s stallmästare Anders Nilsson var hans faders halvbroder på modernet och »togh bårt hans [Hans Brasks] sköldemärke», vilket ledde till fiendskap mellan halvbröderna. (Om Anders Nilsson [Häst], se B. Schlegel—C. A. Klingspor, Den ointroducerade adelns ättartaflor, 1875, s. 5, som inget har om nyssnämnda släktskap). När Svea Hovrätts utslag föll ¹⁸/₁₁ 1636 förklarades, att Nils Brask »kan å fädherne inthet adelskap nöijachteligen bewijse, förthenskuldh ej heller kan för någon frelssesman erkennes». Hans halvbroder Jöns Svensson gavs anstånd att inom natt och år framskaffa ytterligare bevis för sitt adelskap. Av en utredning om frälsehemmanet Stav i Floda socken i Oppunda härad och en supplik av Jöns Svensson Rham, ställd till riksens råd och regering samt presenterad ²⁸/₈ 1638 (båda i RA: Biographica S 102 b, Sölvverarm) jämte en supplik av samma Rham, ställd till drottning Kristina och besvarad ³¹/₇ 1644 (RA: Biographica R 1 b, Rham), jämte myndigheternas anteckningar å supplikerna framgår, att Rham 1644 var över sjuttio år gammal, omgift, bosatt på Golvasta i Tensta socken i Norlunda härad, där han var häradsdomare, samt i krigen förlorat tvenne av sina trenne söner, alla officerare. Han hade försummat att i laga tid bevisa sitt adelskap, varför hans söner också gingo förlustiga

hemmanet Stav, som de ärvt efter sin moder Kristina Elofsdotter. Nils Brask presenteras i källorna som en föga sympatisk individ. Biskop Johannes Rudbeckius målar honom också i sin Dagbok (utg. av B. Rud. Hall, 1938, s. 175) i mörka färger. Efter hovrättens dom återfinnes han i jordeböckerna (KA) under mer än ett decennium på Västra Ekeby i Torpa socken, men nu blott antecknad som skattebonde.

Observeras torde, att Ekeby säteri under icke mindre än fyra generationer gick i arv på spinnsidan. När denna successionsordning upphörde var också säteriets saga all.

Sante

känd blott genom dotterns fadersnamn.

Kirstin Santesdotter

välbördig, gjorde 1514 jordbyte med Bengt Gylta, g. m. Jon Gråben, som möjligen är identisk med den ¹⁸/₁₂ 1475 i Stockholms tänkebok omnämnde Joan Graaben.

Jöns Gråben

«ståthållare på Stockholms slott», möjligen identisk med i Stockholms skottebok 1525 omnämnde Jöns Grob.

Märta Jönsdotter

till Ekeby troligen † före 1571, g. m. Åstrid Jönsson, norsk frälseman, som skrev sig till gården, lagläsare i Rekarne 1530—1545, levde 1562.

Kirstin Æstridsdotter,

† 1603, g. senast 1571 m. Thomas Laurentii, khde i Munktorp, † 1602, som under 25 år till 1596 innehade Malmberga i Västermo.

Märta Thomasdotter

levde 1636, flera gånger gift, möjligen med såväl Olof Jönsson skrivare vid Kungsör som Olof Germundsson (vilka båda uppgivas ha äktat hustru Johannas systerdotter), innan hon gifte sig med Andreas Petri Torpensis, khde i Rytterne, † 1626.

Johanna Åstradsdotter

levde 1596, g. 1) m. Jost Berg, tysk adelsman, bosatt på Malmberga i Torpa socken 1555—57, äktenskapet barnlöst, 2) m. Olof Olofsson, frälseman, troligen med en ekestubbe i vapnet, dotter se nedan, 3) m. Jon Västgöte, ofrälse, fogde i Ulvesunds län 1565—1569, † 1573/74, makarna bosatta på Malmberga i Torpa, till följd av detta äktenskap blev hustru Johanna «ifrån godzen drifwen, efter hon togh een bondhe».

Margareta Olofsdotter

† senast 1625, g. 1) m. Sven Jönsson [Rahm], som nyårsdagen 1573 löste till sig Ekeby och skrev sig till gården, levde 1576, son se nedan, 2) senast 1578 m. Hans Börielsson Brask, som gjorde rusttjänst för Ekeby 1578—1610, fogde i Öknebo 1600—1602, i V. Silberg 1602—1604, en tid vid Gripsholm, son se nedan.

Jöns Svensson Rahm
fick av Svea hovrätt
¹⁸/₁₁ 1636 natt och år att
bevisa sitt adelskap,
vilket han inte gjorde,
levde 1644

Nils Hansson Brask
frändömdes av Svea
hovrätt ¹⁸/₁₁ 1636 adel-
skapet, varefter Ekeby
blev skattegård, levde
1647.

En gammal prästsläkts sigill.

Av Birger Gezelius.

Bomärket äger gamla anor även inom andliga ståndet. Enligt vår Smålandslag (kyrkobalken § 6) utmärkte präst sin äganderätt till ett kreatur (kalv, gris eller kid), som tillfallit honom såsom tionde, genom att »sätta sitt märke på det».¹ Och även när privata sigill — från mitten av 1200-talet — börjat användas av prästmän, läto de ofta i detta ingå sitt gamla bomärke. Ännu i mitten av 1600-talet är det ej ovanligt att påträffa mer eller mindre runlika tecken — kors, trianglar o. d. — i deras sigill. Vanligtvis uppvisa dessa emellertid bibliska motiv och andliga symboler. I en omskrift återfinnes gärna ägarens namn eller någon biblisk sentens.² Däremot ha de ej form av vapen — naturligt nog, då andans män hotades med kyrkans bann, om de togo del i strid eller tävlade i torneringar.³

Det var först vid slutet av medeltiden — i och med att krutet omvandlade stridskonsten — som sköld och hjälm förlorade sin förra betydelse och upphörde att vara ett adligt privilegium. De ofrälse ansågo sig nu ha fått tillgång till ett nytt, dekorativt motiv i sina sigill. Från mitten av 1600-talet — genom påverkan utifrån under 30-åriga kriget och med tyska förebilder — blev bruket att låta göra sigillvapen allt vanligare, och från slutet av samma sekel hundra år framåt saknade knappast någon militär eller civil ämbetsman ett sådant. Men även bland präster och borgare förekom det allt oftare.⁴ Vad angår det prästerliga ståndet, hade ett sådant i kyrkans tjänst av gammalt haft en mångsidig användning som ett outhärligt rättsinstrument.⁵ Och man återfinner dem även för rent profana ändamål, t. ex. då kyrkoherde beseglade sin sockens skattelängd.

Vill man ha en samlad översikt av prästerliga sigills utseende vid en viss tidpunkt, kan man studera dem från ståndets besegling av riksdagsbeslut och där följa deras utveckling framåt i tiden.⁶ De kyrkliga symbolerna — såsom lammet och pelikanen — börja spela en mindre framträdande roll och lämna rum för profana motiv — därvid också sådana, som utbildats inom det vapenförande ståndet. Och utvecklingen gick i riktning mot allt mera utbildad vapentyyp —

¹ Bomärket inskars vanligen i djurets öron. Se Holmbäck-Wessén, Svenska landskapslagar, 5, s. 426, 442.

² Flera finnas avbildade i B. E. Hildebrand, Svenska sigiller från medeltiden.

³ B. B. Heim, Wappenbrauch und Wappenrecht in der Kirche (1947), s. 29.

⁴ G. Elgenstierna, Om borgerliga släktvapens förekomst i Sverige, PHT 1914, s. 83. Jfr E. Bager, Borgerliga sigill, PHT 1934, s. 205 ff.

⁵ B. B. Heim, a. a., s. 18.

⁶ Riksdagsacta: Riksens ständers beslut, RA.

detta i likhet med vad som skett bland ämbetsmän och borgare — och Kungl. Maj:t hade ej ingripit mot självtagna ofrälse släktvapen, oberoende av hur de utformats allt efter ägarens smak.

Första gången, någon restriktion häremot tillkommit, synes ha varit i samband med en kungl. förordning av år 1687 »angående dem, som blifwa nobiliterade och begiära namn af Crona eller willia föra Crona i sina wapn». Härtill fordrades »Kongl. Maj:ts särskilt nådiga tilstånd». ⁷ Här föres visserligen på tal endast »en hwar, som niuter den nåden att bli adlader»; men att ofrälse över huvud innefattades i förbudet att använda kronan — denna konungamaktens symbol — faller sig naturligt. Att detta ej alltid tolkades så (eller avsiktligt nonchalerades) av ofrälse är emellertid tydligt. Och det skulle ej dröja länge, förrän frågan kom upp på nytt.

Nu var det frälset, som tog initiativet, såsom framgår av nådiga resolutionen av ²⁶/₁ 1698: »Såsom Ridderskapet och Adelen sig underdånigst beswära öfwer det missbruk, som på en tid sig inrijtat, i det andre, utom Adelsståndet, bruka i sine signeter och andre tillfällen öppen Hielm, Cronor och Wapn; så finner Kongl. Maj:t det wara oanständigt . . .» ⁸ Vederbörande anbefalldes att, »så wida någre Förbud⁹ deröfwer äre uthgångne», se till, att dessa bliva »i acht tagne och observerade». Det dröjde emellertid ända till år 1762, innan en åtminstone formellt ännu gällande förordning¹⁰ utkom, att »then Ofrälseman, som hädanefter finnes bruka adelig Sköld eller öpen Hjelm uti sit Pitzskier, skal therföre böta 500 D. Smt».

Ett exempel på utvecklingen av prästerliga sigilltyper under seklet från mitten av 1600-talet — hur ett sådant krigiskt emblem som den öppna hjälmen ersattes med ett fredligt motiv, eller hur vederbörande skaffade sig en sigilltyp, där en beblandelse med frälsets var utesluten — uppvisa de typer, som användes av fyra generationer *Johannes Gezelius*. I detta fall framgår också, hur en prästsläkt vid introduktion på riddarhuset i sitt vapen låter ingå påminnelser om släktens prästerliga härstamning.

Släkten Gezelius härstammar från Västmanland, och man kan följa den från 1300-talet som ägare till en gård Gesala i Romfartuna.¹¹

⁷ Rådsprot. i koncept ¹⁹/₄ 1687, RA.

⁸ På ett tämligen lamt ingripande från Kungl. Maj:ts sida tyder emellertid fortsättningen: »dock som en sådan derigenom intet kommer at åtniuta Adelige förmåhner, så wil synas, at slikt intet kan wara af synnerligt wärde».

⁹ Såsom av år 1687 (?).

¹⁰ Emot Adelig Skölds eller öpen Hjelmns brukande af Ofrälse Män. ¹⁰/₈ 1762. Jfr A. Berghman, *Borgerliga släktvapen* (1934), s. 23.

¹¹ K. J. Gezelius, *Gesalasläktens ättebalk, 1* (Västmanlands fornminnesförenings årsskrift, 28, 29, 1940—41), 2—3 (Göteborg 1940).

Något borgerligt vapen kan ej påvisas, men namnen tecknades med bomärke. Detta (fig. 1) återfinnes på flera längder för en betrodd häradsdomare Jöran Andersson, född på 1580-talet och i kyrkans dödbok karakteriserad som »en god, enfaldig och ståtelig gubbe». Två av dennes söner gingo den lärda vägen och inskrevos i Västerås' nyss grundade gymnasium — den äldre år 1626 under namn av Johannes Georgij Romfartunensis. Men vid Dorpats universitet, där han (liksom brodern Georgius) avslutade sina studier, är han 1638 upptagen med ett från hemgården latiniserat namn Gezelius.

Från den yngre av bröderna — Georgius — kyrkoherde i Husby, härstammar en gren, där ett prästerligt vapen isolerat förekommit.¹² Med brodern Johannes inleddes däremot en rad av fyra generationer, som signerade sina skrivelser med sigill av vapentyp.

1. Johannes Gezelius d. ä.

f. 1615, biskop i Åbo 1664—1690, hade tidigare under ett decennium (1640-talet) innehått professur i grekiska och i den teologiska fakulteten vid det nygrundade universitetet i Dorpat. Där var det tyska elementet talrikt representerat i det akademiska konsistoriet, och det var väl påverkan härifrån, som gav form åt hans från Dorpat-tiden (1649) kända,¹³ konstnärligt utförda vapen — visserligen prästerligt, men med motiv från Greklands gudasaga i skölden och av halvt adlig typ (fig. 2).

Skölden upptog som märke en stav, omvirad med två ormar — en s. k. Mercurius-stav. Den avslutades med en vilande fågel. En »halsklenod» förmedlade övergången till den öppna hjälmen — ett krigiskt attribut, som senare (1698) kom att förbehållas adeln. Hjälmprydnaden utgjordes av en sittande duva med tillbakariktat huvud och olivkvist i näbben. Den är liksom staven en fredens symbol.¹⁴ Initialerna I. G. G. F. betyda Joh^s Gezelius, Georgii Filius (son).

Detta vapen övertogs av hans ättlingar — med några mindre ändringar föranledda av nyutfärdade kungl. förordningar, ny ägares initialer eller enbart modets växlingar. Redan dess förste innehavare varierade vapenbilden och gjorde den mera prästerlig. Här är alltså den öppna hjälmen utesluten, och på dess plats har ställts duvan — nu med utslagna vingar och vänd åt motsatt håll. En nyhet är också

¹² Härom se s. 67.

¹³ Brev till Erik Axelsson Oxenstierna 1649, RA.

¹⁴ Som en naturlig följd härav är Mercurius även handelns beskyddare. Att hans stav upptogs som sköldemärke i ett prästerligt sigill — såsom här skett — är ett rent undantagsfall.

omskriften, hämtad ur Matteus 10: 16 — i den latinska översättningen (*Versio vulgata*) lydande: PRUD[ENTES] [SIC]UT SERP[ENTES] SIMP[LICES] [SIC]UT COLUM[BÆ] = kloka såsom ormar, menlösa såsom duvor — en hänsyftning på i vapnet ingående kända symboler ur bibelns djurvärld (fig. 3).

Under senare år använde han också ett sigill, som än mera skiljer sig från ett adligt — ett bildsigill med bibliskt motiv: Johannes döparen står vid ett vatten (Jordan) och sträcker handen mot en flygande duva (Matteus 3: 16). Halsknoten och den öppna hjälmen behållas emellertid men icke dess duva med olivkvisten. Initialen D betecknar honom som teologie doktor, en titel som daterar sig från 1661; från den tiden fogar han ett D till sin namnteckning istället för ett G (faderns namn) (fig. 4).

Ytterligare ett par sigill hade tidigare bestyrkt Joh:s Gezelii namnteckning. På 1650-talet representerade han såsom kyrkoherde i Stora Skedvi (Dalarne) sitt stånd vid tre riksdagar. Granskar man prästsigillen till ständernas beslut,¹⁵ visar det sig, att han använt olika sigilltyp för var riksdag. Till dessa år är eljes endast den från Dorpat-tiden stammande typen känd — nu skulle alltså två nya ha tillkommit.

Från 1654 (i Uppsala vid drottning Kristinas tronavsägelse) igenkänner man emellertid hans gamla (från 1649). Men 1655 möter under hans namnteckning en rent prästerlig typ med omskriften E. A. SALA-Mont. kring en fågel, som slagit sig ned på ett fabeldjur (en ödla?). Det visar sig, att Gezelius här har lånat stämpel¹⁶ av sin »bänkkamrat», Ericus Andreae Salamontanus, då kyrkoherde i Munktorp. Något tillstånd för låntagaren att begagna grannens sigill angives ej. Bägge placerade sigillet upp och ned!

Vid riksdagen 1659—1660 (i Göteborg) uppvisade Gezelius återigen ett nytt sigill. Han var nu vikarie för sitt stifts biskop (O. Laurelius) men beseglar ej med dennes sigill. Ej heller har någon av de övriga ståndsombuden stått till tjänst med sin stämpel, och detsamma gäller närvarande representanter för borgarståndet samt ridderskapet och adeln. Sigillet visar ett fullständigt vapen: I skölden en gren med två rosor (?), öppen hjälm och dess prydnad — en ros mellan två horn. Initialer J. P. S.¹⁷

¹⁵ Riksdagsacta: Riksens Ständers beslut 1654, 1655, 1659—60, RA.

¹⁶ P. B. Grandjean, *Dansk Heraldik* (1919), s. 100, 118, anför flera ex. från Danmark på sådana lån.

¹⁷ Ägaren obekant.

Fig. 1. Bomärke använt av Jöran Andersson i Gesala som kyrkans sexman under en boscapsrulla för Romfartuna socken 1635, KA.

Fig. 2. Dåvarande generalsuperintendenten i Livland sedermera biskopen i Åbo Johannes Gezelius d. ä:s vapen. Skala 2 : 1. Skrivelse från Gezelius till Carl Gustaf Wrangel 1664. Skoklostersaml., RA. Vapnet överensstämmer med ett sigill använt under Dorpattiden 1649.

Fig. 3. Biskopen i Åbo Johannes Gezelius d. ä:s sigill 1682. Skala 2 : 1. Riksdagsacta i Rikstens ständers förklaring 1682, RA.

Fig. 4. Biskopen i Åbo Johannes Gezelius d. ä:s sigill från 1680-talets slut. Skala 2 : 1. Skrivelse från Gezelius till Gustaf Adolf de la Gardie. De la Gardieska saml., RA.

Fig. 5. Biskopen i Åbo Johannes Gezelius d. y:s sigill 1714. Skala 2 : 1. Biografica, RA. Vapnet överensstämmer med ett använt år 1681.

Fig. 6. Biskopen i Åbo Johannes Gezelius d. y:s sigill 1683. Skala 2 : 1. Borgensförbindelse för Gezelius' svåger. Hos förf.

Fig. 7. Biskopen i Åbo Johannes Gezelius d. y:s sigill 1711. Skala 2 : 1. Skrivelse från Gezelius till Ulrika Eleonora d. y. Kungl. arkiv. Skrivelser till Ulrika Eleonora d. y. Ser. I folio, RA

Fig. 8. Johannes Olivecreutz' adliga vapen. Skala 2 : 1. RA:s heraldiska sektion.

Fig. 9. Prosten i Pedersöre Johannes Gezelius' G. F. sigill. Skala 2 : 1. Skrivelse från honom till biskop Johannes Gezelius d. y. 1707. Riksarkivet, Helsingfors.

2. Johannes Gezelius d. y.

som efterträdde fadern i hans biskopsämbete (åren 1690—1718) upp- tog dennes äldsta vapen men gav det en mer prästerlig betoning.¹⁸ Den öppna hjälmen är nu ersatt av en uppslagen bok med inskrift V. D. (= verbum divinum) — en anspelning på det stora bibelverk, som Gezelierna gemensamt utarbetade. Som hjälmprydnad återkom däremot den olivbärande duvan, men nu med utslagna vingar och framåtriktat huvud. Mercurius-staven avslutas icke som faderns med en fågel, utan de omslingrande ormarnas huvuden mötas. Skölden förekommer med både rund och mera oval form.^{18 a} Ägarens initialer: I. G. I. F. upplysa om, att han är son (filius) till Johannes (fig. 5).

Det förekom också, att Johannes Gezelius d. y. beseglade sina skrivelser med ett sekret av helt symboliskt innehåll. Därav finnas två varianter:

1. från hans yngre år (1683, då han ännu var superintendent i Narva) och
2. från äldre dagar, i slutet av hans biskopstid.

Den förra upptager ett lamm, som bestrålas av solen och har omskriften: In gremio Jesu foveor (= jag bäres i Jesu famn) och en hänvisning till profeten Esaias 40: 11: Han samlar lammen i sin famn och bär dem i sitt sköte (fig. 6).

I den senare ingår också en sol, här belysande ett bergparti med flera branta toppar. På den högsta av dessa (= Sinai) vilar en uppslagen bok, som här betecknar lagens tavlor. Boken krönes av en olivkvist, och en sådan saknas ej heller vid bergets fot. Omskriften lyder: Sole maturante = vid solnedgången. Det är en åldrande och missmodig man, som formulerat denna text — men den kan ha sin förklaring: Skrivelsen är daterad den 1 jan. 1711. Biskopen var vid denna tid 63 år gammal och kände väl krafterna avtaga. För övrigt var brevet nedskrivet från svensk ort, medan pesten rasade i Åbo och rysk invasion i Finland var hotande nära (fig. 7).

3. Johannes Gezelius nepos (sonsonen).

För sina döttrar hade Johannes d. ä. redan år 1675 utverkat »Adeliga Privilegier, wilkoher och rättigheter»¹⁹ — »hwilken förmån sonen, som då tänkte förblifwa i det andeliga ståndet, icke åstundade». Men året efter denne sons död hedrades hans förtjänster med

¹⁸ Förekommer åtm. från 1681, Biographica, RA.

^{18 a} De äldre, sköldformade, stämplarna lät ägaren ofta byta ut mot runda för att följa med utvecklingen. Grandjean, a. a., s. 103.

¹⁹ Tydligen som en tillgång på giftermålsmarknaden.

att änka, barn och arvingar (²⁰/₁₁ 1719) tilldelades »adeligt stånd och wärde». Ehuru alltså sonsonen Johannes Gezelius nepos, biskop i Borgå 1721—1733, erhållit adelskap, introducerades han ej på riddarhuset, »för imellankomna oförmodeliga hinder [hade] sielfwa diploma och sköldebrefwet ej kommit då genast eller sedermera at utfärdas».²⁰

Den kungl. resolutionen av 1719 om adligt stånd kom icke att påverka utformningen av Joh:s nepos' fäderneärvda prästerliga vapen. Det ser för övrigt ut, som om bruket att med sigill bekräfta en namnteckning ej längre var så vanligt. De två tidigare generationerna hade alldeles tydligt heraldiska intressen, använde sigill av olika typer och format (även i miniatyr). Joh:s nepos däremot nöjde sig med att upptaga faderns vapen — och behövde därvid ej ens ändra initialerna (I. G. I. F.) — men han använde det tydligen endast rent undantagsvis vid namnunderskrift;²¹ däremot förekommer det vid försegling och blev då söndertrasat vid brevets öppnande.²² I sitt vapen återtar Johannes nepos alltså ej den adliga öppna hjälmen utan behåller den prästerliga typen med Merkurius-stav och bok; likaså i hjälmprydningen de gamla fridssymbolerna duvan och oliven.²³

4. Johannes Gezelius (pronepos).

Den siste och fjärde i en obruten namnrad Johannes Gezelius (pronepos) (1721—1804) använde släktens prästerliga vapen med Merkurius-staven till 30-årsaldern, men utbytte det till ett fräse — sedan han år 1751 fått stadfästelse å faderns adelskap och 1752 introducerats på riddarhuset med nytt namn, *Olivecreutz*, och adligt sköldebrev. Det adliga vapnet upptog ingen krona, men den öppna hjälmen kom åter till heders — nu också med halsklenod, vilket eljes brukar utvisa, att ätten vunnit sitt adelskap i krigiska torneringar. Skölden var däremot helt prästerlig: ett utböjt²⁴ kors, omgivet av fyra olivkvistar, liksom hjälmen krönes av duvan²⁵ med lyfta vingar och olivkvist i näbben. Denna hjälmprydnad liksom oliven äro en ytterlig sällsynthet i ett *adligt* vapen men äro direkt nedärvda från förfäder med meriter från prästerlig bana (fig. 8).²⁶

²⁰ Citaten ur motiveringen till sonens sköldebrev 1751.

²¹ En trohetsförsäkran till Ulrika Eleonora 1720, RA.

²² Univ.biblioteket i Helsingfors har ett flertal sådana brev från Joh:s nepos och hans son till hustrun, resp. modern, biskopinnan Helena Arnell.

²³ Borgå stift, vars förste biskop Johannes Gezelius nepos var, fick i sitt konsistorie-sigill en duva med olivkvist, flygande mot Noaks ark. Kanske hade biskopen inspirerat detta för honom välbekanta emblemen.

²⁴ Armarna bildas av insvängda linjer.

²⁵ Nu dock vänd åt motsatt håll = höger.

²⁶ Själv inriktade sig Johannes Gezelius-Olivecreutz på att — som det heter i hans adelsbrev av 1751 — »värdigt efterfölja förfädernas fotspår»; det hänvisades härvid

5. Prosten Johannes Gezelius G. F.

Det prästerliga inslaget i Gezelius-släkten var ej begränsat endast till dess biskopsgren. Jöran Anderssons i Gesala ovan omnämnde yngste son, Georgius Gezelius (1631—1684), promoverad fil. magister i Dorpat, kom att ägna sig åt kyrkans tjänst i sitt hemstift och dog som kyrkoherde i Husby, Dalarne. I sitt äktenskap med en syster till Samuel Columbus hade han sex söner, av vilka fem blevo präster — därav två med pastorat i Finland. Här fortlevde emellertid dessa grenar endast ett par generationer. Men från en medlem finns bevarat ett prästerligt vapen, använt av Georgii i Husby äldste son, Johannes Gezelius G. F. (1661—1714). Liksom fadern magister i Dorpat (primus) hade han varit teol. lektor och rektor i Narva men övergick till prästerlig bana som prost i Pedersöre i Finland; måste med familj fly undan ryssarna och dog i Stockholm, där han bevistade riksdagen 1714.²⁷

Pedersöreprostens vapen avsåg inte att anknyta till ett redan förefintligt prästerligt. Endast i en detalj är det påverkat av detta: som hjälmprydnad återkommer vår bekanta duva med olivkvisten — här dock vänd åt motsatt håll mot kusinens —; skölden däremot upptages av en »Agnus Dei bild»²⁸ — ett lamm med korsfanan. Mot denna i övrigt fredliga inställning strider hjälmen, även om den inte är en öppen sådan (fig. 9).

Gesalasläkten är sedan 200 år utslocknad på manssidan i Finland men har starkt förgrenats i hemlandet — med avläggare även i U. S. A. Ingen medlem har i senare tid fört vapen i sitt sigill.

också på att han vid 23 års ålder var docent och fem år drivit studier vid utländska universitet, främst i orientaliska språk. Han övergick emellertid sedan till juridiken som lagman i Skåne.

²⁷ Sonen Johan stannade i Sverige, blev affärsman och hemmansägare i Järna, Dalarne.

²⁸ Se Grandjean, a. a., s. 174, 175.

Fru Ebba Brahes släktanteckningar

(1574—1633).

Utgivna och kommenterade.

Av **Jan Eric Almquist.**

De släktanteckningar, som här nedan avtryckas, äro ursprungligen nedskrivna av rikskanslern Erik Sparres maka Ebba Brahe. Hon tillhörde en släkt, som är känd bl. a. för att ha efterlämnat dagboksanteckningar. Hennes broder Abraham Brahes tidebok, omfattande perioden 1594—1629, och brorsonen Per Brahes tänkebok, avslutad 1655, äro förut utgivna genom trycket. Även hennes make († 1600) och dennes fader riksmarsken Lars Siggesson († 1554) ha författat för eftervärlden värdefulla släkthistoriska anteckningar, som utgivits dels av J. Peringskiöld 1718 och dels av O. Walde i PHT 1922. Ebba Brahes motsvarande anteckningar, som uppgivas ha varit införda i en »bok», synas ha gått förlorade. Dessförinnan hade de emellertid blivit avskrivna av en anonym sondotter, som tydligen är identisk med Elsa Oxenstierna (f. 1589; † 1651), gift med riksrådet och riksmarskalken Åke Axelsson, friherre Natt och Dag († 1655). Men icke ens denna avskrift är bevarad. Kvar finnes endast — såvitt man vet¹ — en avskrift av avskrift från 1600-talet, vilken är bevarad i Uppsala universitetsbibliotek, sign. X 241.² Den har ursprungligen tillhört Claes Flemings samling.

Om det är riktigt, att Ebba Brahes anteckningar varit skrivna i en bok och i övrigt haft samma innehåll och form som den bevarade avskriftens, kan beträffande tillkomsten vissa slutsatser dragas. Det är tämligen tydligt, att Ebba Brahe ej infört anteckningarna i boken förrän på ett relativt sent stadium, alltså först långt efter makens död, varvid hon måste ha haft tillgång till tidigare annotationer,

¹ F. d. förste bibliotekarien O. Walde har på förfrågan meddelat, att han för sin del aldrig påträffat något original eller annan samtida avskrift av Ebba Brahes släktanteckningar. Då denne sagesman som bekant är synnerligen förtrogen med innehållet i de adliga släktarkiven, är det föga troligt, att någon bättre handskrift än förlagan till nedanstående avtryck skulle finnas i behåll.

² Att denna avskrift tagits direkt av den första avskriften är möjligt, men med hänsyn till förekommande inadvartenser är det troligare, att den tillkommit först efter en eller flera mellanled.

förmodligen avfattade på lösa lappar. På annat sätt kan knappast förklaras det egendomliga förhållandet, att viktiga notiser rörande barn och barnbarn helt lysa med sin frånvaro. Alla de tolv barnens födelsedata äro visserligen återgivna i tur och ordning, men om dottern Beatas andra giftermål, dottern Magdalenas dödsår och sonen Johans första äktenskap får man intet veta,³ trots att dessa data falla inom ramen för anteckningarnas kronologiska omfattning. Och av de till ett 50-tal uppgående barnbarnen, som fötts före 1634, fattas sex.⁴ Förutom avkomman har emellertid Ebba Brahe i viss utsträckning medtagit data rörande andra närstående släktingar och undantagsvis även mera avlägsna fränder, vilkas dop, bröllop eller begravingar hon bevistat. Till sistnämnda kategori tycks hon ha räknat också den kungliga familjen.

Det är givet, att en avskrift mera sällan kan ha samma källvärde som ett original. Data, som äro synnerligen viktiga just i detta sammanhang, kunna sålunda naturligt nog lätt ha förvanskats vid kopieringen. Det är likväl ej omöjligt att i någon mån kontrollera uppgifternas riktighet.⁵ Sålunda ha Ebba Brahes släktingar i andra sammanhang stundom redovisat samma notiser. Om data i dylika fall överensstämma, få de antagas vara riktiga. Vidare talas det någon gång om dubbelbröllop. Är då det ena brudparets bröllopsdatum känt från annan källa, kan detta förhållande bli ett stöd för avskriftens tillförlitlighet på denna punkt. Slutligen omtalas i urkunden ej sällan veckodagen på samma gång som ett visst datum. En kontroll rörande överensstämmelsen i detta avseende kan ävenledes visa sig vara av betydelse o. s. v.

Frågan uppstår nu, huruvida urkunden tidigare varit känd och utnyttjad av den genealogiska litteraturen. Utnyttjandet torde i varje fall ha försiggått under ett relativt sent stadium. Först i Elgenstierna, Adelsn ättartavlor har en del av hithörande data införts, varvid hänvisning skett till »At (L)», d. v. s. till greve A. Lewenhaupts interfolierade exemplar av Anreps ättartavlor. Härav kan slutas, att A. Lewenhaupt haft tillgång till X 241 och med begagnande av dess uppgifter kompletterat sitt exemplar av Anrep. Elgenstierna åter har tydligen ej känt till Lewenhaupts källa, och därför har en stor del av högadelns viktigaste data från tiden omkring 1600 kom-

³ Ebba Brahe tycks icke ha haft någon närmare kännedom om sina till Polen avvikna barn Gustafs och Sigismunds familjeförhållanden. I varje fall ha anteckningarna ej något att förmåla härom.

⁴ Dessa äro: Elisabet Sparre (f. 1614), Ebba Sparre (f. 1615 ¹⁷/₃), Axel Sparre (f. 1622), Ebba Sparre (f. 1626), Peder Sparre (f. 1628 ²³/₄) och Per Sparre (f. 1633 ³⁰/₁₀).

⁵ En dylik kontroll har utförts nedan i noterna till urkunden. Av denna kontroll har framgått, att data i allmänhet synas vara korrekt återgivna i handskriften.

mit att sakna godtagbart källstöd. Även andra genealoger torde med tiden ha skaffat sig avskrift av X 241. Ett belägg härför utgör ett ställe hos Elgenstierna (VII, s. 361), där Ebba Brahes anteckningar direkt åberopas ehuru visserligen med oriktigt datum (jfr nedan not 57).

Trots det tidigare utnyttjandet återstå inom hithörande område tillräckligt många lakuner — för att ej tala om tryckfelen — hos Elgenstierna, för att ett utgivande av ifrågavarande urkund skall anses fullt försvarligt. Härtill kan läggas en annan sak. I ättartavlor förekommer det ofta av naturliga skäl, att en gift person förekommer på minst två ställen, dels i sin egen släkt och dels i hustruns, resp. mannens. Elgenstierna borde för sådant fall ha kontrollerat, att uppgifterna på båda ställena stämde överens, men detta har han ej sällan i hithörande fall uraktlåtit att göra.⁶ Om då uppgifterna, vilket ej sällan är fallet, strida mot varandra, kan läsaren ofta ej utan vidare avgöra vilket datum, som är det rätta. Det är därför av stor vikt, att själva källan föreligger i lätt tillgänglig form, ty det är i vanliga fall endast med stöd av föreliggande urkund, som avgörande i saken kan träffas.

Vid återgivande av nedan anförda text har ett noggrant diplomatiskt avtryck i regel åsyftats. I texten förekommande religiösa betraktelser ha dock i de flesta fall uteslutits och ersatts med . . . Vidare ha *v* och *w* i vokalställning utbytts mot *u*, bokstaven *y* har i vissa fall ersatts med *ij*, modern interpunktion har införts och användningen av stora och små begynnelsebokstäver bragts i ungefärlig överensstämmelse med nutida praxis. Dessutom ha uppenbara skrivfel rättats, till synes överhoppade ord och bokstäver tillfogats inom klammer och förkortningarna upplösts, varvid de tillagda bokstäverna kursiverats.

Fru Ebba Brahe, min sahlÿghe hoos Gudh fadermodher, war 81 åhr gammall, när hon dödhe, och [hon] doo på Walstanäs hoos min fru syster, fru Ebba Oxenstierna. Hon föddes anno 1553 och [doo] på Walstanäs anno 1634.¹

Detta är skriffwit uthur min sahl. fadermoders book ordh ifrån ordh, dedh hon sielf med sin egen handh skriffwit hafwer.²

⁶ Jfr i detta hänseende noterna till nedanstående urkund.

¹ Sondotterns uppgifter om farmoderns födelse- och dödsdata äro oriktiga. Enligt personalierna, som åtfölja hennes likpredikan (samtida avskrift i H s. 8, KB), dog Ebba Brahe kl. 5 om aftonen den 8 maj 1635, då hon levat i 80 år, 2 veckor och fyra dagar. Jfr Elgenstierna (I, s. 555, och VII, s. 410) med olika dödsår.

² Genom uteslutningsmetoden har jag kommit fram till resultatet, att sondottern måste vara identisk med Elsa Oxenstierna (f. 1589; † 1651), som sedan 1616 varit gift

Fru grefwinnan Ebba Brahes, rikscantzelerens herr Eric Sparres enckjas anteckningar.

Anno 1574 Sanct Andreæ dagh talade min salighe kiere man migh till på Ridboholm.³

Anno 1578 den 12 Octobris stodh mit bröllop i Stockholm i enckedrån-ningens huus, och mina *sahlige kiere* föräldrar gjorde brölloppit. Gud hielpe oss! Honom wari lof för hwar dag wij lefde i hop. Han låte oss finnas i den ewiga saligheeten.⁴

Anno 1580 den 22 Junij odensdagen för Sanct Johannis dagh blef min dotter BRIJTA född på Wisingzbordh(!) om morgonen, när klåkan war 5.⁵

Anno 1582 den 19 Junij tijsdagen för Sanct Johannes dag om affto-nen klockan 6 blef min son GÖSTAF föd på Strö[m]sholm.⁶

Anno 1583 några dagar för Sanct Påwels dagh blef min son PÅWEL födh och lefde intet länger, än han fick dopet. Han war och icke fram-gången; och då war iagh illa siuk af en häfftig feber.⁷ Dett samma åhret afsomnade min sahl. *kiere* fru moder på Ridboholm i April månadh.⁸ Fredagen tillförne blef min broderdotter fru Beata (her Göstaff[s]) födh på Rydboholm.⁹

med riksrådet och riksmarskalken Åke Axelsson, friherre Natt och Dag († 1655). Kopie-ringen av Ebba Brahes »book» måste sålunda ha ägt rum någon gång mellan 1635 och 1651.

³ Sankt Andreæ dag inföll den 30 november.

⁴ Om denna episod har Ebba Brahes make Erik Sparre († 1600) egenhändigt anteck-nat följande: »Den 12 Octobris [1578] stod mitt brölup i Stockholm, och ded höllt min *kiere* hustrus kiere föräldrer i änkedrotningens huusz i staden wid Suartmunke kyrkie, och der war konung Johan och hans drotning till giest i tree dager, deslikest och änkedrotningen, mar[k]grefwinnen af Baden, hertiginnen af Mekelborg i fire hell fem dager. Der brukedes ridderspel och tornier. Och gaf jag min hustru i morgengåfwe mitt huusz Sundby med halparten af allt ded godz jag då åtte och seden kunde fåå att åge, och ett tusend gylden till förbättring». — Erik Sparres hithörande släktanteck-ningar äro införda i ett honom tillhörigt exemplar av Joh. Stadii Ephemerides (tr. i Köln 1570) och ha i våra dagar utgivits av O. Walde i PHT 1922, s. 28 ff.

⁵ Häröf har Erik Sparre tidigare skrivit: »Den 22 Junij [1580], när klocken war fem om morgonen föddes min hustrus förste barn Briite på Wisingsborg i sin morfaders och mormoders närware, huilkom hon war myged kärkommen . . .» Jfr Elgenstierna (VII, s. 366 och 410), som på sistnämnda ställe har oriktigt födelsedatum (⁹/₁₆).

⁶ Erik Sparres motsvarande anteckning lyder: »Den 19 Junij, när klocken war sex om aftnen föddes Göstaf på Strömsholm hoos sin mors morsyster min *nådiga* fru drott-ning Karin, salig konung Giöstafs efterleffuerske, hoos huilken wij altid wore myged wälkompne och bewijste oss myged gått. Då war och min hustrus moder grefwinnen fru Beata der med tillstädes. Men jag war utlendes till min swågers greffue Erichs bröl-lup . . .»

⁷ Denna episod har förbigåtts av fadern Erik Sparre i hans anteckningar. — S:t Påwels dag inföll den 25 januari.

⁸ Erik Sparres motsvarande anteckning lyder: »Anno 1583 afsompnade på Rydbo-holm den 20 Aprilis denn ädle och welborne fru Beata, her Göstaff Olsons dotter till Torpa, grefwinne till Wijsingsborg och fru till Rydboholm, grefwe Peer Brahes hussfru och wardt begrafwen der sammesteds i Ryds kyrkie.»

⁹ I Elgenstierna (I, s. 556) omtalas datum på följande sätt: »Beata Margareta [Brahe], f. 1583 ¹²/₁₃ (²²/₁₄)¹ (på Rydboholm?)». Noten hänvisar till Lewenhaupts interfolierade exemplar av Anreps åttartavlor och följaktligen indirekt till Ebba Brahes anteckningar. Något datum är visserligen icke där omtalat i detta speciella fall, men det går att räkna ut för den som vet, att Ebba Brahes moder dog den 20 april 1583, och att dödsfallet inträffade på en lördag. »Fredagen tillförne» betyder alltså den 19 april och icke den 22

Anno 1584 den 9 Augustij, Laurentij [dagh der] effter, som war een söndag, om affton klockan 11 blef min dotter BEATA födh på Sun[d]by.¹⁰

Anno 1585 den 29 Septembris, Sanct Michaelis dag, klockan 6 blef min dotter MAGDALENA födh på Stockholms slott.¹¹

Anno 1587 den 25 Junij dagen effter Sanct Johannis dagh, som war en söndagh, klockan 3 blef min son JOHAN födh på Wa[d]stena slott.¹²

Anno 1588 den 25 Decembris juledag, som war på en onsdag, om afftonen klockan 9 blef min dotter CATRINA födh på Sundby, der och min dotter Magdelena 14 dagar der effter afsomnade.¹³

Anno 1590 den 2 Januarij een freedagz affton klockan 11 blef min son LARS födh på Sundby.¹⁴ Samma år om hösten stodh min syster fru Karins brölöp på Strömsholm.

Anno 1591 den 10 Aprillis, som war een lögerdag, om morgonen klockan 3 blef min son SIGGISMU[N]DUS föd på Sundby.¹⁵ Om hösten för afsomnade min *sahl. kiere* her faader på Sundby . . .¹⁶

Anno 1592 den 25 Aprill om en tijsdagz morgon klockan 5 Sanct Marci dagh blef min son PEDER födh på Ridboholm.¹⁷

Anno 1593 den 11 Junij, som war måndagen effter Sanct Trefalldigheetz söndagh, när klockan war emelan tolff och itt, blef min son TURE födh på Sundby.¹⁸

april, som Lewenhaupt att döma av Elgenstiernas återgivande antagit. — Med »her Göstaf» åsyftas riksrådet friherre Gustaf Stenbock († 1629), med vilken fru Beata var gift. Notisen är som sådan högst anakronistiskt färgad. Den har synbarligen ej i denna form kunnat tillkomma före 1607, vilket är motsvarar tidpunkten för Beata Brahes giftermål.

¹⁰ Härom skriver Erik Sparre: »Den 9 August[ij] [1584], när klocken war elleffue om natten, föddes Beata på Sundeby. Närwarendes hennes mors morsyster änkedrotningen, så och fru Ebbe, her Clas Flemmings». — Laurentii dag inföll 1584 måndagen den 10 augusti.

¹¹ Erik Sparres motsvarande anteckning lyder: »Den 29 Septembris [1585], när klocken war sex om morgonen, föddes Malin lille på Stockholm[s] slott, der min *kiere* swär greffue Peer och jag wore stadthällere. Hon afsompnede seden på Sundeby anno 88 [c:1589], när hon war ingod på fiärde år».

¹² Härom skriver Erik Sparre bl. a. »Den 25 Junij [1587] om morgonen, när klocken war trij, föddes Johan lille på Wadstena slott i min fråwahre, dijt både kongen och drotningen hade lated kalle min hustru och förordned henne inne på slotted, seden de sselfue wore däden dragne, att hon der skulle liggie i barnsäng . . .»

¹³ Erik Sparres motsvarande anteckning lyder: »Den 25 Decembris, när klocken war wid 9 om afttenen, föddes Kathrine lille på Sundeby i min nådige frues änkedrotningens närware». Jfr ovan not 11.

¹⁴ Erik Sparre skriver härom: »Den 2 Januarij [1590], när klocken war elloffue om natten, föddes Lars lille på Sundeby». — Elgenstierna (VII, s. 411) har oriktigt 1/1.

¹⁵ Erik Sparres motsvarande anteckning lyder: »Den 10 Aprillis, när klocken var trij om morgonen, föddes Sigismundus på Sundeby».

¹⁶ Erik Sparre skriver härom: »Anno 1590 den 1 Septembris afsompnede på Sundeby den ädle och welborne herre, her Peer Brahe, grefwef till Wisingsborg, frijherre till Rydboholm, Sweriges rikes drotzett, seden han 71 år lefwet hade, och wartt hans lijck förtt ifrån Sundeby och till Rydz kyrkie wid Rydboholm med ett ansehentligt fölie både af konung Göstafs änkedrotning och andre flere, så och bispem i Westrårs med många prester. Men jag måtte jcke fåå förlöf att fölie hans lijck, oansedt att jag mig hade förschrefued, item satt borgen och löfte».

¹⁷ Erik Sparres motsvarande anteckning lyder: »Den 25 Aprillis [1592] om morgonen, när klocken war fem, föddes Peer lille på Rydboholm i min nådige frues änkedrotningens närware».

¹⁸ Erik Sparre skriver härom: »Emellen den 11 och 12 Junij om natten, när klocken war ett, föddes Ture på Sundeby i min *nådiga* frues änkedrotningens närwahre». — Jfr Elgenstierna (VII, s. 375) med oriktigt födelsedatum (20/6).

Anno 1595 den 27 Januarij, som war emillan måndagen och tijsdagen klockan emillan 3 och 4 om natten näst effter *Sanct Påfwelss* dagh, blef min son CARL födh på Sundby . . .¹⁹

Anno 1596 den 16 Martij uthi Fiskarnes techen klockan emillan 10 och 11 blef min broder grefwe Magnus dotter fröken EBBA födh på sin mormors gård Liena [3: Lerie].²⁰

Anno 1600 den 20 Martij war mig ett bedröfwat och fast tungdt åhr. Då miste iag all min wärldz glädie, min *sahl. kiere* man . . .

Anno 1610 den 17 Octobris stodh her Gabriel Oxenstiernas bröllop i Stockholm i dronningens huus medh *sahl. her Göstaf Baners* dotter jungfru Anna Baner, och hennas mooder gjorde bröllopit . . .²¹

Anno 1611²² stodh her Gabriel Göstafssons Oxenstiernas bröllop medh *sahl. her Ture Bielckes* dotter jungfru Mertta Bielke på hennas moders gardh Forsa.²³

Anno 1612 den 29 Novembris stodh den högborne furstes hertigh Johans bröllop med den högborne jungfru och fröken, *fröken* Maria Elisabet på Stockholms slott . . . Onssdagen [3: Torsdagen] der effter, som war den 3 Decembris, stodh her Abram Leijonhufwudz bröllop medh min dotter Beata Sparre och Herman Wrangels medh jungfru Margreta, *sahl. her [Mauritz] Grijps* dotter. Och gjorde den stormächtige, högborne konung, *konung* Gustaff Adolf deras brölöp på Stockholms slott . . . Söndagen der effter trolofwade grefwe Swante fröken Ebba Leijonhufwudh uti hennes fru mors huus wedh Norreport . . .²⁴

Anno 1612 den 16 Decembris trolofwade *sahl. her Göstaf Baners* son Nils Baner min dotter Catrina Sparre uti *sahl. grefwinnans* fru Ebbas huus i Stockholm widh Store torgit . . .²⁵

Anno 1614 om fastelagztijdh afsomnade min *sahl. kiera* morster fruu Ebba, och om hösten der effter fölgde wij hennas lik till Finlandh, der det blef begrafwet i hennas sochnekyrkia wedh Qwid[i]a . . .²⁶

Anno 1617 den 17 Octobris stodh den höglöflige kröningen i Ubsala wår allernådigste konungh[s] och herres, *konungh* Gustaff Adolphs . . .

Den 19 Octobris samma åhr stodh min sons Lars Sparres bröllop medh *sahl. her Göstaf Baners* dotter Merta Baner söndagen effter kröningen. . .²⁷

¹⁹ Erik Sparres motsvarande anteckning lyder: »Emellen den 27 och 28 Januarij om natten, när klockan war emellen trij och fyre, närmere fyre, föddes min son Carl i min *nådiga* frues närware på Sundeby».

²⁰ Lärje eller Lärjeholm är beläget i Angereds sn, Vättle hd (Vg.). Den nyfödda är identisk med »den för sin skönhet och kärlek till Gustaf II Adolf bekanta Ebba Brahe».

²¹ Enl. Elgenstierna (I, s. 221, och V, s. 599) hölls bröllopet antingen 17/11 eller 7/10. Båda dessa data torde gå tillbaka på ett ursprungligt 17/10.

²² Enligt Elgenstierna (V, s. 593) stod bröllopet 11/8 1611.

²³ Forsa heter numera Sturefors och är beläget i Vists sn, Hanekinds hd (Ög.).

²⁴ Enl. Elgenstierna (IV, s. 548, och VII, s. 410) hölls Abraham Leijonhufvuds bröllop med Beata Sparre antingen 9/12 eller 3/4 1612. Att förstnämnda datum är det riktiga, torde framgå av det ovanstående. — Greve Svante Stures trolovning, om vilken uppgift saknas i litteraturen, ägde tydligen rum söndagen den 6 december 1612.

²⁵ Nils Banér stupade ogift i Ryssland 1614 20/2. Trolovningsepisoden omtalas icke hos Elgenstierna.

²⁶ Änkefru Ebba Stenbock avled enligt Elgenstierna (VII, s. 570) 1614 8/3 i Sverige och begravad s. å. på hösten i Pargas sockenkyrka i Finland.

²⁷ Att datum för förmälningen är riktigt kan kontrolleras genom brodern Abraham Brahes tidebok (tr. 1920), s. 112, där det under den 19 oktober 1617 kortfattat heter: »Stod Lars Sparres bröllop på slottet».

Anno 1618 den 24 Junij stodh grefwe Jakobs brölop medh fröken Ebba, min broders grefwe Magnus dotter, i Stockholm i droningens huus, och min broder gjorde brölopet . . .²⁸

Anno 1618 den 12 Julij [stodh] min[e] *kiere* döttrars Brijta och Catarina Sparres bröllop med Bengdt Soop och Göstaf Leijonhufwudh, det iag sielf gjorde på Sun[d]by . . .²⁹

Den 2 Augustij samma åhr stodh Clas Horns bröllop med fruu Ebba Leijonhufwudh på Kiegelholm . . .³⁰

Anno 1618 uthi Augusto blef mins sons Johans dotter [CATARINA] födh på Sundby . . .³¹

Anno 1618 den 7 Octobris afsomnade min *sahl. kiere* son Abram Leijonhufwudh på Sundby . . . Och blef [han] begrafwen *Sancti* 3 konga[rs] dag der effter³² i sin sockenkyrkio widh Ekebergh.³³

Den 18 October samma åhrit stodh min broders grefwe Magnus brölop på Ström[s]holm med *her* Claes Bielckes dotter jungfru Elena . . .³⁴

Den 24 November samma åhret blef min son Larses son ERICH födh på Strömsholm . . .³⁵

Anno 1619 den 4 Januarij afsomnade min *sahl. fränka*[?], *sahl.* fru Kierstin Stiore i Stockholm [i] Sturehuuset om afftonen klockan 4 . . .³⁶

Anno 1619 söndagen effter *Sancti* 3 konga[rs] dag³⁷ stodh min sons Carls brölop på Göksholm³⁸ med jungfru Margreta Oxensterna [o: Axelsdotter (Natt och Dag)] . . .

Den 3 Octobris samma åhr om en söndag³⁹ blef min sons Carls lilla *kiere* dotter CHRISTINA födh på Sundby . . .

²⁸ I nyssnämnda Abraham Brahes tidebok (s. 117) heter det under år 1618: »Den 24 Junij, som war S. Johannis dag, stodh min broder Magni dotters bröllop med greff Jacob Ponti son utij Stocholm».

²⁹ I brodern Abraham Brahes tidebok (s. 117) heter det härom: »[1618] 12 Julij. Holt min syster fru Ebbe sin elste dotters jomfru Brite bröllop med Benckt Sop, teslickest att sin yngste dotter jomfru Catarina och Gostaff Leionhuffuud, på sin gård Sunneby».

³⁰ Käggleholm är beläget i Ödeby sn, Glanshammars hd (Närke).

³¹ Denna notis är en smula dunkel. Att namnet på sondottern råkat falla bort får dock utan vidare anses bero på någon avskrivares lapsus. Däremot förefaller det egendomligt, att fru Ebba ej skulle ha känt till datum för sondotterns födelse, helst som denna ägt rum hos henne själv på Sundby. Enligt Elgenstierna (VII, s. 376) skulle sondottern ha blivit född 1618 $\frac{1}{9}$. Förklaringen kan vara den, att fru Ebba vid anteckandet i sin »bok» ej haft tillgång till den skriftliga källa, varur hon vanligen hämtat sina notiser, och därför just i detta enda fall måst lita på sitt minne.

³² D. v. s. den 6 januari 1619.

³³ Ekeberg är beläget i Lillkyrka sn, Glanshammars hd (Närke).

³⁴ I brodern Abraham Brahes tidebok (s. 119) heter det härom: »[1618] 18 Octobris. Hölt drottinn[ig] Catarine min broder Magni andra bröllop med *her* Clas Bielckis dotter Helene på sin gård Strömsholm».

³⁵ Elgenstierna (VII, s. 376) har samma datum. Som källa härför anföres greve Adam Lewenhaupts interfolierade exemplar av Anreps ättartavlor. Detta betyder, att uppgiften om Erik Sparres födelse först på ett sent stadium införts i ättartavlorna, och att källan härför i verkligheten är Ebba Brahes släktanteckningar, vilka varit kända av Lewenhaupt.

³⁶ I brodern Abraham Brahes tidebok (s. 120) heter det härom: »Anno 1619 [den] 4 Januarij. Afsomnade fru Kristina på Diursholm uth[i] Stocholm».

³⁷ D. v. s. den 10 januari 1619.

³⁸ Göksholm är beläget i Stora Mellösa sn, Askers hd (Närke).

³⁹ Ang. källan för detta datum hos Elgenstierna (VII, s. 383) gäller mutatis mutandis vad som sagts ovan i not 35.

Anno 1620 den 5 Januarij afsomnade min sons Johans hustru [Anna] på Knaptorp [3: Knapstrup] och ligger begrafwen i Roskills dombkirkie garde ...⁴⁰

Den 29 Februarij [1620] stodh her Claes Christ[i]anssons bröllop medh Sigredh Bengtdzdotter i dronningens huus i Stockholm ...⁴¹

Den 11 Aprill [1620] blef min sons Lars Sparres dotter CHRISTINA födh i Stockholm i Sturehuset ...⁴²

Den 19 April [1620] blef min dotter Brittas lilla dotter EBBA födh på Lindö ...⁴³

Den 14 Majj [1620] stodh Ture Axelssons bröllop med jungfru Ebba Posse ...⁴⁴

Den 11 Junij [1620] stodh her Erick Bielkes bröllop medh jungfru Caterina Fleming ...

Den 11 Junii [1620] blef her Per Baners son CLAES föd i Stockholm ...⁴⁵

Den 3 Augusti [1620] i Vattenmans tecken blef min son Carls lilla son AXELL födh på Sundby⁴⁶, när klockan war 6 om afton ...⁴⁷

Anno 1620 stodh wår nådige konungz bröllop S:ta Katerine dag medh churfurstens dotter af Brandenburgh fröken Maria El[e]onora, och dagen effter kröntes Hans [3: Hennes] Maj:tt i Stockholms [stora] stadzkyrkia ...⁴⁸

Anno 1621 den 19 Januarij blef min dotter Caterinas lille son ERICH Leijonhufwudh födh på Ädö⁴⁹ om een fredag klockan emillan 10 och 11 ...

Samma år uti Junij⁵⁰ blef her Claes Christersons dotter KARIN födh på Weckhås [3: Vikhus] ...⁵¹

Den 20 Novembris [1621] blef min son Lars [3: Carls] lille dotter EBBA födh på Sundby, den Gudh straxt effter dopet hädan kallade ...⁵²

⁴⁰ Ang. källan för motsvarande notis hos Elgenstierna (VII, s. 410) gäller mutatis mutandis vad som anförts ovan i not 35.

⁴¹ Enligt Elgenstierna (III, s. 687, och V, s. 592) ingicks äktenskapet mellan Claes Christerson [Horn af Äminne] och Sigrid Bengtsdotter [Oxenstierna af Eka och Lindö] den 7 februari 1620, varvid som källa åberopas S:t Nikolai kyrkas tryckta vigselbok 1609—1700 (ed. Wrangel 1894—97). ⁴⁹/₈ kan dock vara rätt.

⁴² Ang. källan för detta datum hos Elgenstierna (VII, s. 183) gäller mutatis mutandis vad som ovan anförts i not 35.

⁴³ Elgenstierna (II, s. 739, och VII, s. 366) saknar ifrågavarande födelsedatum men har i stället datum för dopet (²⁸/₈).

⁴⁴ Datum för Ture Axelssons [Natt och Dag] bröllop med Ebba Posse saknas hos Elgenstierna (V, s. 403, och VI, s. 5).

⁴⁵ Datum för födelsen saknas hos Elgenstierna (I, s. 224).

⁴⁶ Sundby är beläget i Öja sn, Västerrekarne hd (Söd.).

⁴⁷ Ang. källan för nyssnämnda datum hos Elgenstierna (VII, s. 383) gäller mutatis mutandis vad som anförts ovan i not 35.

⁴⁸ I brodern Abraham Brahes tidebok (s. 137) får man veta datum för bröllopet, eller den 25 november 1620, som var S:ta Katarine dag. Enligt samma källa inträffade drottningens kröning först tre dagar därefter (²⁸/₁₁), varvid hertig Carl Filip och Abraham Brahe ledde drottningen till och från Stora stadskyrkan.

⁴⁹ Ädö är beläget i Lossa sn, Bro hd (Uppl.).

⁵⁰ Elgenstierna (III, s. 687) saknar födelsedatum men har istället datum för dopet (¹⁸/₇).

⁵¹ Vikhus är beläget i Rytterns sn, Snevringe hd (Vm.).

⁵² Elgenstierna (VII, s. 411) har låtit Ebba bliva dotter till Lars Sparre, beroende på att ifrågavarande handskrift här missförstått av A. Lewenhaupt. Jfr not 35 och 83.

Den 26 Novembris [1621] blef min dotter Brijtas lille dotter MARIJA ELEONORA födh på Lindö⁵³, när klockan [war] 4 om afftonen . . .

Anno 1621 uthi Decembris afsomnade vår gamla droning, droning Caterina på Strömsholm⁵⁴ på en fredagh . . .⁵⁵. Hennes sahl. lijk blef begrafwet i Ubsahla domkyrkia hoos sin sahl. herre.

Anno 1622 Si: Påfwels dag afsomnade den högborne furst[e] hertig Carl i Narwen . . .⁵⁶

Samma åhret den 3 Martij, som war fastelagz söndag, emelan 9 och 10 blef min dotter Caterinas lilla dotter EBBA Leijonhufwudh födh på Hielmarsbergh . . .^{56a}

Den 6 Aprill [1622] stodh Erich Soops och min son Ture Sparres bröllop med sahl. Jöran Posses och sahl. Axel Johanssons dotter [o: dött-rar] jungfru [Anna] och jungfru Marija . . . Och giorde den välborne fruu Barbro begges deras bröllop på sin gårdh Rinkestadh . . .⁵⁷

Anno 1623 den 22 Januarij blef min son Carls dotter MARIA ELISABET födh på Sundby för middagen, när klockan war emelan . . .⁵⁸

Anno 1623 den 7 Martij blef min son Larses son SWANTE födh i Wästerås emellan 7 och 8 om afftonen . . .

Den 9 Majj [1623] blef min dotter Caterinas dotter ELISABET födh på Hielme[r]sberg emellan 8 och 9 före middagen om en freddag . . .^{56a}

Den 7 Augustij [1623] afsomnade min *kierva*, fromma och dygdesamma dotter, fru Margreta Axelsdotter, när klockan war emelan 6 och 7, på Sundby . . .

Anno 1624 den 11 Januari söndagen effter Si: 3 kongars dagh stodh min son Johans bröllop med jungfru Ebba Oxenstierna på Rinkestadh . . . Ommandagen [o: Annandagen] i bröllopit afsomnade den sahlige, gode och dygdesamma fruu, fru Barbroo, hennes *kierva* moder . . .⁵⁹

Samma åhr^{59a} blef min son Larsses son GÖSTAF födh i Stockholm . . .

Anno 1625 den 22 Junij om en söndagh, när klockan war tolf om natten, blef min dotter Catarinas dotter MARGRETA födh på Hielmersbergh . . .⁶⁰

⁵³ Lindö är beläget i Kärrbo sn, Siende hd (Vm.).

⁵⁴ Strömsholm är beläget i Kolbäcks sn, Snevringe hd (Vm.).

⁵⁵ I brodern Abraham Brahes tidebok (s. 141) heter det härom: »[1621] December 14. Afsomnade drottning Catarina på Strömsholm». Detta datum inföll 1621 på en fredag.

⁵⁶ I Abraham Brahes tidebok (s. 142) heter det härom: »Anno 1622 Januarij 25. Afsomnade dett Gud bättre hertig Karl Philip på Narffuens. — Si: Påwels dag inföll nämnda datum.

^{56a} Hjälmarsberg är beläget i Almby sn, Örebro hd (Närke).

⁵⁷ Elgenstierna (VII, s. 361) har ang. giftermålet mellan Erik Soop och Anna Posse följande sällsamma anteckningar: »G. 1622 $\frac{6}{4}$ på Rinkesta . . . [s. å. $\frac{31}{1}$ enl. Ellen Fries eller 1621 $\frac{6}{9}$ enl. Ebba Brahes anteckn.]» — Att $\frac{6}{4}$ är rätt datum och att detta återfinnes även hos Ebba Brahe är som synes otvivelaktigt. Rinkesta är beläget i Årila sn, Österrekarne hd (Söd.). Fru Barbro är identisk med Barbro Axelsdotter [Bielke] († 1624), änka efter Gustaf Gabrielsson [Oxenstierna] († 1597). Hennes dödsdatum angives hos Elgenstierna (I, s. 359, och V, s. 593) vara $\frac{22}{1}$, vilket torde vara tryckfel för $\frac{22}{1}$. Jfr nedan i texten.

⁵⁸ Ang. källan för detta datum hos Elgenstierna (VII, s. 397) gäller mutatis mutandis vad som anförts ovan i not 35.

⁵⁹ Elgenstierna (V, s. 593) har som bröllopsdatum 1623 $\frac{11}{1}$. Jfr dock Elgenstierna (VII, s. 410). Annandagen bör betyda $\frac{13}{1}$.

^{59a} Enligt Elgenstierna (VII, s. 377) var födelsedatum 1625 $\frac{16}{4}$.

⁶⁰ Elgenstierna (IV, s. 548) har som födelsedatum istället 1625 $\frac{22}{6}$. Se även not 56 a.

Den 14 Augustij [1625] klockan emillan 2 och 3 om morgonen blef min son Johans son GIÖSTAF födh i Stockholm . . .⁶¹

Anno 1626 den 29 Januarij afsomnade lelle *kiere* sonesonen Gustaf Sparre här på Sundby och blef begrafwen i Öija kiörkio, och hans fader och moder gjorde sielfwe hans begrafningh här på Sundby . . .⁶²

Anno 1625 blef min son Larsses lilla son CARL födh på Räfle slott . . .⁶³

Anno 1626 den 21 Februarij stodh min son Pers bröllop med jungfru Elssa Posse, item Erich [o: Fritz] och Wrangellens med Christina och Hillewi Posse i lijka måto . . .⁶⁴

Den 28 i samma månadh stodh Khristier Posses bröllop med *jungfru* Christina Sparre, Bengtz dotter på Roosewijk . . .⁶⁵

Den 11 Jülj [1626] om en tisdagz morgon, när klåkan war 5, blef min dotter Catarinas lilla dotter BEATA Leijonhufwudh födh på Ådö . . .⁶⁶

Den 19 Octobris [1626] stodh min son Carls bröllop medh jungfru Giörell Posse . . .⁶⁷

Anno 1627 den 17 Januarij blef min son Pers lilla son GIÖSTAFF och dotter MARIA födder emillan tisdagen och onssdagen emillan itt och 2 . . .⁶⁸

Den 14 Augusti [1627] om natten emillan måndagen och tisdagen klåkan 2 blef min dotter Caterinas lille son ABRAHAM födh på Hökerum⁶⁹ och blef der döpt den 20 Augustij . . .⁶⁹

Anno 1627 den 22 Augustij afsomnade min sahl. son Bengt Soop i Stockholm . . .⁷⁰

Anno 1628 den 2 Januarij blef min son Pähr Sparres dotter BRIJTA Sparre födh om en söndagh emillan 2 och 3 effter middagen på Lindö⁶⁵ i Skyttens tecken. Hon afsomnade fierde dag pingessdagh, då hon war så mycket på andra åhret . . .⁷¹

⁶¹ Elgenstierna (VII, s. 410) har som födelsedatum istället 1625 ^{22/6}.

⁶² Ang. källan för detta datum hos Elgenstierna (VII, s. 410) gäller mutatis mutandis vad som anförts ovan i not 35.

⁶³ Elgenstierna (VII, s. 377) har här årtalet 1627 istället för 1625. Källan härför synes dock ha varit Ebba Brahes anteckningar, varför ett tryckfel är troligast. Räfle är identisk med Reval. Ordningen i kronologien kan här bero på att farmodern först på nyåret 1626 fick underrättelse om födelsen i Reval.

⁶⁴ Kontrahenterna voro Per Sparre och Elsa Posse, Fritz Rosladin och Christina Posse samt Hans Wrangel och Hillewi Posse. Jfr Elgenstierna (VI, s. 8), där datum för den tredje systemens giftermål är okänt. Se även Klingspor och Schlegel, Engso (1877), s. 30.

⁶⁵ Rossvik är beläget i Husby sn, Österrekarne hd (Söd.).

⁶⁶ Ang. källan för detta datum hos Elgenstierna (VII, s. 411) gäller mutatis mutandis vad som anförts ovan i not 35.

⁶⁷ Jfr Klingspor och Schlegel, Engso (1877), s. 31 och XXVI.

⁶⁸ Hökerum är beläget i Vings sn, Ås hd (Vg.).

⁶⁹ Elgenstierna (IV, s. 562) har födelsedatum men saknar datum för dopet.

⁷⁰ Ang. källan för detta datum hos Elgenstierna (VII, s. 366) gäller mutatis mutandis vad som anförts ovan i not 35.

⁷¹ Enligt vad Klingspor och Schlegel meddela i Engso, s. 31 har Per Sparre fört egna anteckningar rörande sina barns data. Brita Sparre säges där vara född den 19 januari 1627 i Skyttens tecken å Lidingö och död där den 27 maj 1629, vilket senare datum inträffade å fjärdedag pingst. Om Ebba Brahe har rätt i sitt påstående, att födelsedagen inföll på en söndag, kan varken den 2 eller den 19 januari vara rätt datum. ^{2/1} var 1627 en tisdag och ^{19/1} en fredag.

Den 20 October [1628], som war Ellofwa tusen jungfrurs dagh⁷² blef min sohn Carls lilla son ERICH, den han hade med sin andra hustru, födh på Sundby⁴⁶ emillan 5 och 6 om afftonn i Fiskens [o: Skyttens] tecken . . .

Den 20 October [1628], som war en lögerdagh i Vatumannens täcken⁷³, blef min dotter Catarins lille dotter CATARINA födh [i] H[i]elmmersbergh . . .^{56 a}

Anno 1629 den 2 Januarij blef min sons Johans dotter MARGRETA födh i Stockholm emillan 11 och 12 om natten i Leijonetz techen och afsomnade 1630 den 1 Majj på Alstenn . . .⁷⁴

Den 8 Ap[r]ilis [1629] blef min son Per Spar[r]es son ERICH födh i Stockholm och afsomnade en månadh der effter och blef begrafwen hoos sin lille broder Giöstaf i Gråmuncka klosterkyrckio . . .⁷⁵

Anno 1630 den 1 Januarij blef min son Carls lille son FREDRICH födh på Sundby om en fredagh klockan 2 effter mid[d]ag . . .⁷⁶

Samma åhr den 15 Martij blef min sons Johans lilla son JOHAN födh på Lindöo emillan måndagen och tijsdagen om natten, när klockan war 2 . . .⁷⁷

Den 16 Martij [1630] afsomnade min *sahl.* broder grefwe Abram på Ridboholm . . .⁷⁸

Den 25 Martij [1630], som war Wårfrudag, emillan Skertorsdagh och Långfredag blef min dotter Catarrinas lilla dotter BRITA Leijonhufvud födh på Hielmer[s]berg⁷⁹ i Stenbockens tecken . . .

Den 7 April [1630], som war een torsdagh, om affton blef min son Per Sparres dotter EBBA födh på Een[g]siöo i Twillingernas tecken . . .⁸⁰

Anno 1631 den 5 Majj blef min son Larses lella dotter MARGRETA födh på Dåderöön . . .⁸¹

Anno 1631 den 22 Majj stodh her Axel Baners bröllop medh min

⁷² Rätt datum är troligen den 21 oktober, ty då inföll under år 1628 Elvatusen jungfrurs dag. Förhållandet att Elgenstierna (VII, s. 397) har ²⁰/₁₀, tyder på att Ebba Brahes anteckningar utgöra den ursprungliga källan.

⁷³ Att den 20 oktober, som här ånyo anföres som födelsedatum, näppeligen kan vara riktigt, framgår redan därav, att denna icke inföll på en lördag under år 1628. Rätt datum torde av detta skäl vara ²⁰/₁₀. Elgenstierna (IV, s. 548) har ²⁰/₁₀ men förmodligen rör det sig där om ett rent tryckfel.

⁷⁴ Ang. källan till hela denna notis hos Elgenstierna (VII, s. 410) gäller mutatis mutandis vad som ovan anförts i not 35. — Älsten ligger i Bromma sn, Sollentuna hd (Uppl.).

⁷⁵ Uppgifterna kunna kontrolleras i Klingspor och Schlegel, Engsö, s. XXVII, som där tydligen äro grundade på sonen Per Sparres anteckningar. Där får man också veta datum för dödsfallet och begravningen, nämligen den 4 resp. 12 maj 1629.

⁷⁶ Ang. källan för detta datum hos Elgenstierna (VII, s. 411) gäller mutatis mutandis vad som anförts ovan i not 35.

⁷⁷ Ang. källan för detta datum hos Elgenstierna (VII, s. 376) gäller mutatis mutandis vad som anförts ovan i not 35.

⁷⁸ Rydboholm är beläget i Östra Ryds sn., Danderyds sklg (Uppl.). Jfr Per Brahes tänkebok, s. 23.

⁷⁹ Hjälmsberg är beläget i Almby sn, Örebro hd (Närke).

⁸⁰ Enligt Klingspor och Schlegels meddelanden i Engsö, s. 31, vilka antydas gå tillbaka på faderns egna anteckningar, skulle Ebba blivit född den 8 april 1630. Detta är tydligen också riktigt, eftersom ⁸/₄ under året inföll på en torsdag. — Ångsö är beläget i Ångsö sn, Ytterterjurbo hd (Vm.)

⁸¹ Ang. källan till detta datum hos Elgenstierna (VII, s. 383) gäller mutatis mutandis vad som ovan anförts i not 35. — Dåderö är beläget i Ytterjärna sn, Öknebo hd (Söd.).

broordotter fröken Ebba Abramsdotter, och gjorde vår nådige dråningh brölloppet i vår nådige kongz frånwaro, när H. K. M. war uthrijkes, doch effter Hans Maij:tz befallningh . . .

Den 30 Majj [1631] annandag pingesdagh om morgonen emillan 5 och 6 blef min son Pers dotter MARGRETA födh på Dorfft i Wågens tecken . . .⁸²

Den 18 Majj samma åhr, som war S:t Erickz dagh klåkan 7 om afftonen, blef min son Carls son JOHAN födh i Oxens tecken . . .⁷⁶

Anno 1632 den 12 April blef min sahl. son Lars [o: Carl] Sparre siuk i Stockholm och den 22 afsomnade han. Den 7 October blef han begrafwen i Öija kyrckia uthi sin graf, der hans första hustru war begrafwen medh en deras lilla dotter Ebba och een min son Johans son Göstaf Sparre . . .⁸³

Samma åhrit afsomnade her Swante Stenbock⁸⁴, her Carl Bane[r], ståt-hållare⁸⁵, Bengt Spar[r]e⁸⁶, Margreta Stenbo[c]k⁸⁷, Erick Jöransson⁸⁸, Knut Jöransson⁸⁹, Otto Skeding⁹⁰, Axel Drake⁹¹, her Claes Horn⁹², fru Merta Oxenstierna⁹³, Jöns Kurck⁹⁴, Jöran Soop⁹⁵ [och] Harald Soop⁹⁶ . . .

Anno 1632 den 20 Julij blef min sahl. son Clas [o: Carls] lille son födh på Espelunda een torsdagz afton klokan 7 och kom strax till dhedh saliga dopet och blef kallat effter sin sahl. fader CARL . . .⁹⁷

Den 1 Augustij [1632] blef min sahl. son Johan siuk i Tysklandh och afsomnade den 12 . . .⁹⁸

Den 25 Augustij [1632] förlossade Gudh min dotter fru Elsa, min son Pers hustru, och gaf henne en dotter, som heter Giöran [o: GIÖRELL] . . .⁹⁹

⁸² Jfr Klingspor och Schlegel, Engsö, s. 31 f. — Dorfft är identiskt med Dorpat.

⁸³ Elgenstierna (VII, s. 411) har 1632 ³⁴/₄ som dödsdatum men saknar uppgift om datum för begravningen. Dottern Ebba, som här omnämnes, är tydligen densamma, som ovan omtalas ha fötts den 20 nov. 1621 på Sundby, ehuru faderns namn i denna notis oriktigt angivits vara Lars Sparre.

⁸⁴ Enligt Elgenstierna (VII, s. 572) † 1632 ²⁶/₈.

⁸⁵ Enligt Elgenstierna (I, s. 228) † 1632 ¹¹/₄.

⁸⁶ Enligt Elgenstierna (VII, s. 403) † 1632 ²⁸/₈.

⁸⁷ Enligt Elgenstierna (VII, s. 572) † 1631 ²¹/₁₂ i Sachsen men begravd först 1633 ¹⁸/₁ i Långhems kyrka.

⁸⁸ Denne, som tillhörde ätten Ulfsparre af Broxvik, avled enligt Elgenstierna (VIII, s. 533) 1631 ¹⁷/₁₂ men begrovs först 1632 ¹⁸/₈ i Linköpings domkyrka.

⁸⁹ Denne, som var en bror till närmast föregående, säges i Elgenstierna (VIII, s. 532) ha dött 1642 (1632). Den sistnämnda uppgiften synes alltså vara den rätta.

⁹⁰ Den ende, som här torde kunna åsyftas, är Otto von Scheiding, men han dog ej förrän 1651. Jfr Elgenstierna (VI, s. 764 f.).

⁹¹ Axel Drake [af Intorp] avled enligt Elgenstierna (II, s. 307) 1632 ⁹/₂.

⁹² Enligt Elgenstierna (III, s. 672) dog denne 1632 ²⁹/₈.

⁹³ Enligt Elgenstierna (V, s. 593) skulle han ha avlidit 1631 ¹⁰/₈ i Viborg men begravts först 1633 ⁷/₇.

⁹⁴ Den kände Jöns Kurck dog ej förrän 1652. Jfr Elgenstierna (IV, s. 338).

⁹⁵ Enligt Elgenstierna (VII, s. 366) dog denne 1632 i Magdeburg av pesten.

⁹⁶ Denne är förmodligen identisk med Jöran Soops son Harald, som enligt Elgenstierna (VII, s. 367) dog ung.

⁹⁷ Enligt Elgenstierna (VII, s. 398) föddes han postumus 1632 ⁹/₇ på Espelunda i Ringkarleby socken (Närke). Både ²⁰/₇ och ⁹/₇, inföllo 1632 på en fredag.

⁹⁸ Enligt Elgenstierna (VII, s. 410) dog denne 1632 ¹²/₈ i Mainz och begrovs 1633 i Norssunda kyrka.

⁹⁹ Se Klingspor och Schlegel, Engsö, s. 32, där på grundval av Per Sparres släktanteckningar omtalas, att Görvel Sparre var född 1632 ²⁴/₈ i Skorpiöns tecken i Dorpat. Jfr Elgenstierna (VII, s. 374).

Anno 1632 den 6 Novembris afsomnade vår aller nådigste konung Gustaf Adolph, den gudfruchtige, högloflige, widt berömde Sweriges konungh . . .¹⁰⁰

Anno 1633 [i] Julij [o: Junij] drogh fru Anna, *sahl.* grefwe Nilsses och min *kier*e bedröfwade dotter fru Ebba medh sin *sahl.* *kier*e mans lijk ifrån Wälgast [o: Wolgast] i Pummeran [o: Pommern] och kom till Waxholm och hijt till Walstadh fierdedag pingessdag den 13 Junij.¹⁰¹ Gud wari lofwat, som halp dem så snart öfwer den [o: det] stora watnet. Gud med sin alzmechtighee tröst ware hoos dem och oss alle och hielpe oss till lijf och siäl.

¹⁰⁰ Denna notis har i avskriften hamnat på felaktigt ställe men har här insatts i den rätta kronologiska ordningen.

¹⁰¹ De i detta stycke omnämnda personerna äro identiska med greve Nils Brahes änka Anna Bielke († 1643) och Johan Sparres änka Ebba Oxenstierna († 1663), vilka 1633 återvände från Tyskland med sina mäns lik. Sparre begravdes i Norrsunda kyrka, inom vars socken sätesgården Vallsta[näs] är belägen.

Hans Brasks släktbok.

Handskriftsundersökning och datering.

Av Göran Setterkrans.

I en uppsats »De svenska släktböckerna före Rasmus Ludvigsson» (Släkt och hävd 1951) lyckades Hans Gillingstam visa, att släktboken Genealogica 2 i riksarkivet är en avskrift av en släktbok, upprättad för Hans Brask. Uppgifter om Hans Brasks sysslande med genealogiska studier har förekommit i äldre litteratur¹ men i senare tid antingen betvivlats eller förbigåtts, eftersom inga resultat av denna verksamhet har kunnat påvisas. Genealogica 2,² som på titelbladet uppger sig vara Per Brahes släktbok, avfattad 1544, har likaledes kommit i skymundan. Efter Gillingstams upptäckt har den däremot blivit föremål för ett intensivt utnyttjande.³ Den har även underkastats en källanalys av J. E. Almquist i HT 1954.⁴ Trots denna stora uppmärksamhet återstår ännu flera problem, som måste betecknas som otillfredsställande eller alltför ofullständigt belysta, för att släktboken rätt skall kunna utnyttjas. Då i en nära framtid en utgåva av handskriften är att vänta, ämnar jag här begränsa mig till sådana frågor som handskriftens avfattningstid, förhållandet mellan kopia och förlaga samt släktbokens källor och beröra dessa frågor endast i så hög grad, som är oundgängligen nödvändigt. I övrigt hänvisas tills vidare till Gillingstams kortfattade undersökning, medan jag på flera punkter måste anmäla avvikande mening mot Almquist.

Volymen består av 99 blad⁵ i pergamentsomslag⁶ med gammal,

¹ Tidigast i Messenius, *Theatrum Nobilitatis*, fol. 3; Schefferus, *Svecia litterata*, s. 325.

² Före 1902 signerad H 36. Främre omslaget har ett gammalt, numera nästan utplånat signum: #.

³ J. E. Almquist, *Problemet Nils Krumme*, *Släkt och hävd* 1954—55, s. 1—19; dens., *Den muntliga traditionen och adliga ätten Gylta (1390—1646)*, *ibid.*, s. 185—201; Herman Schück, *Olof Jonssons i Högsrum ättlingar — en öländsk frälseläkt*, PHT 1955, s. 71—95.

⁴ *Biskop Hans Brasks släktbok. Vår äldsta samling av adliga ättartavlor. En källanalys*, HT 1954, s. 393—411.

⁵ Fol. 15, 16 och 70 är försedda med fastsydda tilläggsblad. Ett papper av mindre format har mellan fol. 33—34 och 51—52 instuckits senare, vilket utom på grund av den avvikande pappersorten och vattenmärket framgår av att ett dolkstyng, som genomborrat hela volymen från främre omslaget till fol. 41, ej berört denna sedel. Vidare saknar den motsvarigheter till de omslutande bladens fuktfläckar.

⁶ Omslaget består av två hoplimmade pergament av olika kvalitet. Det inre, som

senare kompletterad foliering 1—93. En äldre foliering, begynnande nuv. fol. 1 b till nuv. fol. 14, varigenom dessa blad betecknades fol. 1—20, har tidigt överkorsats. Vid såväl den äldre som yngre folieringen har titelbladet — nuv. fol. 1 a — lämnats utan nummer; samma har även vid den yngre folieringen skett med nuv. fol. 1 b — h. Bladen är ordnade i tre lägg, omfattande respektive fol. 1—24, fol. 25—60 och fol. 61—93, varav inget senare tillagts, eftersom samma händer fortsätter oförhindrade av ett nytt lägg. Likaså saknas spår av syhåll eller sådana vikningar i pergamentsomslaget, vilka skulle ha orsakats av ett ytterligare, nu försvunnet lägg. Volymen är alltså med all säkerhet ursprunglig i sitt nuvarande omfång. Däremot är stilen ej enhetlig, vilket Almquist tycks mena, utan flera händer, eventuellt till och med sju, har varit verksamma vid utskriften. De synas ha skrivit respektive:

hand 1 fol. 1—3 r (delvis) samt rubrikerna till ett flertal av de närmast följande släkttavlorna;

hand 2, som ej fortsätter den tidigare förteckningen över gifta par utan inför ett personregister, fol. 3 v—4 r;⁷

hand 3 börjar stamtavlorna men har ej tecknat vapnen eller skrivit rubrikerna, fol. 4 v—6 r;

hand 4 fol. 6 v—9 r, 10 v—14 r, 43 r—87 v samt 90—93;

hand 5 fol. 9 v—10 r och 14 v—42 v;

hand 6 fol. 22 v, det påklistrade bladet;

hand 7 fol. 88—89 samt dessutom flera kompletteringar i den tidigare texten, särskilt berörande Brahe-släkten.⁸ Släktboken har alltså på flera ställen blivit föremål för kompletteringar efter den egentliga avskrivningen. Stamtavlor fol. 22 v och fol. 88—89 kan sålunda ej anses ha tillhört Hans Brasks släktbok. Beträffande överarbetningarna av de övriga stamtavlorna är värt att observera, att dessa i det närmaste saknas efter fol. 43.

Stilanalysen lämnar alltså följande preliminära resultat beträffande volymens tillkomst. Genealogica 2 har påbörjats av hand 1, som infört längden över gifta par inom frälset och därefter genom införande av rubriker och vapen planlagt den tidigare delen av

är tunnare och är en rest av en handskrift, visar spår av syhåll i två parallella rader. Då emellertid motsvarigheter till dessa saknas i det yttre pergamentet, visar de endast, att det inre pergamentet tidigare haft samma funktion i en annan handskrift.

⁷ Denna hand har i den inledande längden vid varje person skrivit till »fäderne» och »möderne». Uppställningen framgår av tablån hos Almquist, a. a., s. 404.

⁸ Se t. ex. fol. 15 v. Den ovannämnda, senare instoppade sedeln har ej medräknats i denna genomgång. — Almquist har observerat, att fol. 88—89 är skrivna senare än släktboken i övrigt och menar, att dessa blad »kunna — — — ha insatts i stället för två gamla, som samtidigt avlägsnats», s. 394, n. 5. Detta är emellertid uteslutet eftersom arkens motsvarande folia, 68—69, är ursprungliga.

släktbokens uppställning. Omedelbart före stamtavlorna har två sidor lämnats tomma, knappast på grund av förbiseende utan för att ge plats åt förlagans fortsättning på fräselängden. Utskriften av själva släktboken har sedan anförtrotts åt hand 3, som snart upphört, och vars arbete fortsatts av händerna 4 och 5, som flera gånger går in i varandra och följaktligen utfört arbetet tämligen samtidigt till och med fol. 42 v. Därefter har avskrivningen utförts av hand 4 ensam. Skarven mellan fol. 42 och 43 kan möjligen tolkas som att ett uppehåll skett. Därmed förefaller också det faktum harmoniera, att kompletteringarna, utförda av hand 7, i det närmaste upphör efter fol. 43. Överarbetningen skulle härefter i stället ha skett i förlagan eller i samband med utskrivandet av volymen. Man kan också tänka sig, att hand 7:s överarbetande verksamhet helt enkelt avstannat med fol. 42 av tillfälliga orsaker. Andra metoder för komplettering har använts i det senare partiet och därigenom onödiggjort det tidigare tillvägagångssättet. På grund av innehållets utformning syns det också troligast, att någon längre tidsrymd ej förflutit mellan avskrivandet av partiet före fol. 43 och det efter. Att ett visst tidsavstånd föreligger till hand 7 börjat sin verksamhet, är däremot otvivelaktigt. — Beträffande kompletteringarna av hand 7 är vidare att lägga märke till att de ej berör tiden efter 1544, det vill säga det år, då släktboken enligt egen uppgift skulle ha tillkommit. Anteckningarna av hand 7 är sålunda främst överarbetningar av uppgifter om redan upptagna personer, ändringar av titulatur, angivande av att en person dött etc. och mera sällan införande av nya led. — Sedan släktboken skrivits ut, har slutligen hand 2 påbörjat ett personregister på fol. 3 v—4 r. Sannolikt har detta blivit till i samband med volymens slutredigerande. Slutligen finns en och annan enstaka anteckning av Peder Månsson Utter.⁹

Titelbladet bär på sin övre del den senare anteckningen »Suerges och Gotes Riikes adels Slecht Book», en knappast fullt adekvat rubricering. Det är vidare prytt med det svenska riksvapnet, omgivet i skölden av en inskrift med helstungna, egenartade runor. Man har ansett dem vara skrivna efter mönster av ett titelblad till förlagan skrivet av Hans Spiegelberg.¹⁰ Det kan emellertid ej vara en ren avskrift, eftersom Per Brahes namn och året 1544 nämns i inskriften. Spiegelberg, Hans Brasks kansler, följde sin herre i landsflykt och avled i Rom 1548. Därtill kommer, att runtyperna är helt olika dem, med vilka Spiegelberg skrivit sitt namn på titelbladet till

⁹ Se t. ex. fol. 13 r.

¹⁰ Gillingstam, a. a., s. 210.

A 7, Hans Brasks registratur. Det är inte troligt, att årtalet 1544 och namnet Per Brahe tillskrivits senare på grund av runskriftens enhetliga karaktär. Hans Spegelberg kan med stor sannolikhet befrias från äran av att ha utformat denna runinskrift, även om en sådan förekom i *Geneologica 2:s* förlaga. — Slutsatsen blir alltså, att *Geneologica 2* såväl själva stamtavlorna som överarbetningarna med undantag av fol. 22 v och 88—89 tillkommit senast 1544.

Att släktboken inte är ett original utan en avskrift av Hans Brasks släktbok, torde vara alldeles klart. Däremot menar Almquist,¹¹ att volymen snarast är en avskrift i andra hand. Skälen för hans uppfattning är »att kopian inte omnämner Brask som författare till urkunden, vilket dock bör ha framgått av originalet, eftersom Rasmus Ludvigsson i varje fall visat sig känna till förhållandet». Vidare antar Almquist utan närmare motivering, att ändringar i släktboken, sedan den kommit till det kungliga kansliet, troligen ej införts i själva originalet. En så hänsynsfull behandling var säkerligen okänd för Gustav Vasas tid. Inte heller hans förra argument inger någon respekt. Det är självklart, att en släktbok, som bär Per Brahes namn, inte dessutom kunde tillåtas bära ett annat, särskilt inte landsförrädaren Hans Brasks. Kännedomen om Hans Brasks släktbok har Rasmus i stället sannolikt fått genom det i kansliet bevarade originalet.

Geneologica 2 har alltså utarbetats i tre omgångar: den första upphör med Hans Brasks landsflykt, den andra omfattar tiden från 1527 intill införandet av huvudparten av volymen och den tredje om- och överarbetningarna därefter, vilka skett i samband med att Per Brahe blev volymens ägare. Detta senare parti är lätt urskiljbart och redan undersökt. Vad som gjorts under mellanperioden är föga omfattande och av ringa intresse. Däremot är det av stor betydelse, om uppläggnings- och avfattningsår för förlagan kan fastställas. Såväl Gillingstam som Almquist lämnar på denna punkt endast svävande uppgifter. Gillingstam säger sålunda helt allmänt, att »förlagan till *Gen. 2* torde ha tillkommit under 1500-talets första årtionden» och utnyttjar inte närmare sitt konstaterande, att Hans Brask i några släkttavlor kallas *prepositus*, vilken titel han bar 1501—1513.¹² Almquist berör ej frågan om förlagens uppläggningsstid utan diskuterar endast när den slutliga redaktionen av denna har skett.¹³ Denna, menar han, kan ej ha ägt rum före 1517, eftersom i stamtavlan över ätten Gylta, fol. 43, som bygger på Anna Fickesdotters relation i *Chronicon ge-*

¹¹ Biskop Hans Brasks släktbok, s. 394.

¹² A. a., s. 209.

¹³ A. a., s. 402.

neologicum, utöver dennas uppgifter har tillskrivits »Metta 1517 0», Bengt Gyltas dotter. Tidpunkten kan enligt Almquist förskjutas än närmare 1520-talet, eftersom på fol. 37 v förekommer en redogörelse från 1519 över arvskiftet efter Hans Brasks morfar, Nils Larensson. Fräselängden i volymens början anser han har »växt fram så småningom alltifrån 1501».¹⁴ Trots Almquists källanalys har alltså uppläggningstiden fortfarande inte närmare fixerats, fastän denna måste tillmätas större betydelse för värderingen av volymen som källa än frågan om avslutningsåret. Två säkra medel står till buds för en datering. Det ena är, som antyds av Gillingstam, de i avskriften ännu bibehållna titlar, som personer har burit, när de inskrevs i släktboken. Tyvärr förekommer endast ett fåtal sådana av betydelse för dateringen, men dessa ger å andra sidan en säker upplysning om den berörda släkttavlan avfattningstid. Det andra medlet ligger i tolkandet av tecknet »Ø», död, och det motsvarande »O», född, av vilka det förra förekommer synnerligen flitigt.¹⁵ Utanför Genealogica 2 är det inte vanligt i släktbokslitteraturen men förekommer bl. a. i Kh 54, Linköpings domkyrkas papperscodex. Långt ifrån alla personers födelse- eller dödsår anges, utan tecknen förekommer vanligen endast i de med förlagan samtida generationerna eller i några fall som förkortningstecken med angivande av dödsår.¹⁶ »O» åtföljs givetvis alltid av uppgift om födelseåret. Varför har då dessa tecken satts in i några fall och i andra inte? Uppenbarligen därför att uppgiften ej var självklar utan behövde annoteras. Man kommer därför till den slutsatsen, att dessa tecken i allmänhet skrivits till i förlagan. En systematisk undersökning — jag har endast gjort vissa stickprov — torde bekräfta detta. Ett annat fall, då det var av vikt, att förhållandet, att en person var död, särskilt annoterades, finns på fol. 37 v i en stamtavla över Hans Brasks möderners möderners möderne. Hans syster Anna, gift med Larens Birgesson, hade en dotter, Birgitta, vars namn införts på ett egendomligt sätt: $\frac{\text{birgitta}}{\text{birgitta } \emptyset}$. Betydelsen kan

endast vara den, att Anna Pedersdotter har haft två döttrar med namnet Birgitta, av vilka den ena avlidit före den andras födelse. — Flertalet av de tidigare berörda kompletteringarna av hand 7 innebär mestadels ett tillägg av tecknet »Ø».¹⁷

Släktboken inleds, som tidigare nämnts, av ett register över frälse

¹⁴ A. a., s. 404.

¹⁵ Tecknen har observerats av Almquist, a. a., s. 400, som emellertid ej berör eller utnyttjar deras betydelse ur dateringssynpunkt.

¹⁶ Se t. ex. fol. 12 r »KONING VALLEMAR q Ø 1182», 11 v »Juncher Erick Ø 1275».

¹⁷ Se t. ex. fol. 10 v, 15, 19 v, 21, 25.

personer, uppställt giftermålsvis, omfattande fol. 1—3 r och betitlat: »Register Offuer thenne Booken». Som Gillingstam påpekat, finns i detta register hänvisningar till vederbörande stamtavlor.¹⁸ Almquist har på grundval av denna iakttagelse dragit den slutsatsen, »att registret ursprungligen uppställts som ett slags program, utvisande de släkter, som borde vara representerade i boken».¹⁹ Detta är möjligt, men skäl finns även för en annan uppfattning. I *Genealogica* 2 har de givetvis ej haft en sådan uppgift; släktbokens uppläggning har som sagt angetts av hand 3 genom införande av rubriker i förra delen av volymen. Redan registrets uppställning erbjuder problem. Gillingstam har ansett det möjligt, att registret som stomme haft en rusttjänstlängd och motiverar detta med, att mitt i längden, fol. 1 h, står rubriken »Vplandtzt Aadel». Denna teori anser Almquist föga trolig, eftersom »rusttjänstlängderna aldrig innehålla namnen på några fruar eller hustrur, såvida de icke varit änkor». Denna invändning kan på intet sätt sägas rubba det rimliga i Gillingstams förmodan. Almquist lyckas inte heller presentera någon annan förklaring till registrets innebörd. Sålunda går det ej att upptäcka några andra principer för dess uppställning.²⁰ Det omfattar endast på få undantag när med förlagan samtida personer, varför hänvisningar till flera släkttavlor saknas. Eftersom det endast uppstår frälse personer, faller även de borgerliga släkttavlor utanför. Som tidigare nämnts, förekommer hänvisningar till släkttavlor ingalunda konsekvent. Av detta framgår, att längdens användbarhet som register till släktboken är synnerligen begränsad. Kommer så därtill, att hand 2 på fol. 3 v—4 r påbörjat ett ordinärt personregister.²¹ Emellertid kvarstår ändå möjligheten, att fräselängden i förlagan införts som plan för släktbokens uppläggning, trots att detta av logiska skäl förefaller egendomligt. I den nuvarande släktboken är dock sammanhanget mellan fräselängden och släkttavlor så svagt, att man är benägen att ifrågasätta om den verkligen ursprungligt tillhört Hans Brasks släktbok. Denna hypotes finner ett stöd i den egendomliga folieringen av volymens första blad. Under det att resten av *Genealogica* 2 sannolikt har följt förlagan i fråga om folieringen, vilken löper i en följd utan hopp eller sammandragningar, saknar de åtta första bladen självständiga nummer i den nuvarande följden och har i stället senare markerats som 1 a, b, c, etc. till 1 h. Här har dock funnits en tidigare, regelbunden foliering. Strykandet av denna folie-

¹⁸ Hänvisningarna är skrivna av andra händer än dem, som utfört detta avsnitt.

¹⁹ A. a., s. 403 f.

²⁰ A. a., s. 405.

²¹ Egendomligt nog nämns detta varken av Gillingstam eller av Almquist.

ring och införandet av den nuvarande synnerligen opraktiska kan inte gärna tolkas som något annat än en strävan att närma Per Brahes släktbok och förlagan till varandra. Stämmer detta, skulle större delen av de folia, som nu innehåller frälseregistret, ha saknats i förlagan. Ytterligare stöd finner denna uppfattning i det faktum, att hänvisningarna till släkttavlorna konsekvent har tillskrivits senare än texten i övrigt. Hur det än må förhålla sig med detta, kan det i alla fall fastslås, att frälseregistret saknar betydelse, när det gäller att avgöra, när och hur Hans Brasks släktbok författades. Måhända ligger det en rusttjänstlängd till grund för det. Måhända är det helt enkelt memorialanteckningar, som skrivits ner utan någon egentlig ordning. Almquist har på goda grunder hävdadt, att det ej kan ha avslutats före 1514, och menar, att det »sannolikt växt fram så småningom alltifrån 1501».²² Den bakomliggande avsikten med anteckningarna kan sökas i Hans Brasks nitälskan att förhindra äktenskap i förbjudna led, det skäl varmed han motiverade sin uppmaning till Anna Fickesdotter att nedskriva *Chronicon genealogicum*.²³

Det är alltså inte bara möjligt utan även lämpligt att behandla dateringsfrågan för släkttavlornas del utan hänsyn till frälseregistret. Till grund för dateringen kan, som tidigare nämnts, läggas titulaturen och förekomsten av tecknen för född och död. För att undvika vidlyftighet skall endast de tillfällen, då tecknen åtföljs av årtal, tas upp till behandling.²⁴ Fol. 24 r omnämns Nils Stensson Sture på följande sätt »nils *primogenitus* 1512». Han föddes enligt Kristina Gyllenstiernas egenhändiga anteckningar 21 nov. 1512.²⁵ Denna stamtavla bör alltså ha upplagts före detta datum.²⁶ Fol. 37—38 förekommer tre stamtavlor över Hans Brasks egen släkt. Han kallas här genomgående »*prepositus (lincopensis)*». Stamtavlorna måste alltså ha inskrivits senast 1513.²⁷ Att redogörelsen fol. 37 v över arvskiftet efter Nils Larensen är daterad 1519, visar endast, att den införts efter själva släkttavlans. Fol. 43 r återfinns den av Almquist framdragna notisen om Bengt Gyltas dotter, »Metta 1517». Almquist, som konstaterar, att denna uppgift ej förekommer hos Anna Fickesdotter,²⁸ förmodar, att uppgifter hämtats från en äldre släkt-

²² A. a., s. 404.

²³ Ed. Peringsköld, s. 32.

²⁴ Och givetvis endast då de samtida generationerna berörs.

²⁵ S. E. Bring, Kristina Nilsdotter Gyllenstiernas insats i vår historia, Medd. fr. fören. för Stockholms fasta försvar 1912, s. 25.

²⁶ Det kan nämnas, att fol. 35 r finns en stamtavla över Vasaätten, där Gustav Vasa ej är nämnd.

²⁷ Brask utnämndes till biskop 6 april 1513; Nyare danska avskrifter ur Vatikanarkivet, RA.

²⁸ A. a., s. 400—401.

redogörelse, tillhörig ätten Gylta.²⁹ Oavsett frågan om släktbokens källor, vilken skall behandlas nedan, måste här konstateras på grundval av tidigare framdragna skäl, att uppgiften om Metta är en komplettering, som gjorts i Hans Brasks släktbok efter denna släkttavlas utskrivande. Denna uppfattning stöds av att Metta förekommer med samma attribuering fol. 21 v, 22 och 59 v.³⁰ De tidigare av dessa släkttavlor har säkert införts senast 1513.³¹ Fol. 56 v omtalas en »Mester Göstaff *prepositus lincopensis*». Härmed kan ingen annan åsyftas än Gustaf Trolle, som var domprost i Linköping från 1513, tills han blev ärkebiskop 3 okt. 1514. Denna stamtavla har alltså avfattats 1513 eller 1514 och är alltså något yngre än de föregående. Ett mera belysande exempel på släktbokens tillkomsttid kan knappast begäras. Slutligen förekommer på fol. 58 v en stamtavla, vari Christian II omnämns som »D: Rex *crístiernus*»; den är alltså avfattad tidigast 1513. Terminus ante för denna stamtavla bildar uppgifterna om hans barn »*domina nata 1520*» — prinsessan Dorotea född 1520 — och »*dux Johannes primogenitus natus 1518³²*», arvprinsen Hans, född 1518. Stamtavlan har alltså avfattats senast 1518.

Ytterligare exemplifiering må överlåtas åt utgivaren av *Genealogica 2*; det anförda ger ändå full klarhet beträffande tillkomsttiden för Hans Brasks släktbok. Allt talar sålunda för att släkttavlorna är senare avfattade ju längre man kommer i volymen. Avsnittet före fol. 24 har sålunda avfattats senast 1512, avsnittet före fol. 38 1512—1513, avsnittet till och med fol. 56 1513—1514 och avsnittet före fol. 58 senast 1518 men sannolikt 1514 eller omedelbart därefter. De dateringsbara avsnitten visar vidare, att släktboken författats någorlunda i ett sammanhang, varför avsnitten före fol. 24 och efter fol. 58 sannolikt har ungefär samma avfattningstid som de närmast angränsande partierna. Undersökningen har alltså visat, att huvudparten av *Genealogica 2:s* förlaga kan dateras till senast 1514 och att sannolikt hela förlagan härrör från tiden före 1520. Resultatet bekräftas av en uppgift hos Messenius, som i företalet till

²⁹ Att släktredogörelsen måste vara »av äldre datum» framgår enligt Almquist av att Bengt Gylta i stamtavlans rubrik kallas »unge» Bengt Gylta. Adjektivet har förvisso tillgripits för att skilja honom från farfadern, »gamle» Bengt Gylta. Härav framgår, menar Almquist, att släkttavlan måste ha gjorts av en person för vilken farfadern var gammal och sonsonen var ung, det vill säga en person i mellangenerationen. Resonemanget är fullständigt felaktigt; som bekant betydde unge resp. gamle som attribut till personnamn vid denna tid detsamma som senare d. ä. resp. d. y., se Söderwalls ordbok, art. unger, 2.

³⁰ I sista fallet har »o» utbytt mot »nata».

³¹ Se närmare nedan.

³² Sista siffran består endast av en ', som utan tvivel går tillbaka på en otydlig 8 i förlagan.

Theatrum nobilitatis uppger, att Hans Brask författade sina genealogiska anteckningar 1512.³³ Till sin karaktär var släktboken otvivelaktigt en liggare, förvarad i biskopens kansli, och när behov fanns att ha en ny släkttavla till hands, utarbetades en sådan och infördes efter närmast föregående. En tämligen mager släkttavla fol. 55 v, vars enda syfte tycks ha varit att visa Hans Brasks släktskap med hustru Katarina Jönsdotter, gift med väpnaren Holmsten Eriksson (Rosenstråle) till Tuna,³⁴ kan sålunda sättas i samband med att Hans Brask 1518 fick fasta på hennes fädernegård Frö, som hon redan 1509 hade sålt till honom. Brasks behov av att kunna styrka sin släktskap med henne var vid detta tillfälle stort, eftersom enligt vad köpebrevet meddelar, tvist uppstod om det rättmätiga i Brasks förfarande.³⁵

Vi har härmed kommit in på frågan om varför Hans Brask författade eller lät författa en släktbok. Det anförda exemplet visar nödvändigheten av att vid jordaffärer känna till köparens och säljarens olika släktförbindelser. Detta förklarar tillfredsställande orsaken till Hans Brasks genealogiska intresse; han var ju en av sin tids främsta jorddrottare, som ständigt med stor närighet sysslade med jordköp och byten. För en man med Hans Brasks ekonomiska sinne och juridiska läggning, måste en släktbok ha framstått som något oumbärligt.³⁶ Han hade behov av den inte enbart för sina jordaffärer utan även för att kunna bedöma dem, som kyrkorna i stiftet gjorde. Det ålåg biskopen att övervaka sockenkyrkornas jordaffärer. Frågor av detta slag har bevisligen framförts till honom under hans visitationsfärder³⁷ och påkallade för sin rätta lösning kännedom om de agerande, deras arvingar och efterkommande. Syftet har alltså förnämligast varit praktiskt, men även andra orsaker till släktbokens författande har funnits. Sålunda är det otvivelaktigt, att Hans Brask har haft ett stort intresse att hindra äktenskap i förbjudna led och

³³ A. a., fol. 3: »Horum autem numero universo, primarium sibi jure præconium vendicant, Nobilissimi & Reverendissimi viri, Dominus Catillus Caroli, & Doctor Johannes Petri Brask, Cathedrae quondam Lincopensis Antistites doctissimi; Siquidem ille, anno salutis humane M. CD. L. hic vero M. D. XII. hanc Patriae fideliter operam navantes, immortalis illam sibi beneficio obstrinxerunt». Denna uppgift har egendomligt nog tidigare förbisett. — Man kan inte undertrycka en förmodan, att Messenius hämtat den från originalsäktboken, där uppgiften kan ha återfunnits på titelbladet.

³⁴ Elgenstierna, 6, s. 523. Denna släkttavla har ej observerats av Gillingstam vid hans uppräknings av stamtavlor över Hans Brasks släkt.

³⁵ Kh 53, fol. 26—28. Katarina Jönsdotter hade sålt sin del i gården 1509, men fastebrevet utfärdades först 1518. Då hade Erik Slatte, som var häradshövding i Åkerbo härad, där Frö låg, försökt tränga ut henne, trots att varken han eller hans hustru på något vis var befryndade med henne.

³⁶ Brask lyckades 1518 i tvist med borgaren Hans Nilsson i Stockholm att få ärva prästen herr Antonius, sin brylling, eftersom han med brev och vittne kunde visa sig vara släkt med denne. Sthlms stads tänkeböcker 1514—1520, s. 138.

³⁷ Se t. ex. HSH 14, s. 94.

att detta medfört en viss genealogisk verksamhet.³⁸ Denna synpunkt har emellertid betydligt överdimensionerats i den tidigare diskussionen; säkerligen var den en sekundär anledning till släktbokens författande. Slutligen visade Hans Brask vid flera tillfällen ett av andra orsaker framkallat intresse för Sveriges äldre historia och aktuella förhållande utrikes. Detta har i släktboken resulterat i släkttavlor över de äldre nordiska kungaätterna³⁹ och över tyska furstefamiljer.⁴⁰

Frågan om källorna till *Genealogica 2* är alltför omfattande för att här ordentligt kunna utredas, varför även den får överlåtas åt släktbokens framtida utgivare. I vissa fall bereder det emellertid inga svårigheter att konstatera, varifrån släktboken fått sina uppgifter. Anna Fickesdotter Bülow har sålunda författat sin »*Underwisning*» (*Chronicon genealogicum*) på Hans Brasks begäran, och dess uppgifter har sedan lagts till grund för berörda delar av släktboken. Men Brask har som väntat även känt till den äldre svenska, historiska litteraturen och hämtat uppgifter ur den. Fol. 11 förekommer sålunda en svensk konungalängd från Hallsten till Magnus Ladulås, som återgår på kungalängden i Äldre Västgötalagen.⁴¹ Vidare vet vi, att Brask hade ett tämligen omfattande arkiv till sitt förfogande. Endast en ringa del av detta är bevarat i riksarkivets codices A 6, A 7 och A 9 samt i volymerna Kh 53 och 54 i Linköpings stifts- och landsbibliotek. Uppgifter ur dessa ligger i många fall bakom släktbokens stamtavlor. Brask kunde dessutom hämta material ur domkapitlets och domkyrkans arkiv. Vad de innehållit och i hur hög grad dessa har eller kunde ha utnyttjats, kan inte fastställas utan synnerligen krävande undersökningar. Vidare hade Brask uppenbarligen samlat avskrifter — och original — av handlingar av betydelse för svensk historia. I sin korrespondens åberopar han ofta sådana och meddelar även utdrag och avskrifter.⁴² Inte heller detta bestånd av handlingar går nu att fastställa, undantagandes i ett fåtal fall.⁴³ Slutligen kan de av Messenius omnämnda genealogiska anteckningarna av biskop Kettil,⁴⁴ om de

³⁸ Se ovan, s. 87.

³⁹ Fol. 10 v, 11, 12 r.

⁴⁰ Fol. 58 v, 59 r.

⁴¹ En kuriösa felskrivning är att Magnus Ladulås kallas »Birgerus ladalas».

⁴² Av ett brev till Ture Jönsson 9 dec. 1526 framgår, att Hans Brask tagit kopior ur det förlorade riksregistraturet, GVR 3, s. 42r. Sådana återfinns bl. a. i A 6, RA.

⁴³ Vid processen mot Messenius 1616 framkom det, att denne hade sänt en person att undersöka, om det fanns några handlingar i Oliva kloster i Polen, vilka Brask skulle ha fört med sig ur landet. Det hade då upplysts i klostret, att sådana hade funnits, men att de för tillfället var upphämtade till polska hovet, Schück, Messenius, s. 276—281. Senare uppgav Messenius, att Brask hade medfört handlingar rörande Gotland, en uppgift som av Messenius lämnades under sådana omständigheter, att den förtjänar ringa tilltro.

⁴⁴ Se ovan, not 33

har funnits, utgjort en källa för Brasks släktbok. — Denna uppräknig av möjliga källor har avsiktligt inskränkts till rena påpekanden, då en ordentlig undersökning fullständigt skulle spränga ramen för denna uppsats. Man får hoppas att en sådan undersökning kommer att ske i samband med utgåvan av släktboken. Påpekandena har emellertid sitt berättigande även i denna rapsodiska form, eftersom alla dessa möjligheter utom Anna Fickesdotters Chronicon har förbisetts av Almquist, som i stället menar, att Brask i stor utsträckning skrivit av äldre, nu förlorade släktredogörelser, som adeln skulle ha förvarat på sina gårdar att användas i arvsfrågor och dylikt. Sannolikheten talar för att sådana har funnits; de har helt enkelt varit nödvändiga för en framgångsrik godspolitik. Inte heller verkar det otroligt, att Brask varit i tillfälle att skärskåda sådana, t. ex. vid jordprocesser, som förts inför rådet. Men det måste starkt understrykas, att Brask bör ha haft möjligheter att författa måhända hela sin släktbok denna möjlighet förutan, på grundval av honom betydligt mera näraliggande material.⁴⁵ Släkttavlorna är i allmänhet korta, de spänner över få generationer. I stor utsträckning kan man också räkna med tradition och egna upplevelser som källor; Brask levde ju länge och fick se generationerna skifta. Att sådana källor kommit till användning, och att de kanske utgör själva utgångspunkten för släktboken, har tidigare framhållits av Rosman⁴⁶ och Gillingstam.⁴⁷

Denna genomgång av *Genealogica 2* har på alltför många punkter blivit väl grund, därom är jag väl medveten. Men min avsikt har endast varit att antyda och något belysa några andra möjligheter än dem som kommit till uttryck i den tidigare diskussionen och göra detta endast i så stor omfattning, att ett utnyttjande av släktbokens uppgifter om Hans Brasks släktförbindelser skulle vara möjligt. Den noggrannare granskningen av handskriften får överlätas åt den framtida utgivaren.

⁴⁵ De »bevis» Almquist åberopar, för att Brask skulle ha använt adliga släktredogörelser, a. a., s. 400—401, är oanvändbara; jfr ovan.

⁴⁶ Rasmus Ludvigsson som genealog, s. 39.

⁴⁷ A. a., s. 210.

Släkterna Skytte, Skyttehjälm och Skyttenhjälm.

Av **Ragnar Gullstrand.**

Stamfadern för de adliga släkterna Skytte af Sätra (Lars Bengtssons linje) och Skytte af Duderhof (Johan Skyttes linje) är som bekant den kände nyköpingsborgaren och borgmästaren Bengt Nilsson Skraddare. Enligt Anrep, Svenska adelns ättartavlor, hade han en yngre bror, Henning Nilsson Schütte, råd- och handelsman i Nyköping, † 1646. Med Engela Danckwardt hade denne sönerna Joachim Skytte, kammarråd, nob. Skyttehjälm, och Henning Skytte, biskop i Kalmar, nob. Skyttenhjälm. Elgenstierna hänvisar till riddarhusgenealogien men, »något bevis för så nära släktskap dem emellan synes icke förefinnas», tillägger han. Indebetou, Nyköpings minnen (1874) bygger på Anreps Ättartavlor men har också som källa Nyköpings västra och S:t Nicolai församlingars gravregister, enligt vilket »slottsintendenten och hovmästaren» Henning Schytte år 1640 köpte gravrum i kyrkans kor och begrovs där 1653.¹

Det visar sig, att såväl gravregistret, som började uppläggas av prosten Anders Pihl 1734, med uppgifter från 1585 till 1778, som riddarhusgenealogien lett på villospår. Släkterna Skytte å ena sidan och Skyttehjälm, Skyttenhjälm å den andra stodo ej alls i släktförbindelse med varandra.

Den mest kände nyköpingsbon under 1600-talet är utan tvivel *Joachim Danckwardt* (han skrev själv Jochim), handelsman, storföretagare, borgmästare i 34 år till sin död 1648 — i Svenskt biografiskt lexikon har B. Boëthius lämnat en intressant och utförlig teckning av hans mångsidiga ekonomiska verksamhet. Han kom som 12-årspojke år 1577 till Nyköping från Lübeck och driver redan i tjugoårsåldern egen handel. Under sitt långa och framgångsrika liv stod han i livliga handelsförbindelser med sitt hemland och tog med förkärlek tyskar i sin tjänst. Genom sin »familjepolitik», även den framgångsrik, knöt han många av dem till sig genom släktskapsband.

¹ Landsarkivet i Uppsala: Nyköpings västra, O.r. — Det kan anmärkas att ett så modernt arbete som B. Olsson, Kalmar stifts herdaminne, 1 (1951), s. 48, återger Anreps felaktiga genealogiska uppgift.

Alla fem döttrarna i hans första äktenskap blevo sålunda gifta med tyskar. En av dem var *Henningh Schutte*, gift troligen 1616 med den näst äldsta dottern Engel. Han var tydligen bokhållare i svärfaderns affär och hörde till hans »storhushåll». Den första gången han finnes omnämnd är i samband med stolläggningen 1622,² då hans och hans svåger Michel Thuns hustrur sitta i familjen Danckwardts bänk och svärfadern erlägger i stolrumsavgift 4 dr för »Henning Skiöth och Mikel Thun».³ I 1629 års uppborrdslängd för skeppsskatten⁴ få vi reda på, att »borgmästare Jochim Danckwardt med sina mågar Henning Skytt och Petter Potter» erlagt ej mindre än 5 400 dr. (Michael Thun var gift med Catharina, Petter Potter med Elisabeth D.). Under den för Danckwardt besvärliga processen med Nils Topprider uppträder Henningh Schutte (han tecknar egenhändigt sitt namn på detta sätt i en inlaga⁵) energiskt för sin svärfader. Han verkar närmast som en »kontorschef», som har väl reda på alla de invecklade affärstransaktionerna i det stora affärshuset, och vistas under processen i veckotal i Stockholm. Danckwardt, som nu är en 70 års man, skriver också i en svarsinlaga: »Min son var aldrig uti min handel, och såsom jag ingen handel själv hinner att bivara utan måste akta mitt ämbete och eljest mina hussysslor och sålunda androm förtro, ty brukar jag heller mina mågar uti min tjänst än främmande och svarar likväl själv till alla utlagor för all hanteringen».⁶

Henningh Schutte deltog ej i det »kommunala» livet och gjorde ingen ämbets- eller hovkarriär. Han var således ej rådman, än mindre »slottsintendent och hovmästare». De enda förtroendeuppdragen, som han fick eller brydde sig om att taga mot, var som hospitalsföreståndare 1643 och som medlem av taxeringsnämnden (skattläggningen) 1643 och 1644. Dessutom var han vid sin död följande år ålderman i handels societeten, såsom vi kunna se i 1645 års dombok för den 10 september: »Blev av samtliga Senaten Jochim Danckwardt d. y. förordnat till ålderman uti handels collegio uti sal. Henning Schuttes rum och ställe».⁷

Henningh Schutte och Engel Danckwardt hade fyra söner, Jochim, Henning, Petter och Claes. De två äldsta sönerna gingo alltså ämbetsvägen resp. den lärda vägen, nådde långt och adlades. Petter blev affärsman och kom i förbindelse med familjen De Besche i Nyköping,

² D:o: O.5.

³ D:o: LI: I, p. 6.

⁴ RA: Svea hovrätts Liber causarum, vol. 77, processen Topprider-Danckwardt.

⁵ D:o, fol. 126.

⁶ D:o: Danckwardts svarsinlaga ⁸⁰/₈ 1636.

⁷ RA: Nyköpings stads dombok 1643 ²⁴/₄, ⁴/₁₂, 1644 ²³/₁₂, 1645 ¹⁰/₉.

blev rådman 1657 men »resignerade rådmansämbetet» på ett nästan demonstrativt sätt, när han följande år fick kungl. fullmakt på tull-närstjänsten vid Stora sjötullen i Nyköping.⁸ Claes omnämnes som notarie vid Licenten i Riga.⁹

Familjenamnets stavning skred från Schutte via Schütte till Skytte med alla de variationer, som tidevarvets skrivare kunde hitta på. Biskop Henning skrev sitt namn Schütte liksom kammarrådet Schütte-Schüttehielm men rätt snart gled namnteckningen över till Skyttehjel, Skyttenhjel, vilket väl bidragit till eftervärldens felaktiga anknytning till Skyttenamnet.

Henningh Schutte har trots sin påtagliga tillbakadragenhet i sin svärfaders skugga kommit att spela en viss roll i Nyköpings stads historia. Av allt att döma bodde han med sin familj i Danckwardts stora hus i andra kvarteret, vilket med sina tre våningar, torn och utsirade gavlar höjer sig över stadens övriga hus på det bekanta Suecia antiqua-sticket. Men 1641 sålde borgmästaren till sin måg »det stenhus och gård», som han förut inlöst av Påvel Jungs arvingar, för ej mindre än 1 500 rdr.¹⁰ Det låg vid den nuv. Rådhusgränden med gaveln mot Stora torget och kallas på Nyköpings äldsta karta från 1646 »Schutens hus».¹¹ Detta ståtliga hus, som på Suecia-sticket höjer sig mellan Danckwardts hus och S:t Nicolai kyrka, köptes av staden år 1662 för 6 400 dr. kmt för att användas till rådhus och värds-hus — vilket Kongl. Maj:t lät sig »i nåder behaga».¹² År 1665 brann det ner med hela staden, byggdes upp igen och fick en flygel längs torget, brändes åter av ryssarna 1719 och byggdes upp igen — i våra dagar kan man ännu se de gamla 1600-talskällarvalven, likvisst utan öl- och vintunnorna.

⁸ Dombok 1657 $\frac{1}{8}$, 1658 $\frac{5}{7}$.

⁹ Dombok 1646 $\frac{29}{8}$. — Fullmakt för Claes Schütte $\frac{30}{8}$ 1654 i RA: Kommerskoll. arkiv. Diarier, huvudserien, utgående 1652—1662.

¹⁰ Dombok 1641 $\frac{1}{8}$.

¹¹ RR 1646 $\frac{3}{8}$. — Nyköpings stads räkenskaper 1645/46 i Städernas akter, KA. — Lantmäteristyrelsens arkiv; en modärn kopia i lantmäterikontorets arkiv i Nyköping.

¹² Dombok 1662, $\frac{28}{8}$, $\frac{30}{8}$, $\frac{3}{8}$. — RR 1662 $\frac{20}{3}$. — I en uppsats »En storeldsvåda i Nyköping» (Södermanlands hembygdsförbunds årsbok 1954) har jag på grund av den oriktiga genealogien gjort felaktiga slutsatser ang. »Schutens hus».

Personregistrering på Island.

Det kan måhända intressera Personhistorisk tidskrifts läsare att på Island i dagarna i alltinget framlagts ett omfattande förslag till registrering av alla islänningar till person- och släktforskningens tjänst. Ett kortregister skall upprättas över alla isländska medborgare som uppnått 15 års ålder och om vilka man äger kännedom sedan Islands första bebyggelse samt vilka icke upptagits i ett kortregister som 1952 upprättats hos Islands statistiska byrå. Registret skall föras i två exemplar och förvaras i riksarkivet i Reykjavik.

Förslaget innebär, att varje person, man eller kvinna, skall upptagas å särskilt registerkort med fullständigt namn och fadersnamn. På varje enskild persons registerkort skall tillika, i den mån så är möjligt och uppgifter därom föreligga, införas födelsedatum och dödsdatum, föräldrarnas namn och upplysningar om dessa, så att misstag ej uppstår om vilka de äro. Vidare skall på kortet anges makas eller makes namn och fadersnamn, dagen för giftermålet samt motsvarande uppgifter om makan eller maken. På registerkortet skall ytterligare införas vederbörande barn jämte uppgift om dessas födelsedata. För varje barn skall, om möjligt, kortfattat angivas erforderliga uppgifter för åtskiljande från andra med samma namn. Av intresse är en punkt i förslaget, att vid dödsfall å vederbörandes kort skall införas en kort beskrivning av hans liv och verksamhet, i den mån uppgifter härom föreligga.

Den person som utses för registreringen skall räknas som tjänsteman i riksarkivet och kallas för riksarkivets registerförare. Han skall försöka intressera personer i olika härad och bygder för att genom dem erhålla erforderlig hjälp i registreringsarbetet. Han skall vidare träda i förbindelse med sällskap som arbeta på detta område, såsom historiska föreningar och hembygdsföreningar. Samarbete bör även etableras med Islands statistiska byrå, som enligt förslaget årligen bör överlämna förteckning över under året avlidna,

Medlemsavgiften i Personhistoriska Samfundet är kr. 15:— pr år + 70 öre för porto och uttages som postförskott för Personhistorisk Tidskrift. Önskan om inträde anmäles till Samfundets sekreterare, docenten BERTIL BROOMÉ, Krigsarkivet, Stockholm 80.
Bokhandelspris för löpande årgång är kr. 18:—